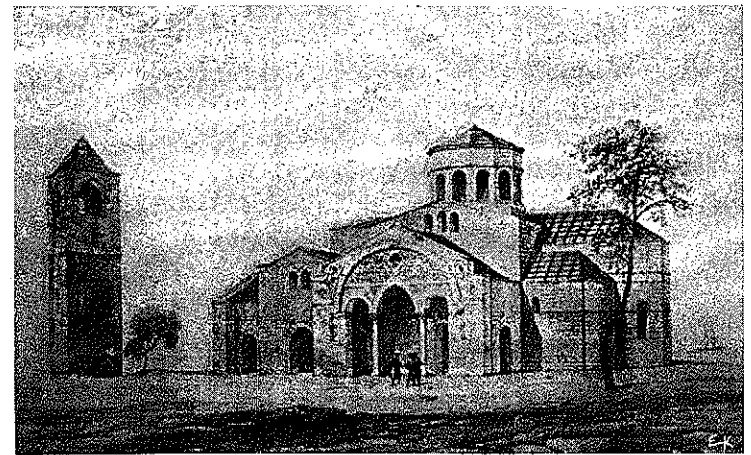

ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΟΝΤΟΝ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΗΝΗΣΙΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩΝ ΤΟΥ „ΚΡΑΤΟΥΣ“

1903

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σοφοῦ ποιητοῦ σοφώτατον παράγγελμα εἶνε *α' Ἀρχομέτρον δ' ἔργου, χρὴ θέμεν πρόσωπον τηλαυγές*.

Τηλαυγές θὰ ἐφιλοτέχνει τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνὰ χειρὸς καλλίστου τούτου ἔργου, λαμπροτάτου ἀγάλματος ψυχῆς εὐγενοῦς καὶ πάσῃ ἀρετῇ κεκοσμημένης, ἡ αὐτὴ ἀριστοτέχνις χεὶρ ἢ τὸ ὅλον πάγκαλον καὶ τερψιθυμότατον ἀπεργασαμένη.

Ἄλλ' ἡμεῖς ὅπως ἐκδηλώσωμεν τὴν ἄμετρον ἡμῶν χαρὰν ἐπὶ τῇ συντελέσει ἐγχειρήματος, ὃ πάλοι ἐποθοῦμεν καὶ ἀδιαλείπτως εὐχόμεθα, γινώσκοντες μάλιστα τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἔκ τε δύο διαλέξεων, ἅς ὁ κ. Κωνσταντῖνος Παπαμιχαλόπουλος ἐποίησατο ἐν τῷ Συλλόγῳ τῶν Μικρασιατικῶν *α' Ανατολῇ*, καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν τυπογραφικῶν φύλλων, ἅπερ ὁ συγγραφεὺς εἶχε τὴν ἄκραν εὐγένειαν νὰ παρέχῃ ἡμῖν πρὸς ἀνάγνωσιν καθ' ὅσον ταῦτα ἐξήρχοντο τῶν πιεστηρίων, ἡξιώσαμεν φιλικῶς, ὅπως ἐπιτρέψῃ ἡμῖν νὰ προτάξωμεν τοῦ βιβλίου αὐτοῦ βραχέα τινὰ ἐν εἰσαγωγῇ εἶδει καὶ νὰ γενώμεθα οὕτως εἰπεῖν οὐ μόνον τῆς χάριτος ἀλλὰ καὶ τῆς δόξης τοῦ συγγραφέως μέτοχοι. Διότι, ὥσπερ συνετελέσαμεν πως καὶ ἡμεῖς δι' ἀνακοινώσεων καὶ φιλικῶν προτροπῶν εἰς τὸ ἐγχεῖρημα, ὕπερ μόνος καὶ πρῶτος ἐκ τῶν νεωτέρων πολιτικῶν ἡμῶν ἀνδρῶν ἀνέλαβε καὶ ἀειμνήστως ἐξετέλεσε, τὴν ἀνὰ τὸν Πόντον περιήγησιν, οὕτω δίκαιον ὑπελαμβάνομεν νὰ μετὰσχωμεν καὶ τῆς ἱστορικῆς τιμῆς καὶ δόξης, ἣν ἡσφάλισεν ἐκυτῷ ὁ συγγραφεὺς διὰ τῆς ὑπὸ πᾶσιν ἔποψιν ἐξόχου καὶ ἀπαρχμύλλου ἐκθέσεως τῶν ἐντυπώσεων αὐτοῦ ἐκ τῆς ἀνὰ τὸν Πόντον περιηγήσεως.

Ὁ ἀγαθώτατος ἀνὴρ ὁ χαρὰν τοῖς ἄλλοις μᾶλλον παρέχειν πεφυκῶς ἢ παρὰ τῶν ἄλλων ἀξιοῦσθαι πλὴν τῆς ἀνεκφράστου εὐφροσύνης, ἣν ἐνεποίησεν ἐμοὶ τε καὶ τοῖς περὶ ἐμὲ Μικρασιάταις ἐπισκεψάμενος μέρος τῆς ἀγνωσμένης ὑπὸ τε τῶν ξένων καὶ τῶν οἰκείων παλαιφάτου κοιτίδος τῆς ποιήσεως, τῆς θρησκείας, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ συλλήβδην εἰπεῖν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας, παρεχώρησέ μοι προθυμότατα καὶ τὴν λίαν τιμητικὴν ταύτην θέσιν.

Ἡ εὐγνωμοσύνη μου ὡς Ἑλλήνος καὶ προέδρου τοῦ Μικρασιατικοῦ

Συλλόγου «Ἀνατολῆς» εἶνε τοσοῦτον ἀνέκφραστος, ὅσον ἀπερίγραπτος ἔσται ἡ χαρὰ τοῦ ἀναγνώστου τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ βιβλίου καὶ ὅσον ἀνεκτίμητα ἔσονται τὰ ἐκ τῆς περιοδείας τοῦ προσφιλεστάτου καὶ πολυτιμοτάτου φίλου ὠφελήματα τῇ τε Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῷ Ἑλληνικῷ γένει καθόλου.

Ἀπὸ τοῦ 1891 διὰ τοῦ Συλλόγου τῶν Μικρασιατῶν «Ἀνατολῆς» πάσῃ δυνάμει ἐργαζόμενοι πρὸς γνῶσιν τῆς Μικρᾷ Ἀσίας καὶ θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς καὶ πρὸς διάλυσιν τῆς ἀχλύος, ἥτις ἐπικαθιέται ἐπὶ τῶν ὁμμάτων τῶν ἡμετέρων περὶ αὐτῆς, καὶ αἰσθανόμενοι καθ' ἑκάστην ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ πόσον δυσχερὲς τυγχάνει ὧν ὁ διαφωτισμὸς τῶν ἐν ἀπολύτῳ ἀγνοίᾳ τῶν πραγμάτων τῆς Μικρᾷ Ἀσίας διατελούντων Ἑλλήνων σφόδρα ἐποθήσαμεν, ἵνα τινὲς τοῦλάχιστον ἐκ τῶν δρώντων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πολιτείᾳ καὶ κοινωνίᾳ ἐξόχων ἀνδρῶν ἐπισκεφθῶσι τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Δίαν δὲ ὀδυνηρῶς αἰσθανόμεθα πάντοτε τὴν τάσιν τῶν ἡμετέρων τοῦ ἐπισκέπτεσθαι μὲν ἐπανειλημμένως καὶ κατὰ κόρως τοὺς αὐτοὺς τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης τόπους, ὑπολαμβάνειν δὲ ἀναξίως ἐπισκέψεως καὶ προσοχῆς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἐν αἷς διεδραματίσθησαν τὰ ὕψιστα τῆς ἱστορίας τοῦ ἔξανθρωπισμοῦ γεγονότα καὶ ὅθεν ἐξεβλάστησεν ὁ νῦν πολιτισμός. Τὰς χώρας, ὧν τὴν ἐπίσκεψιν θεωροῦσιν οἱ πεπολιτισμένοι καὶ ὁπωσδήποτε μεμορφωμένοι τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ὡς ἰδεῶδες τοῦ βίου αὐτῶν, αὐτὰς τὰς πολυθρυλήτους μὲν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐξόχους δὲ ἐν φυσικαῖς καλλοναῖς, ἀφθονωτάτας δ' ἐν ποικιλίαις φύλων, ἐνδυμασιῶν, ἡθῶν, ἐθίμων, διαίτης, ἐν κοινωνικαῖς καὶ θρησκευτικαῖς διαφοραῖς, καταφρονήσεως μόνον ἢ τὸ πολὺ ψυχρὰς ἀδιαφορίας ἀξιοῦσιν οἱ ἡμέτεροι.

Ἡ ἐπίσκεψις τῶν ἡμετέρων χωρῶν ὁπόσῃν ἡδονὴν, ὁπόσας λαμπρὰς ἀναμνήσεις, ὁπόσας τερψιθύμους ἡμέρας θὰ ἐπόριζε τῷ ἐπισκεπτομένῳ αὐτὰς μαρτυρεῖ ἡ παρούσα συγγραφή, ἥτις ὅλη εἶνε ἐκπάλου χαρᾶς ἐκδήλωσις, ἔξοχος θαυμασμός τῶν ἀγνοουμένων καλλονῶν τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας πατρίδος, ἐξαισία τῆς ψυχῆς ἔκχυσις ἐφ' οἷς ὁ συγγραφεὺς εἶδεν, ἐφ' οἷς ἤκουσε καὶ ἐφ' οἷς συνήθετο. Ἐκ τοιούτων ἐπισκέψεων θὰ εἰσῆγετο πρὸς τοῦτοις εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν καθαρωτέρα γνῶσις τῶν Ἀνατολικῶν πραγμάτων, σαφέστεραι ἀντιλήψεις τῶν ἐν Ἀνατολῇ φυλετικῶν, θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν, ἐμπορικῶν, βιομηχανικῶν καὶ ἄλλων πλουτολογικῶν σχέσεων.

Αὕτη δὲ ἡ γνῶσις οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν ὡς γνῶσις ἀπλὴ εἶνέ τι πολυτιμότερον καὶ ἡδιστον—τὸ εἶδέναι ἡδιστον τῷ ἀνθρώπῳ, κατὰ τὸν μέγαν Σταγειρίτην φιλόσοφον Ἀριστοτέλην—διότι πλουτίζει τὴν διάνοιαν, πτεροῖ τὴν φαντασίαν, ἐξωρτίζει τὴν ψυχὴν, διαφωτίζει τὸν νοῦν ἐν ταῖς σκέψεσιν αὐτοῦ, ἀλλ' εἶνε καὶ δυνάμις μεγάλη πολιτικῆ, ἐθνικῆ, θρησκευτικῆ καὶ πλουτοπαρχωγικῆ.

Ἡ ἀκριβὲς ἐθνολογικὴ γνῶσις τῆς Μικρᾷ Ἀσίας δὲν θὰ ἐπιτρέπῃ νὰ πλανώμεθα καὶ νὰ πλανώμεν καὶ τοὺς ἄλλους ἐν ταῖς σκέψεσι καὶ ταῖς ἀποφάσεσιν ἡμῶν.

Ἡ γνῶσις τῆς χώρας, τοῦ φυσικοῦ αὐτῆς πλούτου, τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, τῶν ἐν χρήσει μέσων, θὰ προσπορίσῃ τῇ ἐθνικῇ δραστηριότητι στάδιον εὐρύτατον καὶ τῇ Ἑλληνικῇ διανοίᾳ τρόπους πρὸς ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν καὶ δὲν θὰ ἐγκαταλιμπάνηται ὁ οἰκεῖος πλοῦτος ἔρμαιον τῶν ἁλλοδαπῶν, οἵτινες ἀπειλοῦσιν οὐ μόνον νὰ ἀποκλείσωσιν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῶν ἐκμεταλλεύσεων τοῦ γεωλογικοῦ καὶ τοῦ ἀνεκτιμήτου ἀρχαιολογικοῦ πλούτου, ὃν ὁ χρόνος καὶ τὸ ἔδαφος φιλοστόργως διεφύλαξεν ἡμῖν μέχρι τοῦδε, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν γαιῶν, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν οἰκιῶν ἡμῶν νὰ ἐκδιώξωσιν ἡμᾶς. Θλιβεροῦ δὲ παρελθόντος παραδόσεις βαθύτατα ἐγκεχαραγμέναι ἐν ταῖς συνειδήσεσι δὲν ἀφίνουσι τὸν νοῦν ἐλεύθερον, ἵνα σκεφθῇ καθαρῶς καὶ κατανοήσῃ, ὅτι ἄλλοι καιροὶ ἄλλαι σκέψεις, ὅτι οἱ πρότερον ἔχθιστοι νῦν καὶ ἐν τῷ μέλλοντί εἰσιν οἱ ὑπὸ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐθνολογικῆς κατασκευῆς ἐγγύτατοι φίλοι, οἱ οἰκεῖοι, οἱ μόνον διαρκεῖς σύμμαχοι, ὧν ἡ σωτηρία καὶ ὁ ὄλεθρος εἶνε καὶ ἡμῶν σωτηρία καὶ ὄλεθρος.

Τοιαύτη ὑπερόχων ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀνδρῶν ἐπικοινωνία μετὰ τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, τῶν τε ἡμετέρων καὶ τῶν κρατούντων, θὰ διαλύσῃ τὰ πλῆλῃ μίσση καὶ τὰς παλαιὰς προλήψεις, θὰ εἰσαγάγῃ σκέψεις ἐμβριθεστεράς, πολιτικωτέρας καὶ σωτηρίους, θ' ἀμβλύνη τὰς ἐν τοῖς ὄχλοις φύσει ἐμμόνους θρησκευτικὰς καὶ φυλετικὰς ὀξύτητας, θὰ ἐπενέγκῃ δὲ παρὰ τοῖς ἀρχουσιν εἰλικρινῇ καὶ ἐπὶ σταθερῶν καὶ διαρκῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀρχῶν στηριζομένην συνεννόησιν.

Ὁ ἀναγνώστης τοῦ πονήματος τούτου θὰ νοήσῃ σαφῶς πόσον εὐχερὲς εἶνε ἡ ὁδὸς πρὸς συνεννόησιν καὶ πρὸς ἀμοιβαίαν τῶν συνοίκων λαῶν ἀγάπην καὶ σύμπρῃξιν. Ἀλλ' ἂν καθόλου ποθῶμεν τὴν ὑπὸ τῶν ἡμε-

τέρων ἐπίσκεψιν τῶν χωρῶν, αἵτινες, ἐξ οὗ χρόνου διασφύζεται ἀνθρωπίνη ἀνάμνησις, οὐδέποτε ἐπαύσαντο οὕσαι Ἑλλήνων κατοικίαι, ἐν αἷς ἀπαντῶσι μνημεῖα κάλλιστα καὶ ἀείμνηστα ἐξανθρωπισμοῦ ὑφ' Ἑλλήνων ἀναστηλωθέντα, ἐν αἷς τὸν πυρσὸν τοῦ φωτισμοῦ ἀείποτε χεῖρες Ἑλλήνων κρατοῦσι, σφοδρὸς ἡμῶν πόθος ἦτο τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην νὰ εἰσηγούντο ἄνδρες, τῆς εὐγενοῦς, πεφωτισμένης καὶ εὐαισθήτου πρὸς πᾶν ἀγαθὸν ψυχῆς τοῦ φίλου ἡμῶν Κωνσταντίνου Παπαμιχαλοπούλου.

Ἡ χαρὰ δ' ἡμῶν ὑπῆρξεν ἀνεκλάλητος, ὅτε ἐμάθομεν τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ νὰ περιηγηθῇ τὸν Πόντον· διότι εἴμεθα πλέον τι ἢ πεπεισμένοι, ὅτι μέγα ἀγαθὸν θὰ προέκυπτεν ἐξ αὐτῆς. Καὶ ἰδοὺ πλὴν τῶν προφορικῶν εἰς κύκλους πολλοὺς καὶ εὐρυτάτους, οἳ οἱ τοῦ κ. Παπαμιχαλοπούλου, διηγήσεων καὶ κηρυγμάτων, πλὴν τῶν δημοσίων διαλέξεων, ἐν τῷ Συλλόγῳ τῶν Μικρασιατῶν «Ἀνατολῆς» περὶ τῶν ζωηρῶν αὐτοῦ ἐκ τῆς χώρας ἐντυπώσεων καὶ τῶν ἐξ ἐμπειρίας πολυτιμοτάτων διδαγμάτων, ἐπλούτισεν ὁ κ. Παπαμιχαλόπουλος καὶ τὴν φιλολογίαν ἡμῶν διὰ τοῦ παρόντος μοναδικοῦ ἐν τῷ εἶδει αὐτοῦ καὶ ἐξόχως ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν ὠφελίμου ἔργου.

Ἡ Μικρὰ Ἀσία δὲν εἶνε πολὺ γνωστὴ παρ' ἡμῖν. Ἐκ πείρας πολυετοῦς γινώσκουμεν, ὅτι ἐν μὲν τῷ Ἑλληνικῷ Βασιλείῳ ὀλίγιστοι καὶ οὗτοι ἀτελῆ μόνον κέκτηνται περὶ τῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πραγμάτων καθόλου γνῶσιν καὶ πλημμελεστάτην περὶ τῶν ἐν αὐτῇ διαβιούντων Ἑλλήνων, τῶν ἀπογόνων τῶν μεγάλων φιλοσόφων καὶ θεολόγων, τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων καὶ τεχνιτῶν καὶ συγγραφέων τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους. Καὶ οἱ ὀλίγοι δ' οὗτοι ἢ κατὰγονται ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἢ διέτριψαν ἐπὶ τινα χρόνον ἐν αὐτῇ. Ἀλλὰ καὶ οἱ Μικρασιῆται αὐτοὶ ἀγνοοῦσι τὰ τῆς ἑαυτῶν πατρίδος, ἥτις εἶνε τόσον ἐκτεταμένη ὥσον ἡ Γερμανία ὁμοῦ καὶ ἡ Ἑλβετία καὶ τὸ Βέλγιον καὶ ἡ Ὀλλανδία. Πλὴν δὲ τῆς μεγάλης ἐκτάσεως ἐλλείπουσιν ἔτι τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας, διότι, ἂν ἐξαίρεσωμεν τὴν ἀπὸ Κ/πόλεως μέχρις Ἰκονίου καὶ Ἀγκύρας καὶ Σμύρνης καὶ τὰς περὶ τὴν Σμύρνην σιδηροδρομικὰς γραμμάς, ἐν πάσῃ τῇ ἄλλῃ ἀπεράντῳ χώρᾳ ὑπάρχουσιν ἔτι ἐν χρήσει τὰ προαιώνια τῆς συγκοινωνίας μέσα, αἱ κάμηλοι, τὰ τῆς ἐρήμου καλούμενα πλοῖα, καὶ αἱ διὰ τὴν βροχύτητα πνιγμὸν φέρουσαι βοήλατοι ἄμαξαι, ἀλλὰ καὶ αὗται λειτουργοῦσι μόνον ὅπου ὑπάρχουσιν ἄμαξιτοι

ὁδοί. Τούτων τῶν λόγων ἕνεκα καὶ αὐτοὶ οἱ Μικρασιῆται μόνον τὴν πόλιν ἢ τὸ πολὺ τὴν ἐπαρχίαν, ἐν ᾗ κατοικοῦσι, γινώσκουσι, τὰ δὲ πορωτέρω εἶνε αὐτοῖς ἄγνωστα ἢ σκιδωδῶς μόνον γνωστά.

Τοιαῦται λοιπὸν ἐξ αὐτοψίας εἰλημμένοι περιγραφαὶ τῆς χώρας καὶ κατὰ πᾶσαν σχέσιν ἔρευναι καὶ ἐξετάσεις οὐκ ἢ τοῦ κ. Παπαμιχαλοπούλου «Περὶ ἡγήσεις εἰς τὸν Πόντον» οὐ μόνον τὴν γενικὴν γνῶσιν προάγουσιν, ἀλλὰ καὶ τῷ Ἑλληνικῷ καθόλου καὶ τοῖς Μικρασιάταις ἰδίᾳ εἶνε εὐεργετικώταται. Ἡμῖν δὲ τοῖς Μικρασιάταις καὶ τῷ Μικρασιατικῷ Συλλόγῳ «Ἀνατολῆς» ἰδίᾳ ἡ περὶ ἡγήσεις τοῦ κ. Παπαμιχαλοπούλου εἶνε τοσοῦτον μᾶλλον εὐεργετικὴ, ὅσον ὁ μὲν Σύλλογος ἀγωνιζόμενος ἀπὸ 12 ἡδὴ ἐτῶν νὰ λάβῃ καθολικὴν καὶ ἀκριβῆ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γνῶσιν περιορίζει τὴν γνῶσιν ταύτην ἐν τῷ κύκλῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὀλίγον εὐρύτερον διὰ τῶν δημοσίων αὐτοῦ ἀναγνώσμάτων καὶ τῶν ἐκάστοτε, μόνον καιροῦ παρατυχόντος γινόμενων, δημοσιευμάτων. Τὸ ἔργον ὅμως τοῦ κ. Παπαμιχαλοπούλου ὃν δι' εὐρύτατον κύκλον ἀναγνωστῶν προωρισμένον καὶ διὰ τὴν ἀρρήτως ἐπαγωγὴν χάριν καὶ τὴν πολυμάθειαν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν, μεθ' ὧν εἶνε γεγραμμένον, ἀπλήστως μέλλον ν' ἀναγινώσκηται θὰ εἰσαγάγῃ τὸ Ἑλληνικὸν Κοινὸν εἰς τὸν ἐκλαμπρον προθάλαμον κόσμου θαυμαστοῦ, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε ἀπὸ τῶν ὁμμάτων ἡμῶν ἀποκεκλεισμένου. Διὰ τοῦτο μεθ' ἡδονῆς μὲν ἀφάτου θ' ἀναγνωσθῇ τὸ βιβλίον ὑπὸ τῶν ἄλλων, μετὰ ψυχῆς δὲ σκιρτημάτων καὶ βαθυτάτης εὐγνωμοσύνης ὑπὸ τῶν Μικρασιατῶν, ὧν τῆς παλαιφάτου πατρίδος τὰ ἀπαράμιλλα φυσικὰ κάλλη καὶ τὸ ἱστορικὸν κλέος καὶ τὰ νῦν ἱερὰ σεβάσματα καὶ σεμνώματα διὰ χρωστήρος ἀριστοτέχνου εἰκονίζονται. Ἀμφοτέροι δέ, οἳ τε ἰθαγενεῖς καὶ οἱ ἀλλοδαποί, πλεονέκτημα μέγα θὰ θεωρήσωσιν, ὅτι λαμβάνουσιν εἰκόνα σαφῆ καὶ ζωηρὰν τῆς χώρας ἐκείνης ὑπὸ ψυχῆς εὐαισθήτου καὶ πεφωτισμένης διανοίας εἰλημμένην.

Ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ ταύτῃ ἐναπετύπωσεν ὁ κ. Παπαμιχαλόπουλος ἐν ζωηρότητι θαυμασίᾳ καὶ κάλλει ἀμυθῇ τὰ ἑξῶς διανοητικὰ καὶ ψυχικὰ αὐτοῦ προτερήματα: *παρατηρικότητα ἑξοχὴν καὶ περιγραφικότητα ἀπαράμιλλον γνῶσιν τῶν πολυθρυλῆτων φυσικῶν καλῶν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης καὶ ἐκ τῆς πρὸς αὐτὰς συγκρίσεως θαυμαστὴν τῶν ὁρωμένων σαφήνειαν καὶ ἑξαρχὴν αὐτῶν πόθον καὶ ἐπιμονὴν πρὸς εὐρεσιν τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας, εἰ καὶ μακρὰν τοῦ σκοποῦ*

αὐτοῦ ἔκειντο τοιχῶται καθαρῶς ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι· διάνθισαν ἀριστοτεχνικὴν τοῦ λόγου αὐτοῦ διὰ παραλλήλων ἀποφάνσεων τῶν μεγάλων ἅμα δὲ καὶ προσφιλεστάτων πᾶσι διανοῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὡς τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ξενοφάντος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου κλπ. ὑψήγησαν γνωμῶν λυσιτελεστάτων ἐθνικῶς, θρησκευτικῶς, κοινωνικῶς· σοβαρότητα περὶ τὴν πραγματείαν θεμάτων ζωηρῶς νῦν συζητουμένων καὶ σαφὴ λύσιν αὐτῶν, ὅλα εἰσι τὸ Μοναστηριακὸν καὶ τὸ γλωσσικὸν καὶ τὸ πολιτικόν· πολυμερὴ παιδευσιν· θερμὴν ἀγάπην πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν· εὐσέβειαν ἀληθῆ, βαθεῖαν καὶ ἀνυπόκριτον· διάθεσιν ψυχικὴν εὐνώμονα καὶ ἐπὶ ταῖς ἐλαχίσταις ἔτι ἐνδείξεις ἀγαθῆς καὶ εὐμενοῦς πρὸς αὐτὸν διαθέσεως.

Ἡ περιεργία τοῦ συγγραφέως εἶνε ἀκόρεστος καὶ τὸ παρατηρητικὸν ἀξιοθαύμαστον. Ὅπου οἱ ἄλλοι οὐδὲν ἄξιον περιεργίας ὀρώσιν, οὐδὲν ἄξιον γνώσεως εὐρίσκουσιν· ὅπου οὐδὲν δεσμεύει τὴν προσοχὴν τῶν ἄλλων, ἐκεῖ ὁ κ. Κωνστ. Παπαμιχαλόπουλος ἀνακαλύπτει διδακτικώτατα πράγματα, μεγάλην ἱστορικὴν, ἐπιστημονικὴν, ἐθνικὴν, θρησκευτικὴν σημασίαν ἔχοντα καὶ σπουδαῖα ἱστορικά, ἐθνικά καὶ θρησκευτικὰ ἀποτελέσματα ἐπενεχόντα. Περιγράφει δὲ τὰ παρατηρούμενα μετὰ τηλικαύτης ζωῆς καὶ χάριτος, μετ' ὅσης ὀξείας ἀντιλήψεως παρετήρησεν αὐτά.

Παρατηρεῖ π. χ. ὅτι ἡ μία τῶν τριῶν σωζομένων ἐκ τῶν πέντε δωρηθεῖσων τῇ ἱερᾷ Μονῇ Σουμελά ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Σελῆμ τοῦ Α' λαμπάδων φέρεῖ πρὸς τὸ κάτω ἄκρον βαθεῖαν ἐλλειψιν (σελ. 74) καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης εἰσάγει ἡμᾶς εἰς κόσμον ὅλον ἀδοκῆτων θρησκευτικῶν συναισθημάτων. Δὲν ἀπαξιοῖ νὰ πολυπραγμονήσῃ περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐπισκεπτῶν τῆς ἱερᾶς ταύτης Μονῆς, τῶν ἀναγεγραμμένων ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ καὶ ὁδηγεῖ ἡμᾶς οὕτως εἰς ποικίλας περὶ τοῦ παρελθόντος σκέψεις (σελ. 81-82).

Ἐξετάζει τῶν καθ' ὅδον ἀπαντωσῶν χωρικῶν γυναικῶν τὰ ὀνόματα καὶ ἀνάγει ἡμᾶς εἰς ζητήματα τῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν (σελ. 97).

Δὲν ἀπαξιοῖ νὰ μάθῃ πῶς καλοῦσι τὰς ἀγελάδας αὐτῶν οἱ χωρικοὶ τοῦ Πόντου (σελ. 145) καὶ αἶρων οὕτω τὸ κάλυμμα τὸ καλύπτον τὴν φυλετικὴν αὐτῶν ὑπόστασιν ἐμφανίζει τὴν ἀρχαίαν εὐγένειαν τῶν βουκόλων ἐκεῖνων. Βλέπει ὡς καὶ οἱ ἄλλοι ἀμάξας συρομένας, ἀλλὰ τῷ διορατικῷ αὐτοῦ ὄμματι προσπίπτει ὅτι τούτων οἱ τροχοὶ δὲν ἔχουσιν

ὡς αἱ συνήθεις ἀκτῖνας, ἀλλ' εἶνε πρωτογενεῖς καὶ ἀποτελοῦνται ἐκ δίσκων ἐξ ἑνὸς μόνου ξύλου ἐξεργασμένων (σελ. 156).

Ἐλκύουσι τὴν προσοχὴν αὐτοῦ τὰ πλατύουρα πρόβατα τῆς Καραμανίας καὶ μαθὼν περιγράφει, πῶς, ὅταν αὐξήθῃ πολὺ ἡ οὐρὰ αὐτῶν, σφρουσιν αὐτὴν δι' ἀμαξίων καὶ οὕτω γίνονται τὰ πρόβατα ὑποζύγια ἐαυτῶν.

Εἰς τὴν ἀκόρεστον περιεργίαν τοῦ συγγραφέως ὀφείλομεν χαριέστατα, πλήρη ἐθνικῆς σημασίας καὶ ἱστορικῶν ἐπακολουθημάτων ἐπεισόδια, ὡς εἰσι τὸ τῆς ἱερόπαιδος Μαρίας, τῆς ἀπὸ ποιμενίδος εἰς Σουλτάναν ἀνυψώσεως (σελ. 193), καὶ τὸ περὶ τῶν σοβρῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ πρόχου τοῦ Σουλτάνου ἐγκεχαρᾶγμένου ἀποφθέγματος τοῦ ἡγουμένου τῆς Σουμελάς (σελ. 67-68).

Πανταχοῦ τοῦ βιβλίου ὑπάρχουσι λαμπρὰ μαρτύρια μεγάλης περιεργίας, ὀξείας παρατηρήσεως καὶ ἀκριβοῦς καὶ ζωηρᾶς περιγραφῆς, ὧν πρόχειρα δείγματα τὰ ἐν σελ. 74. 81-82. 97. 145. 146. 156.

Ἡ περιγραφή τῆς περιηγηθείσης χώρας καθόλου καὶ ἰδίως ἡ ἀπὸ Τραπεζοῦντος πρὸς τὰς ἱερὰς Μονὰς τῆς Παναγίας Σουμελά καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Περιστερώτα εἶνε ἀμίμητος.

Εἰς τὴν παρατηρητικότητά τοῦ συγγραφέως ὀφείλει ὁ ἀναγνώστης τὴν γνώσιν πολλῶν πραγμάτων, ὧν τὴν ἄγνοιαν μεγάλην ἔλλειψιν θεωρεῖ νῦν, ὅτε γινώσκει αὐτά. Ἡ παρατηρητικότης αὐτοῦ εἶνε τόσον ὀξεῖα, ὥστε καὶ αὐτὸς σφόδρα δυσφορεῖ μὴ δυνάμενος ν' ἀποδώσῃ αὐτὴν τελείως διὰ τῆς περιγραφῆς καίπερ κεκτημένος περιγραφικὴν δύναμιν ἀπαράμιλλον. Οὕτω δὲ παρέχει αὐτὸς ἑαυτοῦ εἰκόνα ἀκριβῆ.

Καὶ ὁ πολλάκις τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἰδὼν θαυμάζει αὐτὸ ἔτι μᾶλλον, περιγραφόμενον μετὰ σπανίας περιγραφικῆς ἀκριβείας καὶ χάριτος ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Παπαμιχαλοπούλου.

Τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ ψυχῆς αἱ εὐαίσθητοι χορδαὶ ὑπὸ παντὸς καλοῦ δονούμεναι ἀναμέλπουσι συγκινητικωτάτην μελωδίαν (σ. 97. 202-204).

Ἄλλη ἀρετὴ προσδίδουσα τῇ ἐκθέσει χάριν ἀμύθητον εἶνε ἡ βεβαία, ἡ πεφωτισμένη, ἡ ἀνυπόκριτος τοῦ συγγραφέως εὐσέβεια, ἥτις πανταχοῦ ἐξωραίζει τὰς σελίδας τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ. Ἐπελθέτω π. χ. ὁ ἀναγνώστης τὰς σελίδας 78. 80. 83. 84. 86. 88. 100. 105. 118. 153. 161. 201... ἀπὸ τὸ βιβλίον. Πανταχοῦ, ἔνθα παρέχεται εὐκαιρία ἐκδηλώσεως θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἐξέρχεται ἐκ τῆς

ὕπ' εὐσεβείας βαθύτατα διαπνεομένης ψυχῆς τοῦ συγγραφέως εὐωδέστατον τὸ θρησκευτικὸν ἄρωμα. Ὁ περὶ τῶν ἱερῶν Μονῶν καὶ τοῦ μοναστικοῦ βίου λόγος αὐτοῦ ὑπάρχει οὕτω βαθέως θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἐμπεποτισμένος, ὥστε ἀποβαίνει λαμπρὸς πρὸς τὰς ἱερὰς Μονὰς ὕμνος.

Εὐσέβεια, πολυμάθεια, ὀρθὴ κρίσις καὶ πολιτικὴ περίνοια ὠδήγησαν τὸν συγγραφέα εἰς τὰς λίαν ἀξιαναγνώστους κρίσεις περὶ τῶν νῦν τριῶν φλογερῶν ζητημάτων, τοῦ μοναστηριακοῦ, τοῦ γλωσσικοῦ καὶ τῆς προσεγγίσεως τῶν δύο ὁμῶρων Κρατῶν, Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος (σελ. 109. 146. 315). Θαυμασίως καίριος εἶνε καὶ ὁ περὶ τοῦ ἔκ τε τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου κόσμου ἐξασκουμένου ἐφ' ἡμῶν ἐπαράτου προσηλυτισμοῦ λόγος αὐτοῦ (σελ. 293).

Ἐπὶ πᾶσι τούτοις ὁ δεξιὸς συγγραφεὺς περιῆψε τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ καὶ ἄλλο λίαν ἐπαγωγὸν θέλητρον, τὴν παρακολούθησιν τῆς θαυμαστῆς πορείας τῆς πολυθρυλήτου στρατιᾶς τῶν Μυρίων ἐν ταῖς χώραις τοῦ Πόντου. Τὰς σελίδας ταύτας οὐδεὶς ὅστις δὲν θὰ ἀναγνώσῃ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ κ. Κ. Παπαμιχαλοπούλου μετὰ ἱερᾶς συγκινήσεως καὶ ἀνυπομονησίας.

Ἀγαπῶμεν τὰς αἰσθήσεις, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ τὴν παρεχόμενὴν ὑπ' αὐτῶν γνῶσιν, ἀλλ' οὐδὲν ἀγαπητότερον ἄλλο θὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστης ἢ ὅτι εἶδε τοὺς θαυμαστοὺς τοῦ Πόντου τόπους διὰ τῶν ὁμμάτων τοῦ κ. Κ. Παπαμιχαλοπούλου, ὅτι ἔλαβεν αἰσθήσιν τῶν καλῶν αὐτοῦ διὰ τῆς εὐαισθήτου καὶ δεκτικωτάτης αὐτοῦ ψυχῆς καὶ ἀντελάβετο πολλῶν καὶ σπουδαίων ζητημάτων διὰ τῆς πεπνυμένης καὶ διαυγοῦς ἐκείνου διανοίας.

Τελευτῶντες εὐχόμεθα ἐκ ψυχῆς, ὅπως ἐπιτελέσῃ ὁ συγγραφεὺς τὴν πολλὰ τοῦ λαμπροῦ συγγράμματος αὐτοῦ διδομένην ὑπόσχεσιν, ὅτι θὰ ἐπισκεφθῇ καὶ πάλιν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Δῶρον τιμιώτερον δὲν δύνανται νὰ ποθήσωσιν οἱ Μικρασιῆται.

Ἀθήναι, τῇ 25 Αὐγούστου 1903.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΟΝΤΩΣ «τηλαυγὲς πρόσωπον» ἔθεσεν εἰς ἔργον μικρὸν καὶ εὐτελές, οἷον τὸ ἀνὰ χεῖρας, ἐνθερμος καὶ ἀκάματος ἐργάτης πολλῶν ἐθνικῶν καλῶν καὶ εὐμενῆς πρὸς με φίλος, ὁ κ. Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, διὰ τῆς προταχθείσης Εἰσαγωγῆς· πολὺ δ' ὑπὲρ τὴν ἀξίαν τοῦ πενιχροῦ κατασκευάσματός μου ἐφιλοτέγχνησεν ἀγλῆεντα καὶ περιλαμπρὰ τὰ εἰς αὐτὸ ἄγοντα προπύλαια ἢ πολυμήχανος καὶ πολυῖδμων γραφικὴ σμίλη τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ. Καὶ οἱ μὲν ἀναγνώσται τῶν προτεταγμένων φαινῶν σελίδων καὶ μεγάλην ἐντροφῆσιν θὰ εὕρωσιν ἐν αὐταῖς καὶ πολλὰ διδάγματα θ' ἀντλήσωσιν ἐκ τῶν πεφωτισμένων γνωμῶν καὶ τῶν ἐμπειρῶν εἰσηγήσεων τοῦ δεινοῦ καὶ πολυμαθεστάτου διδασκάλου τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ. Μόνος δ' ἐγὼ διατελῶ νῦν ἐν δυσχερεῖ, φοβούμενος μὴ οἱ ἀναγνώσται εὕρωσιν ἐν τῷ ποτήματι τούτῳ καὶ ὀλιγώτερα καὶ πολλῶν μετριώτερα τὰ ὑπὸ τῆς ἐνθουσιώσεως ψυχῆς ἐκείνου ἀνευρεθέντα καὶ ἀπὸ εὐμενοῦς γνώμης προαγγελθέντα καλά. Καὶ τούτων μὲν κριταὶ ἔστωσαν ἄλλοι, οἱ μέλλοντες ν' ἀναδιφήσωσι τὸ βιβλίον καὶ θέλοντες νὰ διεξέλθωσιν αὐτό.

Ἄλλ' εἰς ἐμὲ ἢ προταχθεῖσα Εἰσαγωγή ἐπέβαλεν ἤδη νὰ μεταβάλω τὸ δυνάμενον εἶναι νὰ μεταβληθῇ, τὸν μικρὸν τοῦτον Πρόλογον—διότι τὸ λοιπὸν τοῦ ἔργου ἐξετυπώθη πλέον ἀπὸ τῆς προχθές. Ἀρχήθην εἶχον συντεταγμένον ἄλλον Πρόλογον, ἐν ᾧ ἐπειρώμην νὰ ἐξηγήσω αὐτὸς τὰ ἐλατήρια καὶ τὸν σκοπὸν τῆς μικρᾶς περιηγήσεώς μου ἀνὰ τὸν Πόντον. Νῦν δ', ὅτε προέλαβεν ὁ δτορηρὸς πρόεδρος τῆς «Ἀνατολῆς», τοῦ σκοπιμωτάτου τοῦτου Συλλόγου, ἐξ οὗ πλούσιαι δέσμαι σελασφόρων καὶ θερμορῶν ἀκτίων παιδείας ἐκπέμπονται πρὸς τὴν Ἀνατολήν, καὶ ἐξήγησεν ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς σκοπιᾶς τῶν δύο θέσεων, ἐν αἷς ἐπιτυχῶς δρᾷ, καὶ διὰ τῆς σαφεστάτης καὶ διανυεστάτης διανοίας αὐτοῦ τὰ τῆς καθόλου ἀξίας τῶν περιηγήσεων τούτων, περιορίζομαι εἰς ὀλίγας διασαφήσεις.

Περιηγούμενος ἐκεῖ, οὐδεμίαν εἶχον πρόθεσιν ἢ σκέψιν νὰ προβῶ εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν εἰδήσεων, ὡς ἤντλουν κατὰ τὴν περιοδεῖαν μου, εἴτε τῶν ἐντυπώσεων, ὅσαι κατ' αὐτὴν ζωῆσαι καὶ βαθεῖαι ἐνεχαράσσοντο ἐν ἐμοί, εἴτε τῶν συναισθημάτων, τῶν προκαλουμένων εἰς τὴν ψυχὴν μου ἐκ τῶν ἀγαστῶν προσώπων καὶ τῶν ὠραίων πραγμάτων, οἷς συνετύγχανον ἐν τοῖς θαυμαστοῖς ἐκείνοις τόποις, καὶ ἐκ τῶν συγκινητικῶν περιστάσεων, ὧν συχνῶς ἐγινόμην μάρτυς αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος.

Τὴν ἐκδρομὴν ἐκείνην ἐπεχείρουν τότε δι' ἐμαυτὸν μόνον, ἐλαυνόμενος πρὸς αὐτὴν τὸ μὲν ἐκ τῆς θερμῆς ἐπιθυμίας νὰ γνωρίσω ἐκ τοῦ ἑγγύς τοὺς ἐν τῷ Πόντῳ κατοικοῦντας ὁμαίμονας καὶ ὁμοδόξους καὶ τὰ κατ' αὐτούς, τὸ δ' ἐξ ἀκαδέκτου εὐλαβοῦς προθέσεως νὰ ἐπισκεφθῶ τὰς περιωνύμους Ἱερὰς Μονὰς τοῦ Πόντου, τέλος δ' ἐκ τῆς ζωηρᾶς περιεργίας νὰ διερευνήσω κατὰ χώραν τὰ τῆς πορείας τῶν καταβαινόντων Μυρίων ὑπὸ τὴν ἀξιοθαύμαστον ἡγεσίαν τοῦ περιδόξου στρατηγοῦ αὐτῶν Ξενοφῶντος. Τούτου μάλιστα ἡ συχνὴ καὶ προσφιλέας μοι μελέτη μὲ ὤθει ἐντεῦθεν ὡς ἰσχυρόν τι ἐλατήριο καὶ κέντρον. Πόθεν εἶδον οἱ Μύριοι τὸ ἕρπον στοιχεῖον μετὰ πολύμηνον στέρησιν τῆς παρηγόρου θέας αὐτοῦ, καὶ δακρύοντες καὶ περιβαλλόμενοι ἀλλήλους, ἀνεφώνουν : θάλασσα ! θάλασσα ! Πῶς κατήλθον ἐκεῖθεν εἰς Τραπεζοῦντα. Ποῦ ἐσκήνωσαν παρὰ τὴν φιλόξενον ταύτην πόλιν. Πῶς διήνυσαν τὴν λοιπὴν πορείαν κατὰ ξηρὰν μέχρι Κοιτιῶρων, ὅθεν ἐπέβησαν ἅπαντες εἰς τὰ πλοῖα. Τί δὲ περισφίζεται ἐκεῖ ἐκ τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης διαβάσεως. Ταῦτα πάντα ἐπόθουν νὰ ἴδω καὶ ἐξετάσω ἐπιτοπίως πρὸς χαρὰν καὶ διδασχὴν μου.

Ὅτε δ' ἐγενόμην ἔτοιμος σχεδὸν πρὸς ἀναχώρησιν, διετέλουν ὑπὸ μίαν μόνην σκέψιν καὶ ἀμφιβολίαν, ἐὰν θὰ μετέβαινον ἐκεῖσε μόνος, ἢ μετ' ἄλλου, τίς δὲ ἡδύνατο νὰ ᾗ οὗτος. Τότε ἐπῆλθέ μοι ἀρωγὸς ἀγαθὴ τις τύχη. Περὶ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου εἰσέρχεται πρὸς με, ὅπως ἀδόκητος ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ τοῦ ἔτους, ὁ ἀγαπητὸς φίλος μου καὶ συνάδελφος κ. Βρασιδᾶς Λεῶπουλος, Βουλευτὴς Λακεδαιμόνιος.

«Πῶς τοῦτο ; ἐρωτῶ.

— Ταξειδεύω εἰς Ἱταλίαν μοι ἀπαντᾷ.

— Ἐγὼ δὲ ἀντιθέτως, πρὸς τὸν Πόντον», εἶπον καὶ ἐξήγησα αὐτῷ διὰ βραχέων τοὺς λόγους τῆς σχεδιαζομένης ἐκδρομῆς. Ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν τῆς ὥρας εὐρέθην συμφωνοί : ὁ ἀγαπητὸς φίλος ἐδέχθη νὰ συνεπιχειρήσῃ μετ' ἐμοῦ τὸ ταξίδιον τοῦ Πόντου, ἐὼν τὴν Ἱταλίαν χαίρειν.

Τῇ 11ῃ Αὐγούστου ἐπέβημεν ἐν Πειραιεὶ ἐπὶ ὠραῖον ἀτμοπλοίου τῆς Ἀτμοπλοῖας «Τζὼν Μὰκ-Δούαλ καὶ Βάρβουρ», τῆς «Ἀφροδίτης», ὑπὸ πλοίαρχον τὸν ἱκανώτατον κ. Στυλ. Κουλετάκη καὶ δύο ἐτέρους ἀξιωματικούς, τοὺς κ. κ. Πέτρον Παπαπέτρου καὶ Μάρκον Δρακόπουλον, καὶ ὑπὸ α' μηχανικὸν τὸν κ. Δημ. Καραμυχάλην. Τὴν μεσημβρίαν ἀπῆρξεν ἡ «Ἀφροδίτη» ἐκ τοῦ λιμένος, μετὰ προσέγγισιν δὲ εἰς Μυτιλήνην καὶ μετὰ πλοῦν ἄριστον καθ' ὅλα, ἡγκυροβόλησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ μεσημβρίᾳ τῆς 13ῆς, ἡμεῖς δὲ ἀπέβημεν ἀμέσως εἰς τὴν φύσει περικαλλεστάτην καὶ πολυδαίδαλον καὶ πολυθόρυβον πόλιν. Ἐνταῦθα διεμείναμεν ἐπὶ ἡμέρας ὀκτώ, καθ' ὧς, διευθετοῦντες τὰ τῶν διαβατηρίων ἡμῶν καὶ τὰ τοῦ περαιτέρω ὁρομολογίου, ἐπεσκεπτόμεθα συγχρόνως τινὰ τῶν ἀξιοθεάτων τῆς πόλεως.

Κατὰ ταύτην τὴν διαμονήν μου ἐν Κωνσταντινουπόλει—οὐσαν πέμπτην νῦν—ἔσχον δύο ἀξια σημειώσεως εὐτυχήματα : τὸ μὲν ν' ἀσπασθῶ τὴν χεῖρα τοῦ ὑπερτάτου Ἀρχιεποῦ τῆς Ὁρθοδοξίας, τῆς Α. Θ. Παναγιότητος τοῦ νέου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Ἰωακείμ τοῦ Γ', τὸ δὲ νὰ παραστῶ εἰς τὰς ἐορτὰς τῆς 19ῆς Αὐγούστου, ἐπὶ τῇ ἀναρροῇ εἰς τὸν Θρόνον τῆς Α. Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου, καὶ εἰς τὸ ἐξαίσιον θέαμα τῆς φωταπίας ἐν τῷ Γιλδί καὶ τῷ Βοσπόρῳ κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην. Οὐ μόνον δὲν ἐπίστευον, οὐδ' ἐφантаζόμην ἐν τῷ κόσμῳ τοιοῦτο θέαμα, ἀλλὰ καὶ νῦν, καίτοι εἶδον αὐτό, ἀδυνατῶ νὰ πιστεύσω, ὅτι εἶδον, διότι ἀδυνατῶ ν' ἀναπολήσω αὐτὸ εἰς τὴν διάνοιν. Ὑπάρχει τις ὁ δυνάμενος ν' ἀναπαραστήσῃ αὐτὸ καὶ πρὸς ἄλλους ; Ἐγὼ ὁμολογῶ καὶ κηρύττω τὴν ἀδυναμίαν μου πρὸς τοιοῦτον ἐγγείρημα ! Ὅμοιον θέαμα οὐδαμοῦ γῆς δύναται νὰ ἐκτυλιχθῇ, διότι οὐδαμοῦ ὑπάρχει Βόσπορος, οὔτε συντρέχουσιν οἱ ἰδιάζοντες ὅροι, οἱ κατεργαζόμενοι τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο φάσμα, τὸ ὄνειρῶδες ὄραμα, τὸ διαπλούμενον μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας, ἐπὶ τῶν γλαυκῶν ὑδάτων τοῦ αἰέρου πορθμοῦ, ὑπὸ μάγον οὐρανὸν αἰγληέντως καὶ τοῦτον συντελοῦντα εἰς τὴν λαμπρότητα τοῦ ἐξαίσιου ἐκείνου ὅλου !...

Πρὸς τούτοις ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπισκεφθῶ τινὰ τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀξιοθεάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἄλλα μὲν τὸ πρῶτον νῦν, ἄλλα δὲ κατ' ἐπανάληψιν, οἷον τὸ Ἐπταπύργιον καὶ τὰ τείχη τῆς ξηρᾶς, καὶ τινὰ τῶν ἰδρυμάτων τῆς Βασιλευούσης, ὡς τὰ Ἐθνικὰ Φιλανθρωπικὰ Καταστήματα, ἅτινα δικαίως ἀποτελοῦσι τὴν ὑπερηφάνειαν τοῦ Γέ-

νους ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ τὴν περικλυτὴν Μοῦνῃ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο μνημεῖον τῆς Βυζαντινῆς τέχνης Καχριέ Τσαμίσι, πρῶτῃ «Μοῦνῃ τῆς χώρας», καὶ ἄλλα τινά. Ἐν ταῖς ἐπισκέψεσι ταύταις εὗρομεν φιλικωτάτην καὶ προθυμοτάτην συνδρομὴν παρὰ τοῦ ἀρχαίου φίλου καὶ συσπονδαστοῦ μου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν κ. Μιχαὴλ Ψαλῖδα, τοῦ ἐγκρίτου αὐτόθι λατροῦ.

Τῇ 21ῃ Αὐγούστου, λαβόντες τὰς εὐχὰς τῆς Α. Θ. Παναγιότητος, μετὰ τιμητικὸν πρόγευμα παρ' Αὐτῇ, ἐπέβημεν τοῦ εἰς τὸν Πόντον ἀποπλέοντος ἀτμοπλοίου «Σκαραμαγκᾶ» τῆς «Πανελληνίου Ἀτμοπλοίας», ὑπὸ πλοίαρχον τὸν πρακτικώτατον κ. Ν. Καλαμίδαν καὶ α' μηχανικὸν τὸν κ. Παντελῆν Γεώργτην. Τῇ 5, 15' μ. μ. ἀνέσπασε τὸ πλοῖον τὴν ἄγκυραν καὶ ἀπῆρεν ἐκ Βοσπόρου, τῇ δ' 7, 30' εἰσῆλθεν εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον καὶ ἔστρεφεν ἡρέμα τὴν πρῶταν δεξιὰ πρὸς τὸν Κάραμβιν τῆς Παφλαγονίας.

Οὕτως ἔφθασα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις περιγραφείσης, κατὰ τὸ ἐνόν, περιηγήσεώς μου. Καὶ ἐπανελθὼν δ' ἐνταῦθα, οὐδὲ σκέψιν κἂν ἔτρεφον περὶ συγγραφῆς. Ἀλλ' αἱ ἐκεῖθεν πολλαὶ καὶ ποικίλαι ἐντυπώσεις μου διετέλουν πάντοτε ζωηρόταται, ἡ δὲ ἀναδίφησις τῶν προχείρων σημειώσεων, ὅσας ἐτήρουν καὶ ἐκεῖ κατὰ γενικὴν τινα συνήθειάν μου, καὶ ἡ συγχὴ θέα πολλῶν καὶ ποικίλων εἰκόνων, ὥς μετ' ἐνδιαφέροντος εὐνόητου συνέλεξα ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις, ἤρξαντο υποθάλλουσαι καὶ ὑποθερμαίνουσαι ἐν ἐμοὶ τὴν ἰδέαν τῆς ἐξωτερικεύσεως τῶν ἐντυπώσεών μου· λεληθότως δ' ἔφθασα καὶ εἰς τὴν δρισιτικὴν ἀπόφασιν τῆς συντάξεως τοῦ βιβλίου τούτου. Εὐρὸν που ἐν τῷ γραφείῳ μου παρερριμμένην ἀρχαίαν γραφίδα, ἣν ἀπὸ δεκαπενταετίας οὐδέποτε σχεδὸν μετεχειρίσθην, διότι περὶ ἄλλα ἡσχολούμην ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ καθήκοντα. Καὶ ἐπεχείρησα μὲν τὴν μικρὰν ταύτην συγγραφὴν, ἀλλὰ προσέκρουον εἰς δυσκολίας. Αἱ σημειώσεις μου ἀπεδεικνύοντο τότε ἀτελεῖς καὶ ἀνεπαρκεῖς—διότι, ὥς εἶπον, δὲν ἐτήρουν αὐτὰς τακτικῶς καὶ ἐπὶ σκοπῷ συγγραφῆς. Ἐν τούτοις, ἵνα ἐκτελέσω τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν, προέβην ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ ἀφῆκα νὰ ἐξεέλθῃ ἐκ τοῦ ἡμιτελοῦς ἐκείνου ὄλικοῦ τὸ βιβλίον τοῦτο ἄφ' ἑαυτοῦ ὥς εἰπεῖν. Ἐγὼ εἰς τοῦτο μόνον συνετέλεσα, ὅτι παρενέβαλον μεταξὺ τῶν σημειώσεων ἐκείνων τὰς προσωπικὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰς ἡδεῖας ἀναπολήσεις μου, καὶ ὅτι παρέθεσα τὰς σχετικὰς εἰκόνας, αἵτινες ἀναπληροῦσι κατὰ πολὺ τὰς ἐμὰς παρα-

λείψεις. Οὕτω δὲ συνετελέσθη, σὺν Θεῷ, τὸ μικρὸν τοῦτο ἔργον, διπερὶ ἐλπίζω ὅτι θέλει συνετελέσει ἐν τινὶ μέτρῳ διὰ μὲν τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἀναγνώστας αὐτοῦ πρὸς σχηματισμὸν ποιᾶς τινος ἰδέας περὶ τῶν ἐν τῷ Πόντῳ πραγμάτων, διὰ δὲ τοὺς ἐκεῖ πρὸς γνῶσιν τῶν ἐντυπώσεων, ὡς ἐμποιοῦσιν εἰς τὸν ἐξῶθεν ἐπισκέπτην τὰ παρ' αὐτοῖς, καὶ τῶν περὶ αὐτῶν κρίσεων καὶ γνώμων ὁμοεθνῶν παρατηρητοῦ. Λάθος δὲ μόνῃς τῆς τύχης θεωρηθήτω, ὅτι ὁ κληρὸς τῆς ἐπιθεωρήσεως ἔπεσεν ἐπὶ τὸν ἡμιστά κατάλληλον.

Τοῦτο τὸ βιβλίον, οἷονδήποτε, τίθημι εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐπιθυμούντων νὰ μανθάνωσι τι καὶ περὶ ἄλλων τόπων, οὗς δὲν ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἰδῶσιν αὐτοί. Ἐλπίζω ὅτι θὰ δυνηθῶ ἄλλοτε πάλιν νὰ ἐξετάσω ἀνετώτερον καὶ εὐρύτερον τοὺς αὐτοὺς ἢ καὶ ἄλλους τόπους τοῦ Πόντου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καθόλου καὶ νὰ γράψω περὶ αὐτῶν ἐκτενέστερον καὶ ἐπὶ ἄλλου σχεδίου, κατὰ τὸ ἐφικτόν, πληρεστέρον. Καὶ υπολείπονται ὅπως τόσα ἄλλα πρὸς διερεύνησιν καὶ μελέτην ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ἥτις ἀπὸ μὲν τῆς βαθυτάτης ἀρχαιότητος ἐγένετο ἡ γενέτειρα καὶ κοιτὴς τοῦ πολιτισμοῦ, ὕστερον δ' ἐπὶ αἰῶνας πάλιν πολλοὺς ὑπῆρξεν ἡ τροφὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ!

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29ῃ Αὐγούστου 1903.

ΚΩΝΣΤ. Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΟΝΤΟΝ

ΙΔ'

Η ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ

1. Η ΠΟΛΙΣ ΕΝ Τῇ ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΑΙ ΝΥΝ

ΚΑΙ νῦν, ἐνδιατρίβων πάλιν ἐπὶ μακρότερον ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἐπιχειρῶ νὰ ρίψω ἐπὶ τῶν ἐπομένων σελίδων τὰς ἐξ αὐτῆς ἐντυπώσεις μου. Πολλοὺ γὰρ καὶ δεῖ νὰ σκέπτομαι περὶ περιγραφῆς τῆς Τραπεζοῦντος. Ἐλπίζω ὅτι ἕκαστος ὁμολογεῖ μοι, ὅτι ἡ περιγραφὴ τῆς πρωτεύουσας μιᾶς Αὐτοκρατορίας εἶναι ἔργον δυσχερέςτατον, καὶ ὅταν ἔτι ἡ ιδιότης τῆς πρωτεύουσας ἐξέλιπεν ἀπὸ τεσσάρων καὶ ἡμισείας περίπου ἑκατονταετιῶν, καὶ ὅταν τὸ σύνολον τῆς πρῶτης ὑποστάσεως αὐτῆς μετεβλήθη καὶ ἡλαττώθη σημαντικῶς. Τοιοῦτόν τι δὲ καὶ συνέβη ὄντως ἐν Τραπεζοῦντι διὰ τῆς καταλύσεως τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β', καὶ διὰ τῆς ἐπελθούσης καὶ ἐπιβληθείσης μεταβολῆς, καθ' ἣν οἱ τέως ἄρχοντες ἐγένοντο ἀρχόμενοι, νέον δὲ στοιχεῖον προσετέθη, τὸ τῶν νέων κυριάρχων, νέκ δὲ κατάστασις ἐδημιουργήθη, διὰ τῆς ὑπαγωγῆς τῆς τέως Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς πρωτεύουσας αὐτῆς εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν τῶν Σουλτάνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν θ' ἀξιώσῃ τις, πιστεύω, παρ' ἐμοῦ περιγραφὴν τοῦ συνόλου τῆς πόλεως ἢ τῆς ἐν αὐτῇ καταστάσεως. Οὐδὲ διανοοῦμαι, ὡς εἶπον, τοῦτο. Θὰ ἐκθέσω μόνον ἐνταῦθα τὰς ἐντυπώσεις μου, καὶ τούτων δὲ πάλιν τὰς κυριωτάτας. Εἶναι ἄλλως τε δύσκολος ἡ περιγραφὴ τῆς Τραπεζοῦντος, διότι ἐν αὐτῇ σφύζονται δύο πολιτισμοί, ὃ τε τῶν κατακτηθέντων καὶ ὃ τῶν κατακτητῶν, ἐκ τούτων δὲ πάλιν ὁ μὲν τῶν κατακτηθέντων ποὺ μὲν ἵσταται ἀκέραιος, ποὺ δὲ ὑπ-

ἐκυψε καὶ ὑπεχώρησεν εἰς τοὺς κατακτητὰς, ποὺ δὲ διακρίνεται ἔτι ὑπὸ τὸ νέον καθεστῶς καὶ ὑπὸ τὸ νέον περιβάλλον· ἐν ᾧ ἀφ' ἐτέρου ὁ τῶν κατακτητῶν ἐπιφαίνεται γενικώτερον καὶ ἐπιβάλλεται ἐναργέστερον. Ἀλλὰ περίεργον κρῖμα ἀπετέλεσεν ἐν τισιν ἡ συνανάμιξις ἀμφοτέρων, ὡς παρατηρεῖ τις πρῶτον μὲν ἐν τοῖς Νκοῖς, οἵτινες, διατηροῦντες τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τὸ σχέδιον, τὰς ἐπιγραφάς, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὰς Χριστιανικὰς εἰκόνας, μετετράπησαν ὅμως εἰς μωαμεθανικὰ τεμένη. Δεύτερον δὲ διακρίνει τις τὴν συνανάμιξιν ταύτην, ὡς καὶ ἐν ἄλλῃ κεφαλαίῳ ἔλεγον, ἐν ταῖς γλώσσαις καὶ ταῖς διαλέκτοις, ὑφ' ἧς μετὰ δυσκολίας πολλῆς μόνις δύναται ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀληθῆ ἐθνικότητα καὶ καταγωγὴν τῶν λαλούντων. Περαιτέρω δ' ἔτι, δύναται τις νὰ εἴπῃ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τῶν δύο λαῶν. Ἀλλ' ἐγὼ τὴν δυσκολίαν ταύτην τῆς περιγραφῆς τῆς Τραπεζοῦντος θ' ἀποσοβήσω διὰ τρόπον ἀπλουστάτου, διὰ τῆς παρακάμψεως καὶ διὰ τῆς ὀλοκλήρου παραλείψεως, ἵνα περιορισθῶ εἰς τὰς ἐντυπώσεις μου. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν παραλείπω πᾶσαν ἱστορικὴν ἀναδρομὴν, μεθ' ὅσα ἀκροθιγῶς ἐμνημόνευσα ἐν ἄλλῃ κεφαλαίῳ. Στρέφω δὲ ἱστορικὸν βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, μόνον ἐπὶ τῇ συναντήσῃ ὕλικῳ τινος μνημείου, τείχους, λιμένος, ἐπιγραφῆς καὶ εἴ τινας ἄλλου τοιούτου, καὶ μνημονεύω αὐτοῦ δι' ὀλιγίστων.

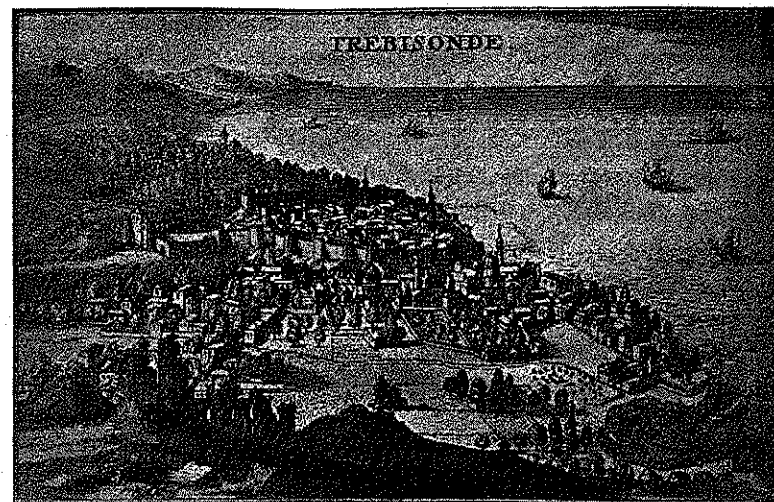
Πρὶν ἢ ὅμως χωρήσω πρὸς οἰκνδήποτε ἀναγραφὴν, νομίζω καθήκον μου νὰ προτάξω τοῦτο, ὡς ἄξιον μεγάλης προσοχῆς καὶ ἰδίως παρατηρήσεως, ὅτι ἐν Τραπεζοῦντι καὶ ἡ Διοίκησις καὶ ἡ κρατοῦσα φυλὴ ἐν γένει, καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ ἀφ' ἐτέρου, οἱ ἀπόγονοι τῶν ἡττηθέντων καὶ ὑποταγέντων πρῶτην κυρίαν τῆς χώρας, οἱ πάντες ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐνταῦθα, ἐμφοροῦνται ὑπὸ τῆς σκέψεως, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τῆς συναισθήσεως, ὅτι οὐχὶ κοινὴν τινα καὶ συνήθη πόλιν κατοικοῦσιν. Εὐγένεια καὶ λεπτότης χαρακτηρίζουσιν ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως, καὶ ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους καὶ μικροὺς καὶ μεγάλους. Τούτων δὲ τῶν ἀρετῶν δείγματα πολλὰ καὶ ζωηρὰ ἐλάβομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα ἐν βραχεῖ. Ἡ τοιαύτη συνείδησις, ἡ κρατοῦσα ἀνεπιγνώτως μὲν ἴσως παρὰ τισι, δικαίως δὲ καὶ προσηκόντως παρ' ἅπασιν, εἶναι ἀναντιρρήτως ἀπόρροια τοῦ τε ὕλικῳ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου. Πολλάκις, ὡς γνωρίζομεν, ἡ συνείδησις αὕτη ἐγγίγνεται ὅλως ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἀνευ μελέτης καὶ ἀναδιφῆσεως βιβλίων παρὰ

λαοὺς ὁλοκλήρως. Ἡ Τραπεζοῦς ὑπῆρξε πρωτεύουσα Αὐτοκρατορίας ἐπὶ αἰῶνας δύο καὶ ἥμισυ, γενομένη ἐστία καὶ κέντρον φώτων καὶ διδασκαλίας ἀπάσῃ τῇ περὶ αὐτὴν εὐρεῖα χώρᾳ, οἰοῦντι ὡς αἱ Ἀθηναίαι τοῦ Περικλέους ἐγένοντο αὐτῆς Ἑλλάδος παιδεύσεις. Διότι συνέβαλεν οὐ σμικρὸν ἄφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν ἐμπέδωσιν καὶ ἐξύψωσιν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας, ἄφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἐξυπνέτησιν τῶν τεχνῶν, τῶν ἐλευθερίων ἐπαγγελμάτων καὶ τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ, ὑπὲρ οὗ πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐξ ἴσου ἐνδιχέρονται, ἀσχέτως πρὸς ἐθνισμόν, ἢ θρησκείαν. Τοῦτο συναισθάνονται οἱ κάτοικοι, ὡς παρετήρησα πολλάκις καὶ πολλαχοῦ ἐντυχθῆναι, κατὰ καθήκον δὲ μνημονεύω αὐτοῦ εὐαρέστως.

Κατὰ τὸ στάδιον τῆς παρ' ἡμῶν ἐπισκέψεως τῶν ἀξιοθεάτων τῆς πόλεως, ἀναφαίνεται ἐν πρώτοις καὶ προέχει ἡ φιλικωτάτη διάθεσις καὶ ζωηροτάτη φιλοφροσύνη τοῦ κ. Βιτάλη, τοῦ ἀρχαίου τούτου καὶ ἀληθοῦς διπλωματικοῦ ὑπαλλήλου, γνωστοτάτου ἐν τῷ Προξενικῷ κλάδῳ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῇ Ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλῃ εὐγενεῖ χώρᾳ τῆς Εὐρώπης, ἐπὶ παροχῇ ἀνεκτιμήτων ὑπηρεσιῶν πρὸς αὐτήν. Εἰς τὴν εὐγένειαν τοῦ κ. Προξένου ἡμῶν προσετέθη ἡ εὐμένεια καὶ προθυμία τοῦ αὐτόθι σοφοῦ Γυμνασιάρχου κυρίου Ματθαίου Παρχνίκα, ὅστις γινώσκει τὴν Τραπεζοῦντα ἱστορικῶς, ἀρχαιολογικῶς καὶ τοπογραφικῶς, ὡς καὶ τὴν περὶ αὐτὴν χώραν, λεπτομερῶς καὶ μετ' ἐκπλησσοῦσης διααυγείας καὶ σαφηνείας. Οἱ δύο ἀχώριστοι ξεναγοὶ καὶ φίλοι ἡμῶν κ. κ. Μεταξᾶς καὶ Παπαδόπουλος παρέχουσιν ἡμῖν καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν συνδρομήν. Ἡ δὲ συνακολούθησις τοῦ παρὰ τῆς Α. Ε. τοῦ Βαλῆ ἐντεταλμένου νὰ διευκολύνῃ ἡμῖν τὴν ἐπίσκεψιν Ἰσμαήλ-Χακκῇ ἐφάντη, εὐσταλοῦς καὶ μεμορφωμένου νεαροῦ ἀξιωματικοῦ τῆς ἀστυνομίας, συνεπλήρου τὴν εὐχέρειαν τοῦ ἔργου. Οὕτω δ' ἡ ἡμετέρα συνοδεία διέτρεξεν ἐφ' ἀμαξῶν τὴν πόλιν κατὰ διαφόρους διευθύνσεις καὶ ἐπέτυχεν ὡς οἶόν τε ἄριστα τὸν ἐπιδιωχόμενον σκοπόν.

Ἡ Τραπεζοῦς, κειμένη, ὡς ἔλεγον ἡδὴ, ὅτε ἔβλεπον αὐτὴν τὸ πρῶτον ἀπὸ τοῦ πλοίου, ἐπὶ γραφικωτάτης θέσεως, κατέχει μεγάλην ἔκτασιν ἐν σχέσει πρὸς τὸν πληθυσμὸν αὐτῆς καὶ παρουσιάζει λίαν ἐκτενῆ πλευρὰν πρὸς τὴν θάλασσαν, μετ' ἐξόχου πρὸς αὐτὴν ὅσον καὶ ἀπ' αὐτῆς θέας. Ὡς γνωρίζομεν ἡδὴ, περιβάλλεται ὑπὸ τειχῶν. Τὰ τείχη ταῦτά εἰσι τὰ Βυζαντινὰ, ἐπεσκευασμένα καὶ ἐπνηυξημένα ὑπὸ τῶν Κο-

μνηνῶν. Ἐν ἐλαχίστοις μέρεσι φαίνονται ἔχνη τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ τείχους, λίθοι τινὲς ὀγκώδεις καὶ ἥμισυ κανονικοί. Ἐπίσης ἐλάχιστα ἔχνη σώζονται ἐκ τῆς ἀρχαίας προκυμίας, ἥτις βραδύτερον ἐπιδιωρθώθη ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ. Τοῦ ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου Μπόζ-τεπέ (φαιοῦ λόφου) ὑπάρξαντος βωμοῦ μετ' ἐξόχου ἀγάλματος τοῦ Μίθρα-Ἀπόλλωνος οὐδὲν ἔχνος σώζεται. Ὡστε περὶ τῆς πάλαι ποτὲ Τραπεζοῦντος, τῆς Ξενοφωντείου ὡς εἶπεῖν, καὶ τῆς τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων ἐπὶ αἰῶνας ὅλους, ἐλάχιστα ὑλικά μνημεῖα σώζονται.

Ἡ Τραπεζοῦς τοῦ 12' αἰῶνος, κατὰ σχεδιάγραμμα τοῦ Tournefort.

Τυχχάνει περίεργον ὅτι τὰ νομίσματα τῆς ἀρχαίας Τραπεζοῦντος εἰσι σπανιώτατα. Σώζονται δὲ μόνον δραχμαὶ καὶ διώβολα τινὰ, ὡς ἡδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω δι' ἐρεῦνης ἐν τῷ Νομισματικῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν. Τὰ σωζόμενα φέρουσι τύπον τράπεζαν καὶ ἀνάγονται εἰς τὸν περὶ τὰ 350 ἔτη πρὸ Χριστοῦ χρόνον. Σώζονται ἐπίσης καὶ τινὰ αὐτοκρατορικὰ ἀπὸ Τραϊανοῦ μέχρι Φιλίππου τοῦ νεωτέρου (100—250 μ.Χρ.), φέροντα ἐπιγραφὴν μὲν ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ, τύπους δὲ τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Μηνός, τοῦ Σεράπιδος καὶ τῆς Τύχης. Τὸ Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν κατέχει ἐν καὶ μόνον, δυστυχῶς, νόμισμα

Τραπεζοῦντος, χαλκοῦν, φέρον τὸν τύπον τῆς Τύχης. Τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον κέκτηται πλείονα, ἐν οἷς καὶ τινεὶ ἀργυρᾶ. Ἐν τούτων ἔχει ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἄνδρα ἄδραξ ὄψεως μετὰ βαρυτάτου πάγωνος, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας τράπεζαν, ἐφ' ἧς εὐμεγέθους στυφυλὴ ἔτερα δὲ φέρουσιν ἄλλας παρίστασεις.

Ἡ ἀρχαιότερα δὲ πάλιν ἐμφάνισις τῆς Τραπεζοῦντος γίνεται περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος μετὰ Χριστόν, ἐπὶ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ἐπιγραφὴ τις, σωζομένη μὲν ἔτι καὶ νῦν ἀκεραία, ἐντετυχισμένη δ' ἐν θέσει πάντῃ ἀκαταλλήλῃ, ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ὑπερθύρῳ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι λατινική, γεγραμμένη κατὰ τρόπον ἀφειδοῦς συγκοπῆς τῶν λέξεων. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Mommsen¹. Ἐνταῦθα παρθέτω ἀπλῆν ἐξήγησιν αὐτῆς ἐλληνιστί :

Αὐτοκράτορι Καίσαρι. Γαῖῳ Ἀθρηλίῳ Βαλερίῳ Διοκλητιανῷ. εὐσεβεῖ, εὐτυχεῖ, ἀγνότητι, Αὐγούστῳ. ἀκρῶ Ἀρχιερεῖ, δημοαρχικῆς ἐξουσίας, Πατρὶ Πατρίδος, Ἀνθυπάτῳ καὶ Αὐτοκράτορι Καίσαρι Μάρκῳ Ἀθρηλίῳ Βαλερίῳ Μαξιμιανῷ, εὐσεβεῖ, εὐτυχεῖ, ἀγνότητι Αὐγούστῳ, ἀκρῶ Ἀρχιερεῖ, δημοαρχικῆς ἐξουσίας, Πατρὶ Πατρίδος, Ἀνθυπάτῳ καὶ Φλαβίῳ Βαλερίῳ Ἰωνστίνῳ καὶ Γαλερίῳ Μαξιμιανῷ, εὐγενεστάτοις Καίσαρσι ἀνέθετο ἡ ἡμετέρα α' λεγῶν τοῦ Πόντου, ἐνεργοῦντος Τροκούνδου ἀρχηγοῦ.

Εἴτα ἐπικνευρίσκομεν τὴν Τραπεζοῦντα ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως Ἰουστινιανοῦ, ὅστις καὶ τὰ τεῖχη αὐτῆς, καταπεσόντα ὑπὸ σεισμοῦ, ἀνωκοδόμησε καὶ ἄλλως ἐμερίμνησεν ὑπὲρ αὐτῆς, ὡς δεικνύει ἡ ἐπὶ τινος τῶν πυλῶν τοῦ τεῖχους ἀναγνωσθεῖσα ἐπιγραφὴ² τοῦ ἔτους ΦΜΓ', ἥτοι 543, ἥτις ἐν κοινῇ γραφῇ, ἔχει οὕτως :

Ἐν ὀνόματι τοῦ Δεσπότην ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Θεοῦ ἡμῶν, Αὐτοκράτορ Καίσαρ Φλάβιος Ἰουστινιανὸς Ἀλαμανικός, Γοτθικός, Φραγκικός, Ἀττικός, Ἀλανικός, Οὐανδαλικός, Ἀφρικανός, εὐσεβίς, ἐνδοξός, νικητής, τροπαιοῦχος, αἰσεβαστος Αὐγουστος, ἀνενέωσεν ἐν φιλοτιμίᾳ τὰ δημόσια κτίσματα τῆς πόλεως, σπονδῇ καὶ

¹ C. I. Latinarum ἔκδοσις Mommsen, Τόμος III, Μέρος Α', σελὶς 46.

² Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδημοσίευσεν πρῶτος ὁ Tournefort, τῷ 1717, ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευθέντι συγγράμματι αὐτοῦ.

φιλοτιμίᾳ Εἰρηναίου τοῦ Θεοφιλεστάτου... (δυσανάγνωστον τὸ τέλος).

...ΧС Ф.М.Г'

Ἀρχαιοτάτων ἐπίσης κτίσμα ἐν τῇ πόλει τυγχάνει ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ὃν ἀνωκοδόμησεν ὁ πολὺς στρατηγὸς τοῦ αὐτοῦ Αὐτοκράτορος Βελισσάριος. Ὁ Ναὸς οὗτός ἐστιν εἰς τῶν δύο Χριστιανικῶν Ναῶν, τῶν ὑπαρχόντων μὲν πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, μὴ μετατραπέντων δ' εἰς τεμένη μετ' αὐτήν. Εἶναι κομψότατος, στηριζόμενος ἐπὶ τεσσάρων μονολίθων κιόνων ἀνευ ραβδώσεων, προσερχομένων ἴσως ἐξ ἀρχαιότερου ναοῦ τῶν ἐλληνικῶν χρόνων κατὰ δὲ τὸν Σ. Ἰωαννίδην, ὠρισμένους ἐκ τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ ἀκρωτηρίου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Καὶ μετεποιήθη μὲν ὁ Ναὸς οὗτος τοῦ Ἁγίου Βασιλείου ἐν μέρει ἐσχάτως, ἐπὶ σκοπῷ μεγεθύνσεως, εὐτυχῶς ὅμως ἡ μεταποίησις ὑπῆρξεν οὐχὶ καιρίως, δὲν ἐβλάψε δὲ τὴν ἐν τῷ ὑπερθύρῳ ἐπιγραφὴν, ἔχουσαν οὕτω :

ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΚΑΙΣΑΡ ΦΛ. ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ

ΕΥΣΕΒΗΣ, ΝΙΚΗΤΗΣ, ΤΡΟΠΑΙΟΥΧΟΣ,

ΜΕΓΙΣΤΟΣ, ΑΙΣΕΒΑΣΤΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΠΑΡΕΣΧΕΤΟ

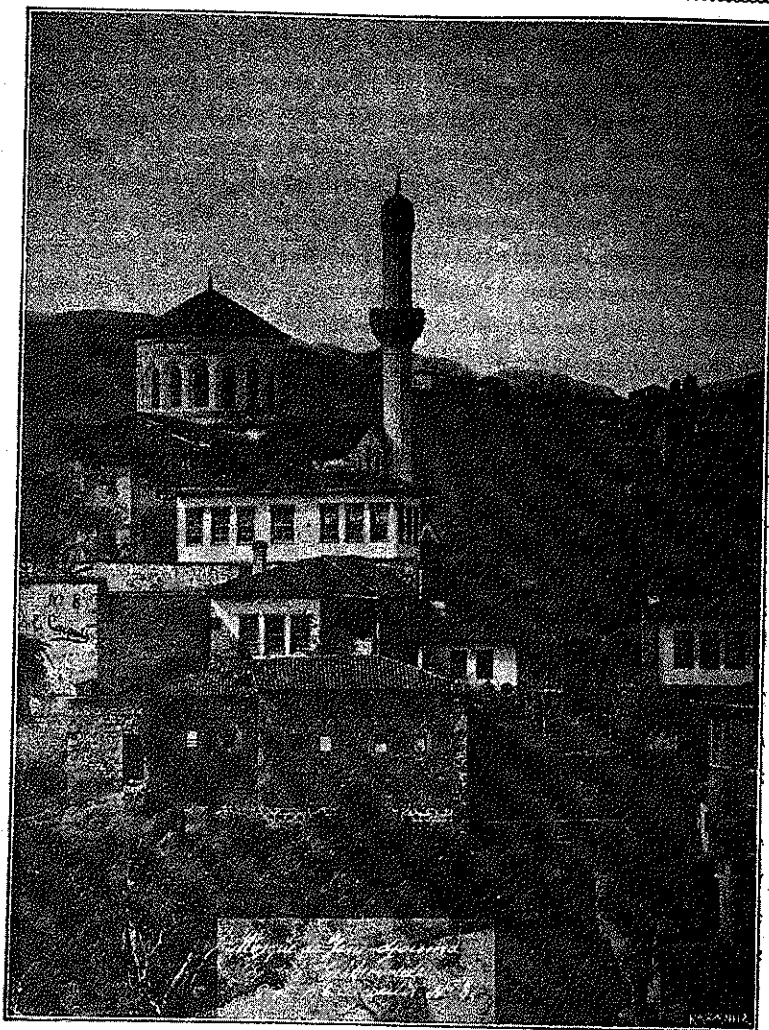
ΙΝΑ. ΕΤΟΥΣ ΓΗ'

Τὸ ἔτος τοῦτο ΓΗ', κατὰ τὴν ἐλληνικὴν ἀρίθμωσιν, σημαίνει μὲν 480, ἀντιστοιχεῖ ὅμως πρὸς τὸ πραγματικὸν ἔτος 542 μ. Χριστόν, κατὰ τὴν χρονολογίαν τῆς Τραπεζοῦντος¹.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἴσως ἐποχὴν ἀνάγεται καὶ ὁ ἐξω τῶν τειχῶν ἐπὶ λόφου ἰδρυμένος Ναὸς τοῦ προστάτου καὶ πολιούχου τῆς Τραπεζοῦντος Ἁγίου Εὐγενίου, ὅστις ἐνταῦθα ἐδίωκε κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα μ. Χριστόν, ἐνταῦθα ἡσυχάησεν, ἐν τῷ κελῷ ἔτι δικτηρουμένῳ σπηλαίῳ τοῦ παρακειμένου τῷ Ναῷ βράχου, ἐνταῦθα δὲ τέλος καὶ ἐμαρτύρησε, παρρησιαζόμενος ὑπὲρ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐν τούτῳ τῷ Ναῷ ἐστέφοντο οἱ Κομνηνοὶ Αὐτοκράτορες. Τυγχάνει δὲ καὶ οὗτος τέμενος τουρκικόν, ὀνομασθὲν *Geri tchouma tchamshi*, ἥτοι «τῆς Νέας Παρασκευῆς τέμενος», διότι οἱ Τούρκοι τὴν πρώτην Παρασκευὴν μετὰ τὴν εἰς Τραπεζοῦντα ἀφίξιν αὐτῶν ἐν τούτῳ ἐτέλεσαν τὴν προσευχὴν.

Μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς περιόδου τῶν Κομνηνῶν Αὐτοκρατό-

¹ Καὶ αὕτη ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἐκδεδομένη ἐν τῷ C. I. G. Τόμος IV, Inscr. Christ. pars XL, ἀριθμὸς 8,637.

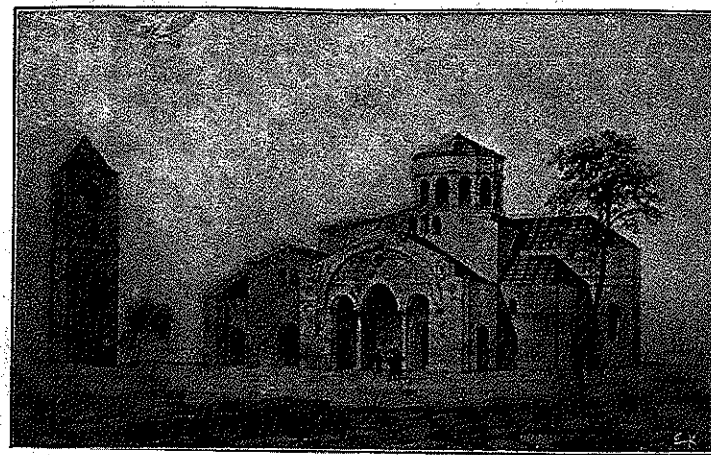

Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος

ρων κατεκχετόν καὶ τινες ἐπιγραφάς, τέως μὲν σωζομένας ἐπὶ τῶν τειχῶν, νῦν δ' ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἐξιτήλους γινομένης. Μίξ τούτων, ἐπὶ τοῦ Πύργου ἐντετειχισμένη καὶ ἀναγκομένη εἰς τοὺς χρόνους Ἀλεξίου τοῦ Γ' (1349-1390), εἶχε, κατὰ τὴν κοινὴν γραφὴν, οὕτως:

+ Πιστὸς Ἐφ' ἧς καὶ Περατίας ἀναξ
Κομνηνὸς Ἀλέξιος ἐν ΧΩ Μέγας
Ὁ τοῦδε κτίτωρ τοῦ πυργικοῦ πουργίου,
Οὗ σκέποι ΘΣ τὸ κράτος εἰς αἰῶνα*
* Ὁ δοῦλος τοῦ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ
Βασιλέως τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ καὶ
Ἐπιστάτη τοῦ ἔργου
Κωνσταντῖνος ὁ

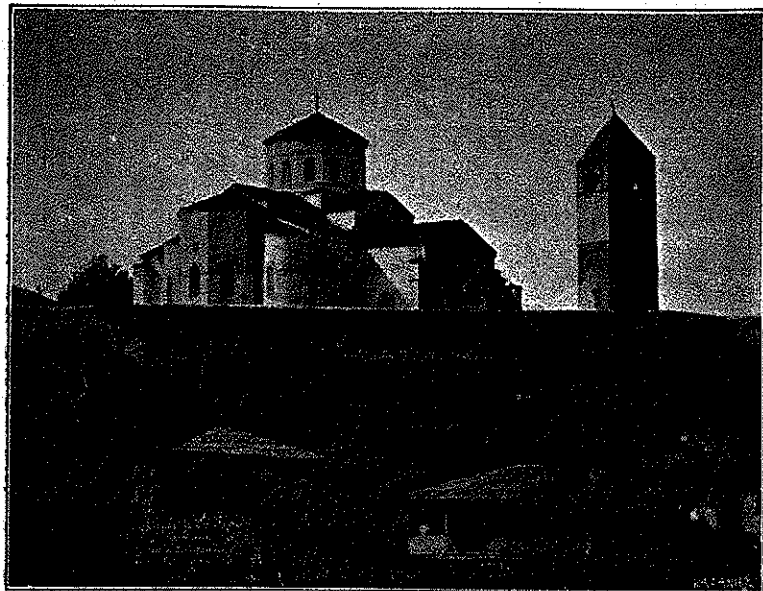
Ἐτέραν δ' ἀναγινωσκομένην ἐπὶ τινος τῶν τοίχων τῶν Ἀνακτόρων τῶν Κομνηνῶν, πρακτικῶς κατωτέρω, ἐν τῷ περὶ τοῦ Ἀνακτόρου λόγῳ.

Ἡ Ἁγία Σοφία. Μεσημβρινὴ πρόσοψις
(κατὰ σχεδιάγραμμα τοῦ Texier)

Τὸ ἐπιφανέστατον, ἀναντιρρήτως, μνημεῖον τῆς πόλεως τῶν Κομνηνῶν εἶναι ὁ Ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅστις ἐκτίσθη, κατὰ μὲν τὸν Fallmerayer, περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, πάντως δὲ πρὸ τοῦ 1295 ἔτους, κατὰ δὲ τὸν Σάββαν Ἰωαννίδην, περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἐκείνου ὑπὸ Μανουὴλ Α', τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ (1241-1263). Ὁ Texier¹ ὅμως καὶ τοῦτον τὸν Ναὸν ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀλέξιον Γ' (1349-1390). Ὁ Ναὸς οὗτός ἐστιν ἐκτισμένος κατὰ τὸ σχέδιον τῆς ἐν Κωνσταν-

¹ Charles Texier, ἐνδ. ἀνωτ. σελ. 229.

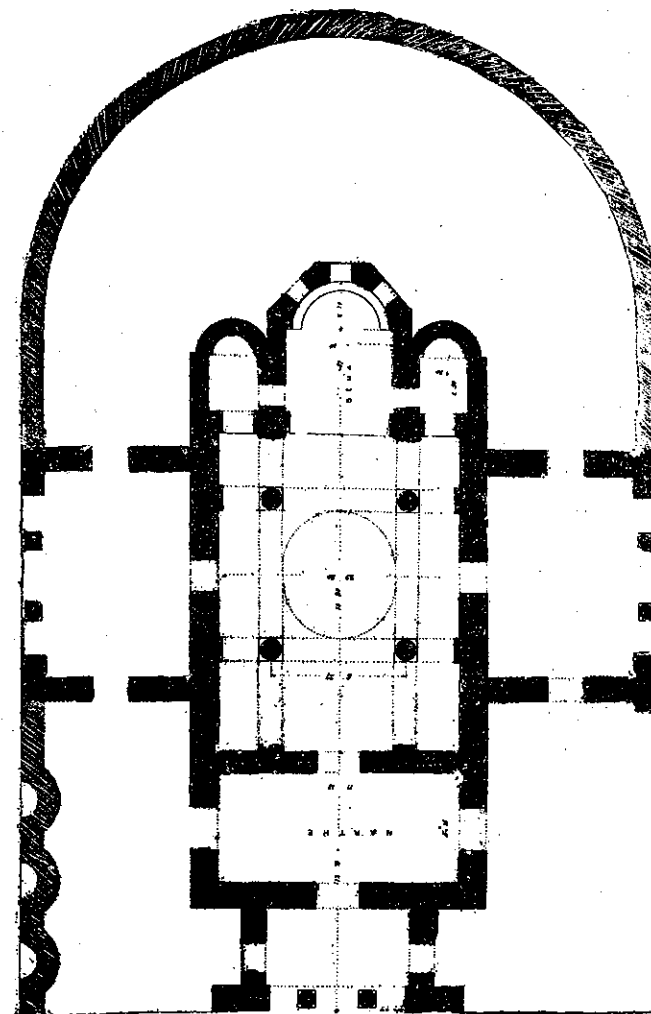
τινουπόλει Ἁγίας Σοφίας, πολλῶ μικρότερος ὅμως τὸ μέγεθος, θεμελιωθείς ἐπὶ ἀρχαιότερου ἐλληνικοῦ ναοῦ, ἴσως τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Αὐτοκράτωρ Μηνουήλ Γ' ἀνεκκίνησε καὶ ἐπεσκεύασεν αὐτόν, προσαυξήσας διὰ προπυλαίων, διὸ καὶ ἐτέθη ἡ εἰκὼν τοῦ Αὐτοκράτορος ἐκείνου εἰς τὰ πλάγια τῶν βασιλικῶν πυλῶν καὶ ἐπίγραμμα, ἐν ᾧ ὁ Μηνουήλ προσαγορεύεται κτίτωρ τοῦ Ναοῦ καὶ τῆς παρ' αὐτόν Μονῆς. Κεῖται πρὸς Δ τῆς πόλεως, τρεῖς περίπου χιλιόμετρα μακρὴν αὐτῆς.

Ἡ Ἁγία Σοφία. Βορεία πρόσοψις
(κατὰ φωτογραφίαν Ἀδελφῶν Κακούλη ἐν Τραπεζοῦντι)

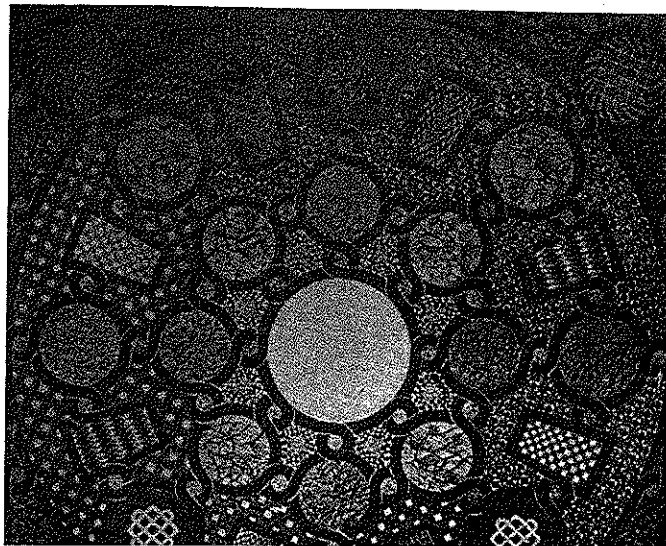
πέραν τῆς κοιλάδος Καποῦ-μεϊντάν, παρὰ τὴν ἀκτὴν, ἐπὶ γραφικωτάτου λόφου, δεσπόζοντας τῶν περὶ αὐτοῦ δι' ἐξόχου ὡραιότητος· ἐφέλκει δὲ αὐτὸς πρώτιστα πάντων τῶν ἄλλων τὸ βλέμμα τοῦ ἀπὸ Βοσπόρου πλέοντος πρὸς Τραπεζοῦντα. Ἡ Ἁγία Σοφία αὕτη, σταυροειδῆς τὸ σχῆμα, ἔχει μῆκος μὲν 22 μέτρων, πλάτος δὲ μικρόν τι ὑπὲρ τὰ ἑνδεκα μέτρα. Εἰ καὶ μετεβλήθη σήμερον ἐν πολλοῖς, ἵνα μετατραπῇ εἰς μωαμεθανικὸν τέμενος, σώζει ἐν τούτοις τὸ ἀρχικὸν σχέδιον καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πλακόστρωσιν λεπτεπιλέπτου ἐπινοίας καὶ ἐξόχου

ἐκτελέσεως διὰ πολυχρωμοτάτων λίθων ἰάσπιδος, πράσινου καὶ ἐρυθροῦ,

Τὸ σχέδιον τοῦ Ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας
πορφυρίτου, ἐρυθροῦ τοῦ ἀρχαίου, μαρμάρου μέλανος καὶ μαρμάρων ἄλλων, φερόντων φλέβας ἐρυθρὰς ἢ μελαινάς. Ταῦτα ὅμως τὰ κοσμήματα,

τῇ φιλαρχαίῳ καὶ ἀξιεπαίνῳ φροντίδι τῆς Διοικήσεως, ἐκαλύφθησαν διὰ χρώματος, ὑπεράνω δὲ διὰ στανιδώματος, πρὸς ἀποσύβησιν τῆς περαιτέρω φθορᾶς, ἣ τις ἤρξατο τελευταῖον· τούτου δ' ἔνεκα ἐγὼ δὲν εἶδον αὐτά. Ἐὰν ὅμως κρίνω ἐκ τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Texier πιστοτάτης ἐν τε τῷ σχεδίῳ καὶ τοῖς πολυπλόκοις χρώμασιν ἀναπαράστασις τοῦ ἔργου, ὅπερ καλεῖ dallage en marqueterie, πρέπει νὰ χαρακτη-

Τὸ πολυχρῶμον δάπεδον τῆς Ἀγίας Σοφίας

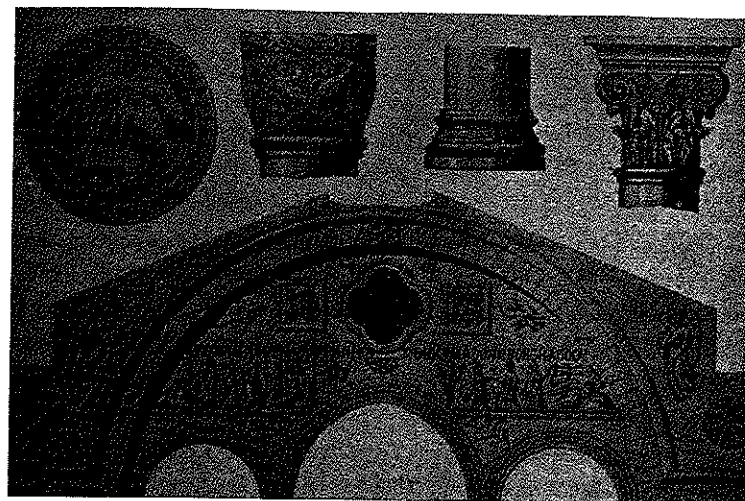
ρίσω αὐτὸ ὡς αὐτόχρημα θαυμάσιον¹. Αὐτὸς ὁ Texier λέγει περὶ αὐτοῦ: «Τὸ κόσμημα τοῦτο (dallage) τοῦ κέντρου τοῦ Ναοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ περικαλλέστατον ὑπόδειγμα βυζαντινοῦ μαρμαροτεύκτου ψηφιδωτοῦ ἐκ τῶν μέχρις ἡμῶν περισφθέντων». Ὁ κλλιτέχνης βυζαντινολόγος ἀντέγραψεν αὐτὸ τῷ 1837. Παρατηρεῖ δὲ γενικῶς ὅτι ὁ Ναὸς ὑπῆρξε κατὰμεστος τοιχογραφιῶν, ἐπικαλυφθεισῶν διὰ μεταγενεστέ-

¹ Ὅρα τοῦτο ἐν Ch. Texier, πίνακι XVI, τὴν δὲ ἐξήγησιν ἐν τῇ διασαφήσει τῶν εἰκόνων ἐν τέλει τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἡ παρατιθεμένη ἀνωτέρω εἰκὼν ἐστὶν ὡχροτάτη ἀναπαράστασις τοῦ ἐξόχου καλλιτεχνήματος.

ρων ἐπιχρίσεων. Ἐγὼ εὔρον σωζόμενον μικρὸν τι μέρος ψηφιδωτοῦ ἐπὶ ἐσωτερικοῦ τοίχου. Τὰ λοιπὰ ἐπεχρίσθησαν ἢ ἄλλως κατεστράφησαν ἐν τῇ μετατροπῇ τοῦ Ναοῦ εἰς τέμενος.

Ἐπὶ τοξοειδοῦς πλευρᾶς τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς μεσημβρινῆς προσόψεως φέρει περίεργον κοσμητικὴν παράστασιν. Ὑπεράνω τῆς θύρας παρίσταται, δεξιᾷ τῷ βλέποντι, δι' ἀναγλύφου πωρίνου λίθου ὁ Ἀδὰμ ἀναπαυόμενος ὑπὸ δένδρον, ἐνῶ ἡ Εὗα λαμβάνει τὸν ἀπηγορευμένον καρπὸν παρὰ τοῦ ὄφeos· ὑπόκειται δὲ ἡ ἐξῆς ἀνάγλυφος ἐπιγραφή:

Κύριε ὁ Θεός, ἐλέησον. Κύριε βοήθει. Ἅγιος, Ἅγιος!

Ἀνάγλυφοι παραστάσεις Ἀγίας Σοφίας

Ἀριστερᾷ δὲ πάλιν εἰκονίζεται ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀγγέλου ἔξωσις τοῦ πρωτοπλάστου ἐκ τοῦ Παρθενείου καὶ φέρεται κάτωθι ἡ ἐπιγραφή αὕτη:

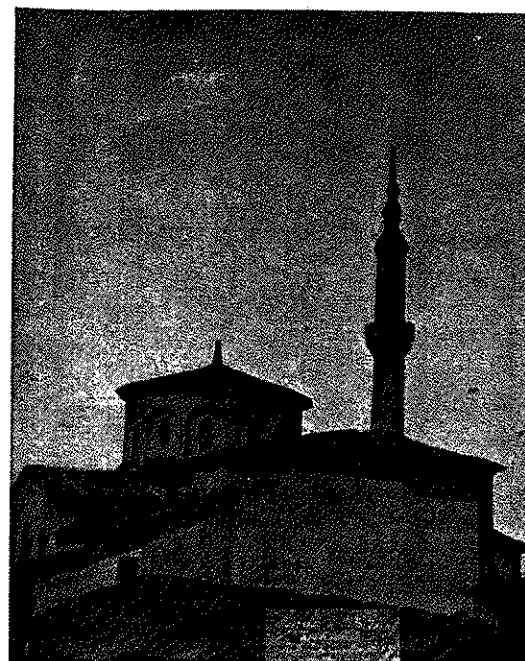
Ἐλέησόν με ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν μου.

Περίξ δὲ ὑπάρχουσι τὰ σύμβολα τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν, καὶ ὑπεράνω δεξιᾷ μὲν διπλοῦς σταυρός, ἀριστερᾷ δὲ τὸ γράμμα Τ καὶ ἀνωτέρω ἔτι ὁ μονοκέφαλος αἰτὸς τῶν Κομνηνῶν—διότι ὁ δικέφαλος παρέμεινε μέχρι τέλους, ὡς ἦν ἀνάγκη, ἐμβλημα τῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἐξεπροσώπων πλήρη τὸν Ἑλληνισμόν κατ'

Ἐφ' ὧν τε καὶ κατὰ Δύσιν, ὡς ἀντεπροσώπευον καὶ τὴν παρ' αὐτῶν συνεχιζομένην πανσθενῆ Ρωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν. Διὰ τὴν ὅμως νῦν οἰκισιοποιῦνται αὐτὸν οἱ Ρῶσσοι καὶ οἱ Γερμανοί, δὲν δύναμει νὰ ἐξετάσω ταύτην τὴν στιγμὴν ἐνταῦθα. Παρὰ τὸν Ναόν, δέκα περίπου μέτρα μακρὰν, καὶ δὴ πρὸς τὸ κατὰ θάλασσαν χεῖλος τοῦ λόφου, ἐγείρεται κωδωνοστάσιον ὑψηλὸν ὑπὲρ τὰ 40 μέτρα, ἀπολήγον εἰς πυραμιδοειδῆ κορυφὴν. Εἰς αὐτὸ ἀνέρχεται τις δι' ἐσωτερικῆς ξυλίνης κλίμακος ἀσφαλῶς μὲν, οὐχὶ δ' ἄνευ κόπου. Αἱ ἐσωτερικαὶ πλευραὶ τοῦ κτίσματος τούτου βρίθουσιν εἰκόνων τῆς ἀγιογραφίας, ἀξίων λόγου, ἀναγομένων εἰς τοὺς χρόνους 1427-1433. Ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ὀρόφῳ ὑπάρχει πληθὺς ἐπιγραφῶν τῶν ἐπισκεπτῶν. Ἡ θὲν ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς τὴν ἀπέραντον δασύδην χώραν τοῦ Νότου, πρὸς τὸν ἀτέρμονα πόντον τοῦ Βορρᾶ καὶ πρὸς τὴν ἐγγὺς ἐκτεινομένην κατ' Ἀνατολὰς πόλιν ἐκπλήσσει τὸν θεατὴν δι' ἐξόχου ὠραιότητος καὶ μεγαλοπρεπείας. Ὅτε κατήλθομεν τοῦ κωδωνοστασίου, οἱ ἐπιμεληταὶ τοῦ τεμένους, εἰς ἱμάμης καὶ εἰς γῆτῆς, προσήνεγκαν ἡμῖν φιλοφρόνως ὕδωρ ἐκ τῆς φλοισβιζούσης ἐκεῖ που διαφυγῆς κρήνης καὶ καφὲν καὶ σῦκα ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν δένδρων τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἐν τῇ εὐρείᾳ περιοχῇ τοῦ περικαλλοῦς τούτου ἱδρύματος σφύζονται ἔτι καὶ νῦν πολλὰ οἰκήματα, ἐνδεικτικὰ τῆς ὑπάρξεως ἀκμαίας Μονῆς αὐτοῦ. Γνωρίζομεν δ' ὅτι ἡ Ἀγία Σοφία ἐγένετο τουρκικὸν τέμενος οὐχὶ ἀμέσως μετὰ τὴν κατάκτησιν, ἀλλὰ πολλῶ ὕστερον, ἴσως περὶ τὸ 1695, ὅτε καὶ πολλοὶ Χριστιανοί, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν περὶ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν ἰσχυρὰν καὶ πολυπληθεῆ Χριστιανικὴν συνοικίαν, ἢ ἔφυγον ἐντεῦθεν, ἢ ἐξισλαμίσθησαν. Τοιοῦτοι δ' εἰσὶ καὶ οἱ νῦν κάτοικοι τῆς Τόγγας (Θοανίης).

Ἐκεῖθεν ἐπανελθόντες αὖθις εἰς τὴν πόλιν ἐπεσκέψθημεν τὴν ὠραίαν Μητρόπολιν τῶν Κομνηνῶν, τὸν Ναὸν τῆς «Χρυσοκεφάλου» Παναγίας — καλλομένης οὕτως ἕνεκα τοῦ πλουσίου χρυσοῦ διακόσμου τῆς κεφαλῆς τῆς εἰκόνος — περικαλλῆς κατασκευάσμα, ὡσαύτως μεταπεποιημένον εἰς τέμενος. Ὁ Ναὸς οὗτος, 44 μέτρων μήκους καὶ 16 πλάτους, ἐκτισμένος κατὰ ὠραίον σχέδιον, ἐχαρκτηρίσθη ὑπὸ τῶν εἰδημόνων ὡς «ἔξοχον μνημεῖον τοῦ Μέσου Αἰῶνος». Τυγχάνει ἔτι καὶ νῦν χαλκοσκεπὴς καθ' ὅλην τὴν στέγην αὐτοῦ. Ἐκαλύπτετο δ' ἔσθθεν καὶ ἔξωθεν διὰ ψηφιδωτῶν εἰκόνων μεγάλης ἀξίας. Σήμερον σφύζεται ἐλάχιστον τμήμα ψηφιδωτοῦ ἐν τῷ τοίχῳ τοῦ ἀριστεροῦ γυνυκωνίου. Ἐσφύζετο

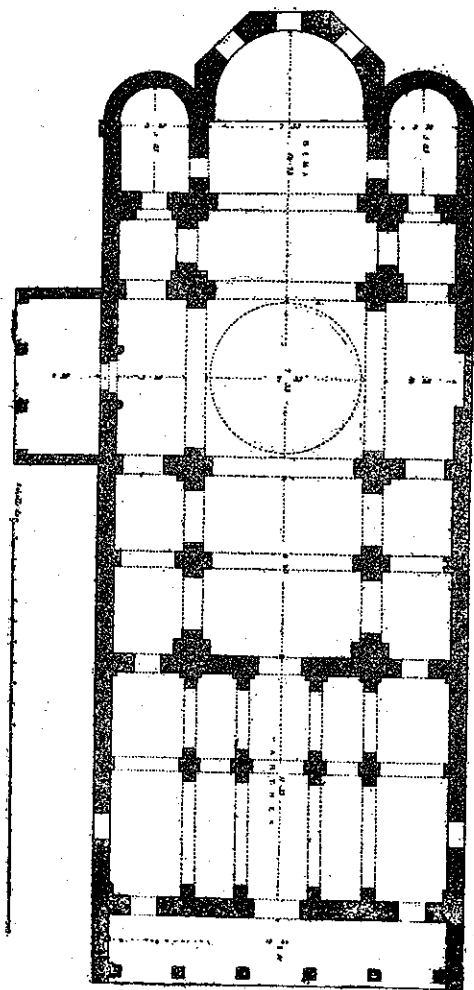
δὲ μέχρις ἐσχάτων καὶ ἔξω ἐπὶ τοίχῳ ὑψηλοῦ, τελευταῖον λείψανον τοῦ συνόλου τοῦ ἐξωτερικοῦ διακόσμου, ὠραία ψηφιδωτὴ εἰκὼν τῶν ἱσσοποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. Ἀλλὰ καὶ ταύτην ὁ πανδα-

Παναγία ἢ «Χρυσοκέφαλος»

μάτωρ χρόνος κατέρριψε· τὰ δὲ τελευταῖα χρυσὰ καὶ ἐγχρύμα πετράδια αὐτῆς, ἄρτι πεσόντα, ἐδωρήσατό μοι εὐγενέστατος ὁ ἐν τῷ τεμένει ὑπηρετῶν Χότζης, ἐπιμόνως ἀρνηθεὶς, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐμὴν ἐπιμονήν, νὰ δεχθῇ αἰονόηποτε φιλοδωρήμα. Πενταχοῦ ἡ αὐτὴ λεπτότης καὶ ἡ πρὸς τοὺς ξένους εὐγένεια. Τὰ πετράδια ταῦτα ἐκόμισα εἰς Ἀθήνας καὶ φυλάττω ὡς προτιμῆς ἐνθύμημα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐμῆς ἐπισκέψεως εἰς Τραπεζοῦντα. Ἐν τούτῳ τῷ Ναῷ ἐτάφη ὁ Μέγας Κομνηνὸς Ἀλέξιος Ι' († 1390) καὶ ἱδρῦθη αὐτῷ ὠραίος τάφος τῷ 1450 ὑπὸ Ἰωάννου Δ', τοῦ προτελευταίου Αὐτοκράτορος τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν. Ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τῆς κεντρικῆς εἰσόδου σφύζεται ἐπιγραφή

ἀρχαιοτέρων χρόνων ἐπὶ μαρμάρου, οὗ τὸ μὲν ἥμισυ ἐχρησιμοποιήθη

Σχέδιον τοῦ Ναοῦ Παναγίας τῆς «Χρυσοκεφάλου»

αὐτόθι, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ εἰς ἄλλην τινὰ ἀρχιτεκτονικὴν χρεῖαν τοῦ Ναοῦ. Ἐγγύτατα αὐτῷ κεῖται κρήνη πολυύδρου μετ' ἀξιολόγου ἱστο-

ρικῆς ἐπιγραφῆς, ἣν δὲν ἠδυνήθη νὰ λάβω δι' ἔλλειψιν χρόνου.

Κατὰ τὸ αὐτὸ μέρος τῆς πόλεως ὑπάρχει ὠραιότατον Τουρκικὸν τέμενος, τὸ Ἰμαρετ, οὗ ἡ ἱστορία τυγχάνει λίαν περίεργος καὶ ἀξία ἀναγραφῆς. Λέγεται—γράφω δὲ οὕτω, διότι ὑπάρχουσι καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν ταύτην, ὡς διὰ πολλὰς ἄλλας ὠρκίας ἱστορίας ἐν τῷ κόσμῳ, ἀμφιβολίαι καὶ ἀμφισβητήσεις—λέγεται ὅτι, ὅτε Σουλτᾶνός τις, εἰς ὃν τόσχα ἀποδίδονται ὀνόματα, ὅσοι εἰσὶ καὶ οἱ ἀναγράφοντες, ἡ ἐπαναλαμβάνοντες τὴν παράδοσιν, διήρχετο διὰ τῆς ποώδους καὶ χλωδούς κόμης Λειβερχ, ἧς οἱ κάτοικοι φημίζονται, κατὰ τὸν Σ. Ἰωαννίδην, διὰ τὸν βουκολικὸν καὶ ἐρωτικὸν βίον αὐτῶν, ἐστάθμευσεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ μικρὸν πρὸς ἀνάπαυσιν. Καταβὰς ἐκ τοῦ ἵππου, ἐκάθισε πλησίον διχυγεστάτης κρήνης, τῆς καὶ νῦν ἔτι σωζομένης καὶ κρήνης τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου» λεγομένης· ἐκεῖ εἶδε περικαλλεστάτην κόρην, τὴν θυγατέρα τοῦ ἱερέως τῆς κόμης, Μαρίαν ὀνόματι, βόσκουσαν ἐν τοῖς πέριξ τὸ μικρὸν ποίμνιον τοῦ πατρὸς αὐτῆς. Θελχθεὶς ἐκ τῆς καλλονῆς τῆς ὠρκίας παρθένου, ἐκάλεσεν αὐτὴν πλησίον καὶ δούς τὸ χρυσοῦν ποτήριον, ὃ ἔφερε μεθ' ἐκείνου, παρήγγειλε νὰ κομίσῃ αὐτῷ ὕδωρ ἐκ τῆς πηγῆς. Ἡ νεῖς, λαβοῦσα τὸ ποτήριον καὶ πληρώσασα ὕδατος, ἐκόμισεν αὐτὸ εὐπρεπῶς μὲν καὶ μετὰ πολλῆς ἀνεπιτηδεύτου χάριτος, ἔχουσα ὅμως τὸν μέγαν δάκτυλον τῆς χειρὸς ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Ὁ Σουλτᾶνος, ἐκδηλώσας ἀπαρέσκειν ἐπὶ τούτῳ, παρήγγειλεν αὐτῇ νὰ χύσῃ τὸ ὕδωρ καὶ κομίσῃ ἄλλο καθάρν, Ἀλλ', ὅτε ἐκομίσθη καὶ τὸ δεύτερον ποτήριον, ἐπέπλεον ἐπ' αὐτοῦ φρούγαν καὶ χόρτον. Τότε ὁ Σουλτᾶνος ἐθυμώθη κατὰ τῆς κόρης καὶ τίς οἶδεν ὅποιαν τιμωρίαν θὰ διέτασεν, ὅτ' ἐκείνη, προλαβοῦσα, εἶπεν αὐτῷ μετὰ σεβασμοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλοῦ θάρρους, ὅτι τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς εἶναι ψυχρότατον, ὃ δὲ κραταῖος αὐθέντης ἦτο τόσον ἰδρωμένος, ὥστε, ἐὰν ἐπινεν ἀμέσως τότε, ἐκινδύνευσεν νὰ πάθῃ· διὰ τοῦτο λοιπὸν ἐτόλμησε νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς τρόπους ἐκείνους τῆς ἀναβολῆς· νῦν δ' ὅτε, παρελθούσης ἀρκετῆς ὥρας, παρήλθε καὶ ὁ κίνδυνος, θὰ κομίσῃ ἐκ τοῦ ἐξαισίου ὕδατος τῆς πηγῆς. Ἡ λεπτή καὶ χαρίεσσα αὕτη μέριμνα τῆς ποιμενίδος ὑπὲρ τῆς υγείας τοῦ Σουλτάνου, ἡ κοσμιότης τοῦ τρόπου καὶ ἡ ἐκτακτος καλλονὴ διέθεσαν τὸν γενναῖον μονάρχην εὐνούστατα ὑπὲρ αὐτῆς. Τότε παραγγείλας νὰ ἔλθῃ ὁ πατήρ τῆς κόρης, ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὴν θυγατέρα εἰς γάμον. Ἐχρησάθη ἄρα γε κόπος ἵνα πειθῇ ὁ πατήρ; Ἡ Μαρία

μετωνομάσθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Μονάρχου, ἐμπνευσθέντος ὑπὸ τῆς κηλ-
λονῆς αὐτῆς, *Γκιουλ-παχάρ*, ἥτοι «ἐκρινὸν ἄνθος», ὡδηγήθη μετὰ τι-
μῶν μεγάλων εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐγένετο νόμιμος σύζυγος τοῦ
Σουλτάνου καὶ μετὰ ταῦτα μήτηρ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ.
Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ Σουλτάνα *Γκιουλ-παχάρ* ἔσχισε μεγάλως καὶ
ἐγένετο αἰτία πολλῶν ἀγχιθῶν τοῖς Χριστιανοῖς, τῇ δὲ πατρίδι αὐτῆς,
τῇ ὡραίᾳ Λειβερχ, πάροχος ἀσυνδοσίας, ἥτις, ὡς θὰ ἴδωμεν, μέχρις
ἐσχάτων ἔτι διετηρεῖτο. Ἀλλὰ μετὰ καιρὸν, περιπεσοῦσα εἰς δυσμέ-

Τὸ τέμενος Ἰμαρέτ

νειαν, ἐξεπέμφθη μετὰ τοῦ υἱοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Τραπε-
ζοῦντα, ὅπου διήνυσε τὸ λοιπὸν τοῦ βίου, ἀπολαύουσα ὅλων τῶν τιμῶν
καὶ ἀποδοχῶν τῆς Βασιλομήτορος καὶ ἀντρεφούσα τὸν υἱὸν αὐτῆς.
Ὅτε δ' ἀπέθανεν, ἐτάφη εἰς τὸ παρ' αὐτῆς ἰδρυθὲν τέμενος τοῦτο, τὸ
Ἰμαρέτ, ὅπερ καὶ νῦν ἔτι ἐστὶν εὐεργετικώτατον, διότι ἐν αὐτῷ λειτουρ-
γεῖ μωαμεθανικὸν Ἱεροσπουδαστήριον, συγχρόνως δὲ ὑπάρχει ἐκεῖ ἄσυ-
λον τροφῆς καὶ στέγης ὑπὲρ τῶν πτωχῶν τῆς πόλεως.

Ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ ὑπεδήλωσα, ὑπάρχουσι πολλοί, ἀμφισβητοῦντες τὴν
ἀλήθειαν τοῦ πράγματος· ἀλλὰ πάλιν ἀφ' ἐτέρου ἀντιλαμβάνεται τις,
ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη τυγχάνει δικηδεδομένη εὐρύτατα παρὰ τε τοῖς

Τούρκοις καὶ τοῖς Χριστιανοῖς καὶ φέρεται ἀνὰ πᾶν στόμα καὶ ἐπανα-
λαμβάνεται, ὑποστηρίζεται δὲ καὶ πιστεύεται παρ' ἑκατέρας τῶν φυ-
λῶν αὐταρέσκως. Ἀνακόπτων πρὸς στιγμὴν τὸ βῆμα τῆς ἐπισκέψεώς
τῶν λοιπῶν ἀξιοθεάτων τῆς Τραπεζοῦντος, ἐπιχειρῶ, διὰ βραχείας,
ἀλλὰ καὶ θετικῆς, ὡς φρονῶ, ἐξερευνήσεως, νὰ ἐξακριβώσω τὰ τῆς ἱστο-
ρίας τῆς περικαλλοῦς *Γκιουλ-παχάρ*.

Ὅτι ἡ Σουλτάνα αὕτη κατήγετο ἐκ Χριστιανῶν Ὁρθοδόξων, οὐδεὶς
δικαιοῦται ν' ἀμφιβάλλῃ. Τοῦρκος συγγραφεύς, ὁ Σεβκέτ ἐφέντης¹,
γράφας εἰδικῶς ἱστορίαν τῆς Τραπεζοῦντος, ποιεῖται ἰδίον ἐπίμονόν
λόγον περὶ τῆς *Γκιουλ-παχάρ* καὶ περὶ τοῦ ὑπ' αὐτῆς ἰδρυθέντος
Ἰμαρέτ², προσπαθὼν νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ αὐτὸς τὰ τῆς καταγωγῆς αὐ-
τῆς, τὰ τῆς προελεύσεως, ὡς καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀνεδιδάσθη εἰς
τὸν Θρόνον. Γράφει δὲ ταῦτα :

«Ἡ ρηθεῖσα [*Γκιουλ-παχάρ*] κατήγετο ἐξ Ὁρθοδόξων· καὶ τοῦτο
ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῆς φράσεως *Barouk Roudm*, «Ρωμαῖα Δέσποινα», ἥτις
ἀπαντᾷ ἐπὶ τῆς ἐπιτάφίου πλακῶς τοῦ μωυσωλείου (*τουρμπέ*), ὅπερ
ἰδρύθη αὐτῇ. Κατὰ τινα παράδοσιν, ἡ ρηθεῖσα ἦτο θυγάτηρ Χριστιαν-
νοῦ, κατοίκου τοῦ χωρίου Βιβερε (Λειβερχ), ὅθεν ὁ πορθητὴς Σουλ-
τᾶνος Μωάμεθ ὁ Β' παραλαβὼν συνέζευξεν αὐτὴν μετὰ τοῦ υἱοῦ Βαγια-
ζήτ³. Κατ' ἄλλην παράδοσιν, ὁ Σουλτᾶνος Μουράτ ἔλαβεν αὐτὴν, ἀπαν-
τήσας πλησίον κρήνης τινός, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐκ τῆς ἐκστρα-
τείας τῆς Βαγδάτης. Ἡ δευτέρα αὕτη παράδοσις δὲν εἶναι ἀκριβής·
τὸ μὲν διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν φερόντων τὸ ὄνομα Μουράτ πρὸ τοῦ
Πορθητοῦ Σουλτάνων ἡ Τραπεζοῦς εὐρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν Χριστιαν-
ῶν, τὸ δὲ διότι οἱ μεταγενέστεροι τοῦ Πορθητοῦ Μουράτ, πολλὸ
μετ' αὐτὸν ἀκμάσαντες, οὐδὲ ὅπως ἐπεσκέφθησαν τὴν Τραπεζοῦντα. Τὸ
βάσιμον τῆς πρώτης παραδόσεως ἐπιβεβαιοῦται καὶ διὰ τινος *Φερμα-
νίου*, παραχωροῦντος προνομίας τοῖς κατοικοῖς Λειβερχς».

¹ Σ 1 α x ἡ ρ Σ 6 x ε τ, «Ἱστορία τῆς Τραπεζοῦντος», Κωνσταντινούπο-
λις, 1294 (1880), σελ. 121—124.

² Ἡ λέξις Ἰ μ α ρ ε τ εἶναι ἀραβικὴ, σημαίνουσα κατάστημα φιλανθρωπι-
κόν, ἐνθα παρέχεται δωρεὰν τροφή τοῖς πτωχοῖς, οὐδεμίαν ἔχουσα σχέσιν πρὸς
τὸ ὄνομα Μαρία, ὡς τινες νομίζουσιν, ἐνεκὰ τῆς συγγενείας τοῦ φθέγγου.

³ Β α γ ι α ζ ἡ τ Β' ἐγεννήθη τῷ 1446· ἦν ἄρα δεκαεξαετής, ὅτε ἐκυριεύθη
ἡ Τραπεζοῦς καὶ ἡ περὶ αὐτὴν χώρα.

Πλὴν τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Σεβκέτ ἐφέντη, ἀνευρίσκω καὶ ἐτέραν παρ' ἀρχαιοτέρῳ καὶ συγχρόνῳ τῶν γεγονότων τούτων συγγραφῇ· οὗτος δ' ἐστὶν ὁ Χαλκοκονδύλης. Ὁ Λ. Χαλκοκονδύλης ἐν τῇ «Ἀποδείξει τῶν δέκα Ἱστοριῶν» αὐτοῦ γράφει αὐτολεξεῖ τάδε, ὡς συμβάντα εὐθὺς μετὰ τὴν ἔλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος :

«Τοὺς μέντοι παῖδας, τοὺς ἀπὸ ἄστεως καὶ ἀπὸ τῶν περιοίκων χωρίων, τοὺς μὲν νεήλυδας ταξάμενος κατέθετο εἰς τὸν ἐκυτοῦ κοιτῶνα, τοὺς δ' ἄλλους ἐν τοῖς ἐκυτοῦ ἐπιτηδεύμασι, τοὺς δ' ἄλλους ἀπεχάρισατο τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τοῖς ἀρχουσι· τὰς δὲ κόρας τὰς μὲν ἐν τοῖς αὐτοῦ κοιτῶσι κατέθετο, τὰς δ' ἀπεχάρισατο, καὶ τινὰς ἐξ αὐτῶν τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ ἀπεστέλλετο, ἐνίας δ' ἐν ὀλίγῳ καιρῷ καὶ ὑπανδρεύσατο»¹.

Πιθανότατα, μία ἐκ τῶν κορῶν ἐκείνων, ἣς ὁ Μωάμεθ «ἀπεστέλλετο τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ», ἦν καὶ ἡ Μαρία. Διέτριβε δὲ τότε ὁ Βαγιαζήτ οὐ μακρὰν ἐντεῦθεν, διοικῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τὴν τότε τοπαρχίαν τῆς Ἀμασείας, χώραν τοῦ Πόντου καὶ ταύτην. Ἰσως δὲ συνέβη εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸ παρὰ τὴν κρήνην τῆς Λειβεράς ὠραῖον ἐπεισὸδιον, ὅπερ συμπίπτει τελέως μετὰ τῆς ἱστορικῆς ἀκριβεΐας. Ὁ Σουλτᾶνος Μωάμεθ Β', ὁ Πορθητής, ἐκστρατεύσας ἐκ Σινώπης κατὰ τῆς Τραπεζοῦντος, ἠκολούθησε πορείαν λοξήν, οὐχὶ διὰ τῆς περαλίας ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνδοτέρῳ λεωφόρου, τῆς ἀπὸ Ἀμασείας καὶ Σεβαστείας εἰς Ἐρζερούμ ἀγούσης, ὥσει ἡ ἐκστρατεία ἀπέβλεπεν οὐχὶ εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, ἀλλ' εἰς ἄλλο σημεῖον, τὸ φρούριον τοῦ Λευκοῦ Κριοῦ (Κορυον. Λοῦχιαρ). ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Ἐρτζιγκιάν καὶ τῶν ὁρέων ἐτράπη εἰς Τραπεζοῦντα. Κατ' ἀνάγκην διῆλθε τότε διὰ τῆς Λειβεράς. Τὰ πάντα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ὑπετάσσοντο αὐτῷ, καὶ χῶραι καὶ ἄνθρωποι καὶ ἀγαθὰ καὶ πᾶν ὅ,τι ὑπῆρχε. Τότε πιθανὸν διέθεσε καὶ τὰς αἰχμαλώτους κόρας, καθ' ὃν τρόπον γράφει ὁ Χαλκοκονδύλης². Ἀλλ' οὐδόλως ἀπίθανον ὅτι κόρην τινὰ συνήνητησε τὸ πρῶτον παρὰ τὴν κρήνην, «ὠρεάζουσιν» τὰ πρόβατα, καὶ ὅτι συνέβη τὸ εἰδυλῆαχόν ἐκεῖνο ἐπεισὸδιον, ὡς φέρει αὐτὸ ἡ παράδοσις, ἢ ὑφ' ὀλοκλήρου λαοῦ ἐπαναλαμβανομένη, ἀλλ' ἀνακριδῶς συνδεομένη πρὸς Σουλτᾶνον Μουράτ.

¹ Λ. Χαλκοκονδύλης, Ἱστορία Θ', σελ. 265.

² Ὅρα καὶ Hammer, Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, μετάφρασις Κ. Σ. Κροκιδᾶ, τόμ. 2, σελ. 335.

Οὐδὲν ἀποκλείει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ κόρη ἐκείνη ἦν ἡ Μαρία ἡ περικαλλὴς Γκιουλ-παχάρ. Ὁ δὲ Μωάμεθ λαβὼν τὴν κορασίδα, ἐπεμψεν αὐτὴν δῶρον μετὰ πολλῶν καὶ ποικίλων ἄλλων πραγμάτων καὶ λαφύρων τῷ υἱῷ Βαγιαζήτ. Πιθανόν ἐστὶν ἐπίσης ὅτι αὐτὸς ὁ Βαγιαζήτ, Τοπάρχης ὢν κατὰ τὸν χρόνον ἐκείνον τῆς Ἀμασείας καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας, δι' ἧς διῆλθεν ὁ Μωάμεθ, ἠκολούθησε τὸν πατέρα καὶ ἦλθε μετ' αὐτοῦ εἰς Λειβεράν, ἐκεῖ δὲ συνέβη εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸ ἐπεισὸδιον.

Ἀλλ' ἐξεταστέον καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἔζησεν ἡ ὠραία Γκιουλ-παχάρ, διότι ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς αὐτοῦ συντελεῖ μεγάλως εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τοῦ θέματος. Ὁ Σεβκέτ ἐφέντης ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐπίγραμμα, ὅπερ ὑπάρχει κεχαρμαγμένον ἐπὶ τοῦ

چون زدنیا سوتی عشقی کردیم و با یوی زومیر
 شدیم قهرمانی خلد و ملکیت دایم برور
 همیش از دولت فانی دنیا ییج چوق باقیست
 و نه کاد از کمالی دایم برور
 رحمت الهی و نازک چو شاد از فیض جوق
 کینیت ناز ییج و فانیست رحمت دایم برور

Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Μουσουλίου τῆς Γκιουλ-παχάρ

ἐν τῷ Ἱμαρέτ μουσουλίου. Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι γεγραμμένον ἐν γλώσσῃ ἀραβοπερσικῇ. Ἐξ αὐτοῦ δηλοῦται ὅτι ἡ περὶ ἧς πρόκειται ὑπῆρξε

Βασιλομήτωρ καὶ ὅτι ἦτο «Ρωμαία Δέσποινα» (*Βαρούκ Ρούμ*), δη-
λαδὴ ἀνήκεν εἰς τὸ γένος *Ρούμ*, τὸ Ἑλληνικόν. Παρέθεσα ἥδη ὀπι-
σθεν δι' ἀπεικονίσεως πιστὸν ἀντίγραφον τοῦ ἐπιγράμματος, περαιτέρω
δὲ παρατίθημι μεταφορὰν τῆς κατὰ φθόγγον ἀναγνώσεως αὐτοῦ δι' ἑλ-
ληνικῶν χαρακτήρων, διὰ τοὺς γνώστας τῆς τουρκικῆς γλώσσης· ἐπίσης
δὲ διὰ πάντας τοὺς ἀναγνώστας τοῦ βιβλίου, ἀκριβῆς μετάφρασιν αὐτοῦ
εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τῶν τὴν ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ὑπάρχουσιν
διαίρεσιν εἰς στίχους.

Ἡ Τουρκικὴ ἐκφώνησις :

Τσοῦν ζι δουνγιά σου-ι-ούκπὰ κερδ ρου πανού-ι-ρούμ,
Σούτ μουκαρρέρ τάχτ-ν-χούλδ-ου μιλέτ-ι-δαῖμ περού.
Χιμμετέσ ἐξ δόβλέτι-φανί-ι δουνγιά ρούχ ζιού γιάφτ.
Ρού νιχάτ ἐξ ρέι ἀλί δόβλέτ-ι-δαῖμ περού.
Ραχμέτ-ι-δαῖμ περού ναζίλ τζού σουδ ἐξ φεῖζ-ι-χάκκ.
Κεστ ταρίχ-ι- βεφατέσ ραχμέτ-ι-δαῖμ περού.

Ἡ μετάφρασις :

Ὅτε ἡ Ρωμαία αὕτη Δέσποινα ἐστρεψε τὸ πρόσωπον ἐκ τοῦ πα-
ρόντος κόσμου εἰς τὸν μέλλοντα,
ἐδόθη αὐτῇ ὁ θρόνος τοῦ Παραδείσου καὶ μία αἰώνιος Βασιλεία.
Ὅτε δ' εὐηρεστέθη ν' ἀποστραφῇ τὴν δόξαν τοῦ ματαίου τούτου
κόσμου,
ἐδόθη αὐτῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡ Αἰώνιος δόξα·
ἐπειδὴ κατέβηθεν ἐπ' αὐτὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡ αἰώνιος μακαριότης.
Ἡ αἰώνιος μακαριότης ἐστὼ ἐπ' αὐτῆς.

Ὁ τελευταῖος οὗτος στίχος, κατὰ προσφυᾶ οἰκονομίαν τοῦ ποιητοῦ
τοῦ ἐπιγράμματος καὶ κατ' ἄδειαν τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ τοῦτο συν-
ετάχθη, χρησιμεύει καὶ ὡς χρονολογία τοῦ θανάτου τῆς ὠραίας Σουλ-
τάν-Βαλιδὲ *Γκιουλ-παχάρ*· διότι τινὰ τῶν γραμμάτων τῆς φράσεως
ραχμέτ-ι-δαῖμ περού, λαμβανόμενα ἀντὶ ἀριθμῶν, ἀποτελοῦσι τὴν хро-
νολογίαν 911. Τὸ ἔτος δὲ τοῦτο τῆς Ὀθωμανικῆς χρονολογίας ἀντιστοι-
χεῖ πρὸς τὸ 1495 μετὰ Χριστόν, ὅτε ἀπέθανεν ἡ *Γκιουλ-παχάρ*. Ἐκ
τῶν ἀνωτέρω ἄρα ἐξάγεται, ὅτι ἡ Μαρία ἐκείνη τῆς Λειβεράς ὑπῆρξε
σύζυγος τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζήτ Β', υἱοῦ τοῦ Πορθητοῦ, μήτηρ δὲ
τοῦ Σουλτάνου Σελίμ Α', γεννηθέντος τῷ 1467 καὶ ἀνελθόντος εἰς τὸν

θρόνον τῶν Καλιφῶν τῷ 1512. Βέ-
βαιον ἐπίσης καὶ ἀνκνίρρητον ἀπαι-
νεῖ, ὅτι ἡ Ρωμαίικ Δέσποινα ἐκείνη
κατήγετο ἐκ Λειβεράς· ἐκ τούτου δὲ
τοῦ λόγου ἐπήγγασεν καὶ τὰ προνόμια
τῆς κόμης ταύτης, τὰ παρχωρηθέν-
τα τῇ φιλοστόργῳ ἐνθυμίσαι τῆς ἐκεῖ
γεννηθείσης καὶ ἀνατραφείσης ὠραίας
Σουλτάνας, ἣτις καὶ μέχρι πρόμικροῦ
ἐσφύζοντο. Ὁ Τοῦρκος ἱστορικός Σικκῆρ-
Σεβκέτ ἀφηγεῖται ὅτι, « ἡ ρηθεῖσα

ρ	ι	ι	200
χ	ε	ε	8
μ	ι	ι	400
ε	ι	ι	4
σ	ι	ι	1
α	ι	ι	10
ι	ι	ι	40
μ	ι	ι	2
π	ι	ι	200
ρ	ι	ι	6
			911.

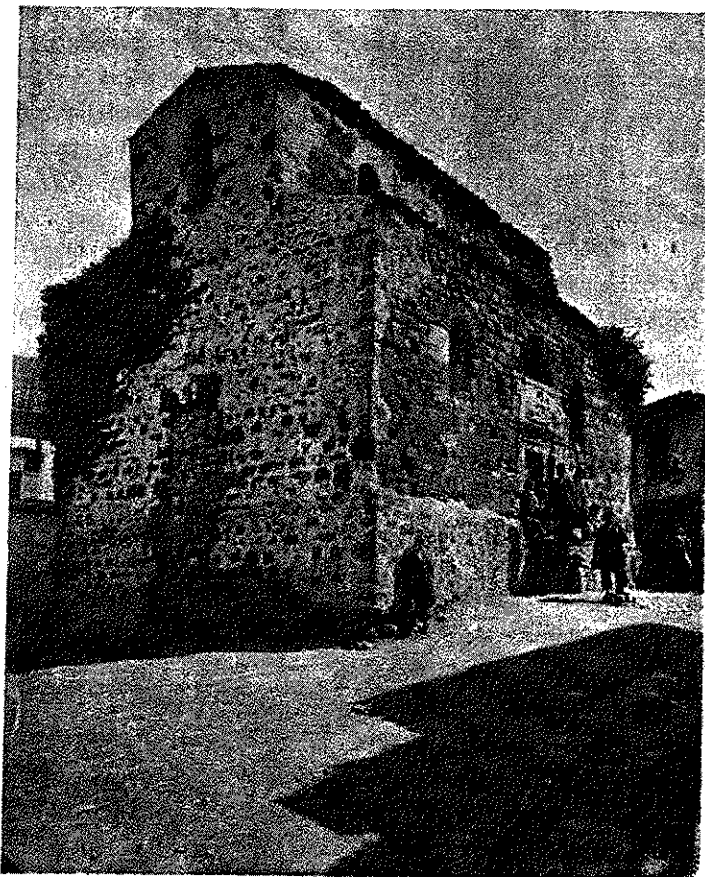
Ἡ χρονολογία

[Μαρία, *Γκιουλ-παχάρ*] παρὰ τῷ
Ἰμαρέτ ὠκοδόμησεν εὐμέγεθες τέμενος
καὶ Ἱεροσπουδαστήριον, διὰ τὴν διατήρησιν τῶν ὁποίων ἐδωρήσατο τὰς
προσόδους τῆς δεκάτης τῆς ἐπαρχίας, ὡς καὶ τὸ πρῶτον τοῦ τυροῦ καὶ
βουτύρου τριάκοντα δύο βοτῶν, κειμένων ὑπερθεῖν τῆς Ματσούκας καὶ
γνωστῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μεσσητ-γιακκαλακάρη*. Πρὸ τῆς δημοσιεύσεως
τοῦ *Ταριζηματίου*, αἱ πρόσοδοι αὗται εἰσπραττόντο δι' ἰδιαιτέρου
ὑπκλήλου, ἐρχομένου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως· μετὰ ταῦτα ἔμως αἱ
πρόσοδοι αὗται, ἀνέχθησαν λίαν, κατεσχέθησαν ὑπὸ τοῦ κεντρικοῦ τα-
μείου τοῦ κράτους, ἐπερ ἀνέλαβε νὰ κατὰβάλλῃ τ' ἀναγκαῖα ἐξόδα διὰ
μισθοῦς, τροφίμων καὶ λοιπὰ τοῦ *Ἰμαρέτ* καὶ τοῦ Ἱεροσπουδαστηρίου.
Τὸ δὲ παρχωροῦν τὰ προνόμια *φιρμάνιον* διέτασσε, κατὰ τὴν αὐτὸν
ἱστορικόν, ὅτι «τὰ πρόβατα, ὅσα ἐζήγοντο ἐκ τῆς ἐπαρχίας ὠφείλον
νὰ διχχειμάσῃ παρὰ τῇ Λειβερά· ταύτης δὲ οἱ κάτοικοι, ἀντὶ τῆς
παρ' αὐτῶν προσφερομένης ἐργασίας διὰ τὴν ἐκάστοτε ἐπισκευὴν τῆς
φθειρομένης ἀρχαίας μεταξὺ Τραπεζοῦντος καὶ Ἐξερουμῆς ὁδοῦ *Αἰ-
λουσιν εἶσθαι ἀπηλλαγμένοι παντὸς φόρου*». Τοῦτο ὅμως δὲν ἐσχέει
πλέον νῦν, κατὰ τὴν πρὸ ὀλίγου χρόνον.

Ἐπέμεινα εἰς τὴν διὰ μακροτέρων ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κατὰ τὸ δυ-
νατὸν ἐξακρίβωσιν τῆς ἱστορίας ταύτης καὶ προσεπάθησα νὰ συνδυάσω
τὴν παράδοσιν πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν, διότι ἐν ἑλληνικῷ ἔργῳ,
καθ' ὅσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γνωρίζω, δὲν περιελήφθησαν ἄχρι τοῦδε
ἐν ἐκτάσει καὶ λεπτομερείᾳ τοιαῦτά τινας εἰδήσεις, ἰδίᾳ δὲ περὶ τοῦ
χρόνου, καθ' ὃν ἐβίωσεν ἡ ὠραία Μαρία, καὶ περὶ τῶν Σουλτάνων, πρὸς

οὗς σχετίζεται ὁ βίος αὐτῆς. Φρονῶ δὲ ὅτι τ' ἀνωτέρω συμβάλλουσι πῶς εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ θέματος¹.

Ἐπεσκέφθημεν εἴτα τὸν Ναὸν τῆς Ἀγίας Ἀννης, διατελοῦντα ἐν ἀχρηστίᾳ, ἐτοιμόρροπον σχεδόν, καὶ ἀσπλάγγως ἐγκαταλειμμένον.

Ὁ Ναὸς τῆς Ἀγίας Ἀννης

Ὁ Νεὸς οὗτος, πιθανῶς ἀντικαταστήσας ἀρχαιότερόν τι Ἑλληνικόν

¹ Ὁ ἐθνικὸς ἱστορικὸς ἡμῶν ἀείμνηστος Κ. Παπαρρηγόπουλος, εὐρίσκων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ καθηγητοῦ Σάββα Ἰωαννίδου τὴν περὶ τῆς Γκιουλ-παχάρ πα-

κτίσμα, εἶναι περίεργος ὑπὸ ἀρχιτεκτονικῆν ἔποψιν, ἀλλ' ἡ διακόσμησις αὐτοῦ διὰ γραφῶν καὶ δι' ἐπιγραφῶν ἀποδεικνύουσιν αὐτὸν ἔργον οὐ τῶν τυχαίων. Ἀνωθεν τῆς θύρας σφάζεται ἡμιεμφθαρμένον ἀνάγλυφον ἀρχαῖον, ἀλλοθεν ποθεν βεβήκιως ληφέν, περικτῶν γυναικᾶ ἐξηπλωμένην, πιθανῶς τὴν Τραπεζοῦντα, πρὸ αὐτῆς δὲ πολεμιστήν. Γράμματά τινα ὑπάρχοντα ἐπ' αὐτοῦ ἐγένοντο ἐξίτηλα καὶ λίαν δυσανάγνωστα. Πόσον μ' ἐλύπησεν ἡ κατάστασις τοῦ Ναοῦ τούτου! Ὁ θόλος φέρει βαθεῖαν ρωγμὴν, ἥτις θάπτον ἢ βράδιον θὰ συμπληρώσῃ τὴν κατάρπτωσιν καὶ ἐντελῇ αὐτοῦ καταστροφὴν. Τό γε νῦν ἐν τῷ χάσματι ἐκείνῳ ἐμφωλεύουσι καθ' ἑκατοντάδας αἱ νυκτερίδες! Ἐπὶ τῶν τοίχων ὑπάρχουσι τοιχογραφίαι ἀρχαιοτάται, ἐν δυσὶ μάλιστα ἐπαλλήλοις στρώμασιν ἐπιχρίσεως. Ἐπίσης ὑπάρχουσιν ἐπιγραφαὶ καὶ ἐπὶ τῶν παμπαικίων εἰκόνων τοῦ Ναοῦ. Ἄν ἀνεγνώσθησάν ποτε παρά τις, ἀγνοῶ διότι οὐδαμοῦ εὗρον αὐτάς ἐκδεδομένας· δυστυχῶς δὲ δὲν εἶχον τότε τὸν χρόνον πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ ἐξακρίβωσιν αὐτῶν. Ἀποβαίνει ἄλλως τὸ ἔργον λίαν δύσκολον ἐν τῷ σκοτεινῷ ἐκείνῳ χώρῳ. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι θὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦτο τις τῶν ἐν Τραπεζοῦντι φιλοτίμων λογίων, καὶ δὴ ἐκ τῶν νεωτέρων, ἕως ὑπάρχει ἔτι καιρὸς.

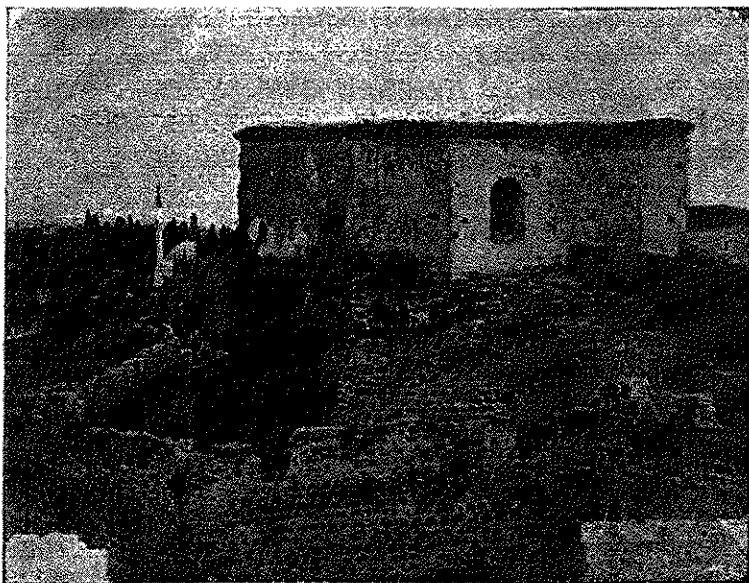
Ἐπεσκέφθημεν τὰ εἰρείπια τῶν Ἀνκιστόρων τῶν Κομνηνῶν Αὐτοκράτορων, ἐγειρόμενα μελαγχολικῶς ἐπὶ ὑψώματι, πρὸς τὸ ἄκρον τοῦ τείχους, κεραμύχορα ἐναλλάξ ἢ ὑπομέλινα ἐκ τοῦ χρόνου, διατηροῦντα ἐν τισὶ σημείοις ὕψος 10-15 μέτρων. Οἱ τοῖχοι οὗτοι καὶ τὰ εἰρείπια ταῦτα τοίχων καὶ ἀψίδων καὶ κλιμάκων, περιβλαλλόμενα πενθίμως ὑπὸ κισσοῦ, κατὰκαλύπτοντος αὐτὰ ἐν τισὶ σημείοις ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς, ἀποτελοῦσιν ἐλσεινὸν λείψανον παρωχημένης εὐκλείας καὶ δόξης. Καὶ ἄκων ἀνεφώνησα ἀπὸ τῆς κορυφῆς, εἰς ἣν τῇ

ράδωσιν, καθ' ἣν ἡ ὡραία κόρη τῆς Λεονοῦρας ἐγένετο σύζυγος τοῦ Σουλτάνου Σελλίμ Β', καὶ ἐξετάζων κριτικῶς τὰ κατ' αὐτὴν ἐν βραχυτάτῃ, ἀλλὰ χαριέσει πραγματεῖᾳ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Τὸ ἑαρινὸν ρόδον» (Ἦρα «Ἐστία» τόμος Α', 1876, σελ. 69), ἀποφαίνεται ὀρθότατα, ὅτι αὕτη οὐδόλως συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι τὰ παρ' ἐμοῦ παρεμβαλλόμενα καὶ προσ-αγόμενα νέα στοιχεῖα, αἱ μαρτυρίαι τοῦ Χαλκοκονδύλη, τοῦ Hammer, τοῦ Σεβκέτ-Ἐρέντη, καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ τάφου τῆς Γ' x 1 o ÷ λ - π α χ á ρ, συντελοῦσι πρὸς νέα συμπεράσματα. Οὐχὶ λοιπὸν σύζυγος τοῦ Σελλίμ Β' καὶ μήτηρ τοῦ Μουράτ Γ' ἡ Γ' x 1 o ÷ λ - π α χ á ρ, ἀλλὰ σύζυγος τοῦ Βαγλαζήτ Β' καὶ μήτηρ τοῦ Σελλίμ Α'.

βοηθείᾳ τοῦ ἄξιμαγίστου συνεδίου τῶν Ἰσμηλ Χαντζ-Ἐφέντη ἀνεργιστῶν. τὸ γινώσκον ἐκεῖνο καὶ τετριμμένον πῶς, ἀλλ' οὐδ' αὖτις ἀλλοθι ἐφαρμόζον ἀκριβέστερον καὶ ὀδυνηρότερον : Sic transit gloria mundi !... Μόλις δ' ἠδυνήθησαν οἱ ἀρχαιοστοργοῦντες ν' ἀνιχνώσωσι πρὸ τίνος τὴν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Ισσίλειον (1332-1340) ἀναφερομένην, ἀμυδρῶς δὲ πλέον νῦν σωζομένην, ἐπιγραφὴν ἐπὶ ἐξωτερικοῦ τίνος τοίχου τῶν Ἀνακτόρων, τὴν ἐξῆς :

*Ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ Βασίλειος,
πιστὸς Βασιλεὺς καὶ Αὐτοκράτωρ πάσης Ἀνατολῆς,
Ἰβήρων καὶ Περαίας, ὁ Μέγας Κομνηνός.*

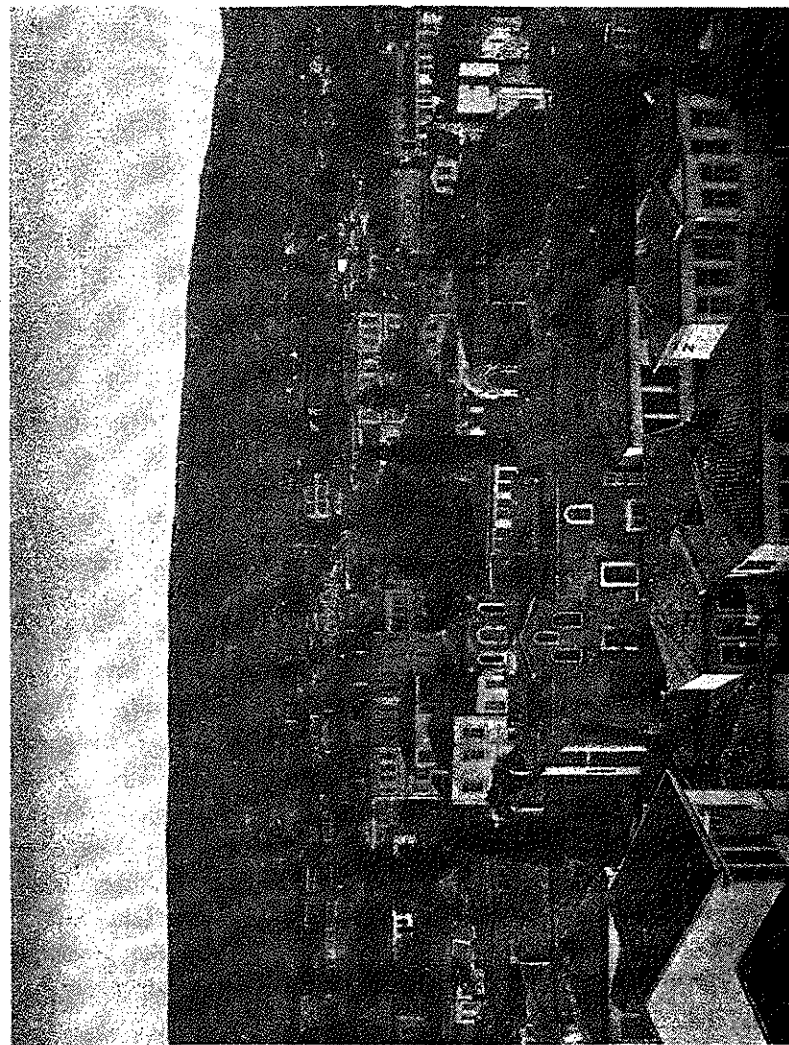
Ἐξ ὁλοκλήρου τοῦ οἰκοδομήματος εἷς μόνος θάλαμος σώζεται καὶ

Ῥεῖπτα Ἀνακτόρων τῶν Κομνηνῶν

κατὰ τοὺς τέσσαρας τοίχους ἀκέραιος, ὁ λεγόμενος τῆς Β σιλίσσης. Διατηρεῖται εἰς ὁλόκληρον τὸ ὕψος τῶν τριῶν ὀρόφων, ἀλλ' ἄνευ τῆς στέγης· ἐντὺς αὐτοῦ δὲ θάλλει γλοσσωτάτον δένδρον, τείνον νὰ ὑπερβῇ τὴν φυλακὴν, ἥς αὐτὸ δὲν αἰσθάνεται τὴν παρελθούσαν μεγαλειότητα.

Παρὰ τὰς εἰς τὸ διχέρισμα τοῦτο ἀγούσας βαθμίδας μιᾶς τῶν σωζομένων ἀσβεστοκτίστων κλιμάκων εὐρίσκεται λουτρὸν, εἰς τὴν Βασίλισσαν ἀνήκων καὶ οὗτος, κατὰ τὴν παράδοσιν. Ὑψοῦτι ἐπίσης ὑπερύψηλος ἐκεῖ πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ τείχους ὁ πύργος τῆς φυλάξεως τῶν

Ἡ Μητρόπολις καὶ ἡ περὶ αὐτὴν συνοικία

Ἀνκτόρων, ὅπως καὶ οὗτος κεκλυμμένος ὑπὸ κισσοῦ κατὰ τρόπον ἀληθῶς μελπηχολικώτερον. Οὕτως, ὡς φαίνεται, γράφει, ὅταν γράφῃ, αὐτὸς ὁ χρόνος τὴν ἱστορίαν. Ἀναπαριστᾷ αὐτὴν διὰ προβολῆς τοιούτων ζοφερῶν εἰκόνων! Ἐννοεῖται ὅτι οὐδὲ ἡ θέσις καὶ δύνανται νὰ προσδιορισθῇ τῆς μεγαλοπρεποῦς κλίμακος, τῆς φερούσης πρὸς τὴν χρυσὴν αἴθουσαν τῶν Κομνηνῶν Αὐτοκρατόρων, ἥς τὸ μὲν ἔδαφος ἐκάλυπτον λευκὰ μάρμαρα, τοὺς δὲ τοίχους ἐκόσμουσαν αἱ εἰκόνες ἀπάντων τῶν προγόνων τῆς Δυναστείας, ἀνηρτημέναι ἐκεῖ κατὰ χρονολογικὴν σειράν. Ἀλλ' οὐδὲ καὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτῶν σφύζονται τὰ ἐρείπια τῶν Ἀνκτόρων τούτων. Τὸ μέγιστον μέρος αὐτῶν ἐκρημνίσθη καὶ ἐξηλείφθη τέλειον!...

Μετέβημεν ἐκεῖθεν εἰς τὸν νῦν Μητροπολιτικὸν Νεὸν, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἀδελφοῦ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Πρὸ τῆς ἐλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, Μητροπολιτικὸς Νεὸς ἦτο ἡ Παναγία ἡ «Χρυσοκέφαλος», ὡς ἤδη εἶπον. Μετὰ ταῦτα μεταβληθεῖσας τούτης εἰς Μωαμεθανικὸν τέμενος, ἐγένετο Μητρόπολις τῆς Τραπεζοῦντος ὁ μικρὸς Νεὸς τοῦ Ἀγίου Φιλίππου, κείμενος ἐκτὸς τῶν τειχῶν κατ' Ἀνκτολάς, ἐν τῇ συνοικίᾳ Δαφνοῦντος, ἀνωθεν τοῦ λιμένος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Νεὸς οὗτος μετεβλήθη εἰς τέμενος ἐν ἔτει 1695, ὅτε καὶ ἡ Ἀγία Σοφία. Τότε δὲ ἐξελέγη ὑπὸ τοῦ Ἀρχιερέως Τραπεζοῦντος ὡς Μητρόπολις ὁ Νεὸς τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου, μικρὸς μὲν καὶ οὗτος τότε, μεταβληθεὶς δὲ εἰς Χριστιανικὸν Νεὸν ἐξ ἑλληνικοῦ ἔθους εἰδωλείου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ὑποβασταζόντων αὐτὸν τεσσάρων κιόνων, ἐφ' ὧν διακρίνονται αἱ ἀποξοσθεῖσαι ραβδώσεις, ἀλλὰ μεγεθυθεὶς ἔκτοτε ἀρκοῦντως, τελευταῖον δὲ καὶ ἄρδην κατεδαφισθεὶς, ἐν' ἀνεγερθῇ ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἄλλος, ὁ νῦν, ὃν βεβλήως ὁ Πικυσκίας δὲν θὰ ἐχαρρακτήριζεν ὡς «θέας ἀξίον». Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ὑπερθύρῳ τούτου τοῦ Νεοῦ σφύζεται ἐντετειγισμένη ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή τῶν χρόνων τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἥς μετάφρασιν παρέθηκεν ἀνωτέρω.

Ἐν τῇ μεσημβρινῇ αὐλῇ τοῦ Νεοῦ τούτου ἱδρύεται μικρὸν ἰδιόρρυθμον μνημεῖον τοῦ Βασιλέως τῆς παρὰ τὸν Κάικασον Κάτω Ἰβηρίας Σολομῶντος, ἀποθανόντος ἐνταῦθα τῷ 1815, ἀφ' οὗ πρότερον ἐξεβλήθη τοῦ θρόνου ὑπὸ τῆς Ρωσσίας, ἥτις, προσήρτησε τὴν χώραν αὐτοῦ ὡς κυβερνεῖον εἰς τὴν ἀπέραντον Αὐτοκρατορίαν. Ἐπὶ τοῦ ὠραίου μνημείου ὑπάρχει ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, ἔχουσα οὕτως:

Κουβούκλιον ἐνθα ἐνταφιάσθη ὁ εὐσεβέστατος
καὶ φιλόχοιστος Σολομών, ὁ Βασιλεὺς τῆς Κάτω Ἰβηρίας.
6 Φεβρουαρίου 1815.

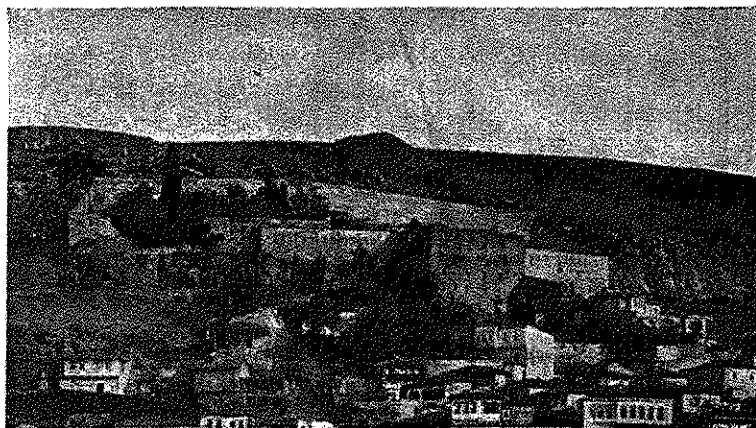

Μνημεῖον τοῦ Βασιλέως Σολομῶντος

Παρά τὴν ἐπιγραφήν ταύτην ὑπάρχουσι καὶ ἐν γεωργιανῇ γλώσσῃ συνθεθειμέναι ἄλλαι, ὧν ἡ μετάφρασις δὲν ὑπῆρχεν ἐκεῖ πρόσχειρος. Δὲν εἰχομεν τὴν εὐτυχίαν νὰ εὐρωμεν ἐνταῦθα τὴν Α. Σ. τὸν Μητροπολίτην

Τραπεζούντος κύριον Κωνστάντιον, διχτρίζοντι κατ' αὐτὰς ἐν Κερκ-
σοῦντι. Ἐτύχουμεν ἔμως φιλόφρονος δεξιώσεως καὶ πολλῶν περιποιήσεων
ἐν τῇ Μητροπόλει ὑπὸ τοῦ ἀναπληρῶντος τὴν Α. Σ. Αἰδεσιμ. Οἰκονό-
μου κ. Προδρόμου καὶ τοῦ Γραμματέως τῆς Μητροπόλεως κ. Γαληνοῦ.

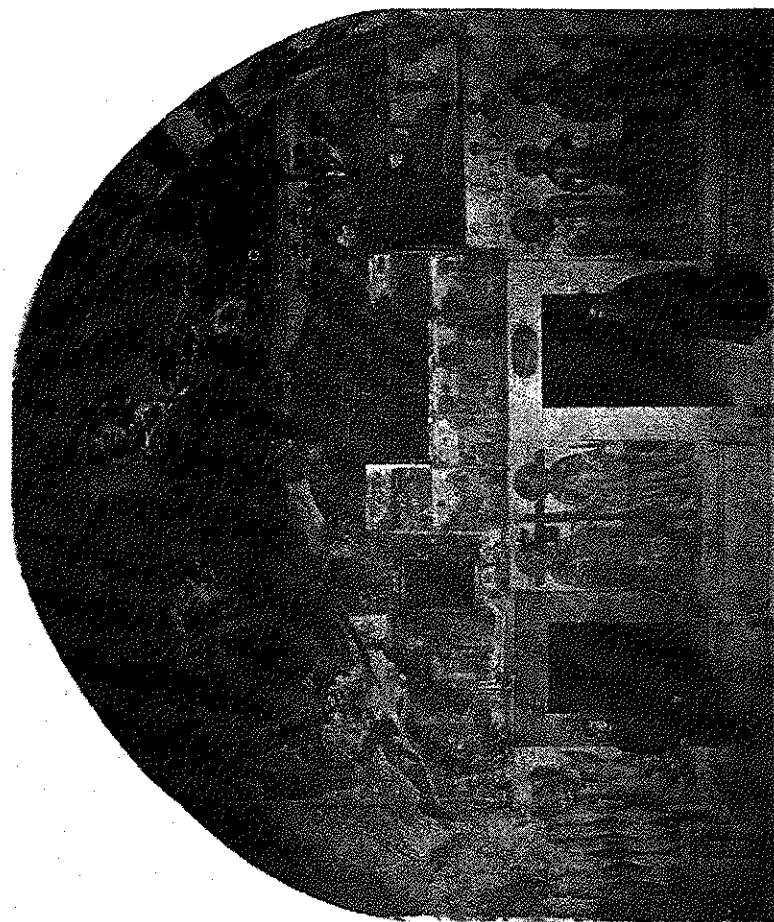
Κατὰ τὴν πρὸς τὴν πόλιν ἐστραμμένην πλευρὰν τοῦ Φαίου λόφου —
τοῦ Μιθρείου ὀνομασθέντος, διὰ τὸ ἄλλοτε ἐπ' αὐτοῦ περιφρημον ἄγαλμα
τοῦ Μίθρα — ἴδρυται τὸ μὲν ἐντὸς σπηλαίου, τὸ δ' ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν πολ-
λοῖς καὶ ποικίλοις οἰκοδομήμασιν ἢ ἀρχαίς γυναικεῖς Μονὴ τῆς Πα-

Ναὺς καὶ Μονὴ Παναγίας τῆς «Θεοσκεπάστου»

ναγίης τῆς «Θεοσκεπάστου». Καὶ τὸ μὲν ὄνομα τοῦτο ἐδόθη τῇ Πα-
ναγίᾳ τῆς Μονῆς, διότι οὐχὶ ἀνθρωπίνη χεὶρ, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐσκέπασεν
αὐτὴν διὰ τοῦ σπηλαίου, ὅφ' ὃ εὐρίσκειται ὁ Νεὸς. Τὸ δὲ Ἰδρυμα ἐν
τῷ συνόλῳ τυγχάνει καὶ εὐρύχωρον καὶ ὡραῖον μετὰ καλλίστης θέας
πρὸς τὴν πόλιν καὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Μετὰ τὸν Νεὸν τοῦ Ἁγίου Βα-
σιλείου ἢ «Θεοσκεπέστου» ἐστὶν ὁ ἕτερος τῶν πρὸ τῆς Ἀλώσεως Χρι-
στιανικῶν Ναῶν, τῶν μὴ μετατραπέντων εἰς τεμένη τουρκικά. Ἄλλως
τε οὗτος, ἐνεκα τῆς ἐν σπηλαίῳ κατασκευῆς αὐτοῦ, τυγχάνει πάντῃ
ἀκατάλληλος πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν. Ἡ Μονὴ αὕτη διτελεῖται ὑπὸ τὴν
εὐνοίαν τῶν Κομνηνῶν Αυτοκρατόρων, πολλάκις ἐπισκευασθεῖσα καὶ
ὡραϊσθεῖσα ὑπ' αὐτῶν καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ εὐσεβεστάτου Ἀλεξίου Γ'· αἱ
εἰκόνες δὲ τούτου τε καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Εὐδοκίης ἐκόσμουσαν τὸν Νεὸν

κατὰ τὸν ἀριστερὸν χορὸν τῶν ψαλτῶν. Δυστυχῶς δὲν σώζονται πλέον
οὔτε αὐταί, οὔτε αἱ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τείχει τῆς εἰσόδου τοῦ Ναοῦ
ἀρχαιοπρεπέσταται Βυζαντινὴ τοιχογραφίαι, ἀσβεστωθεῖσαι πρὸ διε-

Αἱ ἐξαλειφθεῖσαι εἰκόνες τοῦ προθύρου τῆς «Θεοσκεπάστου»

τίας πρὸς ἀνακαινισμὸν δέχθεν! Ἐγὼ δὲν εὗρον αὐτάς· εἶδον δὲ μόνον
ἐν φωτογραφίᾳ. Μετὰ λύπης μου ἀντελήχθην ὅτι κατέλκεται καὶ τοῦς
Τραπεζουντίους ἀνεξήγητος καινοσπουδία καὶ κληρονομία, ὡς περὶ τῆς
ρησας καὶ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ὡς περὶ τῆς δὲ καὶ

ἐν τῷ μεγάλῳ τριωρόφῳ Ἀνακτόρῳ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Γ', τῷ ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Μονῆς, ἔπερ ἐπίσης ἀνεκαίνισαν δὴθεν, ἀφαιρέσαντες αὐτὸ τὴν ἱστορικὴν καὶ ἀρχαιοπρεπὴ μορφήν ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς δι' ἐπιχρίσματος καὶ λευκῆς ἀσβεστόσεως, καταστήσαντες αὐτὸ κοινόν τι καὶ ἄσημον οἰκοδόμημα. Ἐσβεσθήσκειν δὲ καὶ διετήρησαν μόνον τὴν κόγχην τοῦ ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Ἀνακτόρου τούτου αὐτοκρατορικοῦ θρόνου τοῦ Ἀλεξίου Γ', τοῦ Μεγάλου Κομνηνοῦ. Εὐχόμαι νὰ ἐπεκταθῇ καὶ τὸ καινόσπουδον ἡ ἀνακκινιστικὸν πνεῦμα καὶ μέχρι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀγίας Ἀννης, ὅστις ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ καταρρέει καὶ ἐξαφνίζεται.

Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος Μονὴ τῆς «Θεοσκεπάστου», ἣν ἐπεσκέφθη ἐν λεπτομερείᾳ, συντηρεῖται καλῶς, ἔχουσα 12 Μοναχὰς καὶ 3 δοκίμους. Καθίσταται δ' εὐεργετικὴ τῇ Χριστιανικῇ κοινότητι ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις, χρησιμεύουσα καὶ ὡς ἐνοριακὸς Ναὸς τῆς ἐγγυὲς συνοικίας τῶν Ὀρθοδόξων. Ὑπάρχουσι δ' ἐν τῷ σπηλαίῳ τρεῖς Ναοί, ὁ τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ὁ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ καὶ ὁ τῆς Ἀγίας Τριάδος. Ἐν τῷ προαυλίῳ δὲ εὐρίσκεται ὁ τάφος τοῦ κατὰ τὸ 1879 ἀποβιώσαντος ἐξόχου ἀνδρὸς Κωνσταντίου, Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος.

Ἐν ταῖς διαφόροις συνοικίαις τῆς Τραπεζοῦντος ὑπάρχουσι, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀπαριθμηθεισῶν, καὶ ἄλλαι Ἐκκλησίαι τῶν Ὀρθοδόξων, ὑπὲρ τὰς δέκα. Ἀλλ' οὔτε ταύτας πάσας, οὔτε ἄλλα τινὰ ἀξιοθέατα ἐν τῇ πόλει, ὡς πᾶσαν τὴν ἑκτασιν τῶν τειχῶν καὶ πάσας τὰς ἐκ διαφόρων χρονικῶν περιόδων πηγαζούσας ἐπισκευὰς καὶ τινὰς ἄλλας ἐπὶ διαφόρων μνημείων κατὰ διαφόρους θέσεις τῆς πόλεως ἐπιγραφὰς εἶδον, ἢ ἦτο δυνατόν νὰ ἴδω ἐν οὕτῳ βραχεῖ χρόνῳ. Τοῦτό ἐστιν ἔργον ἄλλων βεβαίως, λεπτομερῆ ἐπιχειρούντων περιγραφῆν. Ἐγὼ ἐκτίθημι ἀπλῶς τὰς ἐντυπώσεις μου ἐξ ὧν εἶδον. Ἀλλὰ πάντως τὰ μεζήκονος προσοχῆς καὶ θεὰς ἀξία ἐν Τραπεζοῦντί εἰσιν ὅσα κατέλεξα ἥδη. Ὑπολείπεταί μοι δὲ νῦν νὰ ἐπισκοπήσω δι' ὀλίγων τὴν ἐπίσημον ταύτην πόλιν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ ἄλλας τινὰς ἐπόψεις, εἰς ἃς καὶ προβαίνω ἀμέσως ἐν τοῖς ἐξῆς.

ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ

Εἰς τὸν Πόντον

ΙΕ'

Ἡ ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ

2. Οἱ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΔΕ

Ἡ Μικρὰ Ἀσία, χώρα καθωρισμένη κατὰ τὸ πλεῖστον φυσικῶς, διακεκριμένην δ' ἀπαρτίζουσα γεωγραφικὴν ἑκτασιν, ἀποτελεῖ μὲν τὸ ἐν τρίτον τῶν ἀπεράντων ἀνὰ τὴν Ἀσίαν κτήσεις τῆς ἀρχαίου Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς Μικρῆς Ἀσίας εἶναι ἴση πρὸς 650,000 □ χιλιομέτρα, ἥτοι ὑπερβαίνει κατ' ἑκτασιν τὴν ἐπιφάνειαν τῆς Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς Ἑλβετίας, τῆς Ὀλλανδίας καὶ τοῦ Βελγίου ἡνωμένων. Ἐκ δὲ τῶν 20 Νομαρχιῶν (*Bilayet*) καὶ τῶν 5 Διοικήσεων (*Μουτεσαριφλικ*), εἰς ὧν διαιροῦνται αἱ Ἀσιατικαὶ κτήσεις τῆς Τουρκίας, ἡ Μικρὰ Ἀσία περιλαμβάνει, πλὴν τῶν δύο Διοικήσεων Μπιγὰς καὶ Ἰσμίτ καὶ τοῦ Ἀσιατικοῦ λεγομένου τμήματος τοῦ Νομοῦ Κωνσταντινουπόλεως, δέκα καὶ τρεῖς Νομούς, ὧν εἰς ἐστὶν ὁ Νομὸς τῆς Τραπεζοῦντος. Ὁ ἀπέραντος οὗτος Νομὸς ἀπλοῦται δρεπανοειδῶς ἀνὰ τὰ ΝΑ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐπὶ ἑκτάσεως ἐξ ὀλοκλήρων γεωγραφικῶν μοιρῶν *, ἥτοι 360 μυρίων, ἢ 650 χιλιομέτρων, ἔχων πλάτος μέγιστον μίξ γεωγραφικῆς μοίρας **, ἥτοι 110 χιλιομέτρων, ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Ἰεροῦ Ἀκρωτηρίου καὶ τῶν συνόρων τοῦ Νομοῦ Ἐρζερούμ, κατὰ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν, διαστήματι. Ἐμβαδὸν δὲ ὁ Νομὸς Τραπεζοῦντος ἔχει 31,300 □ χιλιομέτρα ¹, ἥτοι

* 33°, 15' — 39°, 10' ἀνατολικῶς μήκους ἀπὸ τοῦ μετμήρινοῦ τῶν Παρισίων, καὶ 40' — 41°, 5' βορείου πλάτους.

¹ Τοῦτο κατὰ τὸν V. Guinet. «La Turquie d'Asie, géographie admini-

ἴσον πρὸς τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς ὅλης ἐπιφανείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἀνερχόμενης εἰς 65, 194 □ χιλιόμετρα. Τέλος δὲ πληθυσμὸν ἔχει ὁ Νομὸς οὗτος 1,200,000 κατοίκων¹, ὧν οἱ μὲν 900,000 εἰσὶ Τούρκοι, οἱ δὲ 225,000 Χριστιανοὶ Ὀρθόδοξοι, 50,000 Ἀρμένιοι, καὶ οἱ λοιποὶ ἀνερχόμενοι ἐν συνόλῳ εἰς 25,000, εἰσὶν Ἰσραηλῖται, Ἀθίγγανοι καὶ παρεπίδημοι ξένοι. Διοικητικῶς ὁ Νομὸς Τραπεζοῦντος διζυρεῖται εἰς τέσσαρας Διοικήσεις (*Sardžan*). ὑποδιαιρουμένους εἰς εἴκοσι καὶ δύο ἐπαρχίας (*Kazas*), καὶ ταύτας ὑποδιαιρουμένους ἐνίοτε, οὐχὶ πανταχοῦ, εἰς Δήμους (*Nahies*) Αἱ τέσσαρες Διοικήσεις εἰσὶν αἰετῆς: *Τραπεζοῦντος* ἐν τῷ κέντρῳ, *Λαζιστὰν* κατ' Ἀνατολὰς πρὸς τὰ ρωσσικὰ σύνορα, *Γκιουμουσχανέ* (Ἀργυροπόλεως) πρὸς Νότον, καὶ *Σαμφούρτος* πρὸς Δυσμὰς. Καὶ ταῦτα μὲν ἔστωσαν ἀρκούντα περὶ τοῦ Νομοῦ. Ἡ δὲ πόλις Τραπεζοῦς (τουρκιστὶ *Tarabuz*) περιλαμβάνει μετὰ τῶν συνεχόμενων αὐτῇ προστείων πληθυσμὸν 50,470, ὧν Τούρκοι μὲν εἰσικατὰ μερίστην προσέγγισιν 30,000· Χριστιανοὶ Ὀρθόδοξοι 15,7·0· Ἀρμένιοι 4,290· Πέρσαι 230· ἄλλοι διάφοροι ξένοι 170². Οὕτω δὲ ἡ Τραπεζοῦς ἔρχεται εἰκοστὴ κατὰ πληθυσμὸν ἐν ταῖς πόλεσιν ὀλοκλήρου τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐἶπον ἤδη καὶ ἐν τῷ προτέρῳ κεφαλαίῳ, ὅτι ἰδιαιτέρῃ διανοητικῇ λεπτότητι διακρίνει τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας ταύτης αὐτοκρατορικῆς πρωτεύουσας, πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἀγκυμήσεως τοῦ παρελθόντος καὶ

strative etc», Τόμος Α', σελ. 3. Κατὰ τὴν «Φύρον τῆς Ἀνατολῆς», ἔτος Β' (1902), σελ. 330, τὸ ἐμβαδὸν τοῦτο περιλαμβάνει 32,400 □ χιλιόμετρα. Κατὰ τὸ «Ἡμερολόγιον τοῦ Πόντου» ὑπὸ Ἰω. Ἰωαννίδου, ἔτος Α' 1903, (Τραπεζοῦς, Τυπολιθογραφεῖον Δ. Χ. Σερράση, 1902), τὸ ἐμβαδὸν ἀνέρχεται εἰς 32,895 □ χλμ. Τέλος δὲ, κατὰ τὸν κ. Μηνᾶν Χαμουδόπουλον (ἔρα ἄνωτέρῳ σελ. 128, ὑπόσημ. 1), ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Νομοῦ Τραπεζοῦντος φθάνει εἰς 37,255 □ χλμ.

1 Καὶ ἐπὶ τῶν ἀριθμῶν τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Νομοῦ τούτου ὑπάρχουσιν ἀμφισβητήσεις. Κατὰ τὴν στατιστικὴν τοῦ «Φάρου τῆς Ἀνατολῆς», τῷ 1902 ὑπῆρχον ψυχὰι 948,500· ἐν ᾧ ὁ V. Guinet ἀνέγραψε τῷ 1890 κατοίκους 1,047,700. Τὸ νεώτατον τῶν ἄλλων δημοσιευμάτων «Ἡμερολόγιον τοῦ Πόντου», ἔτος 1903, ἐν σελ. 115, ἀναριθμᾷ τὸν πληθυσμὸν εἰς 1,209,654 ψυχάς. Τοῦτον τὸν ἀριθμὸν ἀποδέχομαι καὶ ἐγὼ ἀπεστρογγυλωμένον, ὡς τὸν ἀκριβέστερον.

2 Ἡ ἀναγραφὴ αὕτη ἐστὶν ἀκριβεστάτη, ἅτε βασιζομένη εἰς θετικὰς ἡμισυσημους εἰδήσεις, ληφθείσας ἐκ Τραπεζοῦντος ἡμέρας τινὰς πρὸ τῆς τυπώσεως τοῦ φύλλου τούτου.

ὑπεκκλιόμενῃ ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος. Εἰς ταύτην δέον νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ζωηρὰ ἔφεσις πρὸς διανοητικὴν μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν μετὰ φιλομαθείας ἐξαιρετικῆς. Γνωστὸν ὅτι, καθ' ἥπασαν τὴν ἔκτασιν τοῦ Νομοῦ τούτου οὐδέποτε ἐξέλιπον ἐστὶαὶ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς παιδείας· τοιαῦτα δ' ἦσαν ἡ Τραπεζοῦς, ἀλλὰ πόλεις κείμεναι ἐνθεν καὶ ἐνθεν αὐτῆς κατὰ τὰ παραλία, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἰδίᾳ δ' αἱ τρεῖς Μοναὶ τοῦ Πόντου, ἃς γινώσκωμεν ἤδη. Ἡ εὐάρεστος αὕτη κατὰστασις ἐκράτησε μὲν ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἐν τῷ παρελθόντι, μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκαστοτε, ἐπιτείνεται δὲ νῦν ὁσημέραι διὰ τὴν προστασίαν, ἣν ἐπιδικασιλεύει εἰς τὰ γράμματα καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ὑπηκόων πληθυσμῶν, ἀσχετῶς πρὸς φυλὴν ἢ πρὸς θρησκείαν, ὁ νῦν ἰθύνων τὰς τύχας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ ἦν ἀληθῶς πραγματοποιοῦσιν οἱ κατὰ τόπους ἐκτελεστικὶ τῶν ὑψηλῶν αὐτοῦ προθέσεων καὶ διαταγῶν. Ἀλλὰ περὶ τούτου καὶ ἀλλὰχοῦ ἴσως ἔσται μοι καὶ αὖθις ὁ λόγος· νῦν δὲ στρέφω βραχὺ βλέμμα πρὸς τὸ παρελθὸν τῆς πόλεως ταύτης, ἰδίᾳ δ' εἰς τὸν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι σήμερον χρόνον, καὶ εὐρίσκω ἐν αὐτῇ, ὡς καὶ ἐν πάσῃ τῇ χώρᾳ ταύτῃ, συνεχῇ σειρὰν πεπαιδευμένων καὶ λογίων ἀνδρῶν, ἀξίων ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Φιλότιμος μελετητὴς τῶν ἔργων καὶ τοῦ βίου ἐκάστου τούτων ἀνὴρ¹, οὗ καὶ ἀλλὰχοῦ ἐμνημόνευσεν, κατέλεξε μίαν καὶ ἡμίσειαν σχεδὸν ἐκτοντάδα τοιούτων εὐκλεῶν ὀνομάτων, ἀπὸ τοῦ περικλυτοῦ Βησσαρίωνος ἐκείνου (1393-1472), μέχρι τοῦ Γρηγορίου τοῦ Περιστερωτοῦ, ἡγουμένου τῆς ὁμωνύμου Μονῆς, ἐσχάτως ἀποθανόντος. Ἐν τῷ περιφανεῖ τούτῳ καταλόγῳ σελαγίζουσιν ὀνόματα Πατριαρχῶν, Μητροπολιτῶν, Ἱερομονάχων καὶ Ἡγουμένων καὶ ἄλλων κοσμικῶν, ἀπάντων ἀληθῶς λογίων, τὰ μέγιστα δὲ συντελεσάντων εἰς τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας κατ' ἐκεῖνα τὰ μέρη, ἰδίᾳ μάλιστα εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν χρόνοις δεινοῖς. Ἀνέγραψεν ἐκ τοῦ μακροτάτου ἐκείνου κατὰλόγου, τὸν ἀρχαιότατον καὶ τὸν νεώτατον, ἀπεχόμενος τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῆς ὥραιας ταύτης σελίδος τῆς ἱστορίας τοῦ Πόντου, διότι τότε πολὺ ἤθελον ἐκτραπῆ τῶν στενῶν ὁρίων τῆς

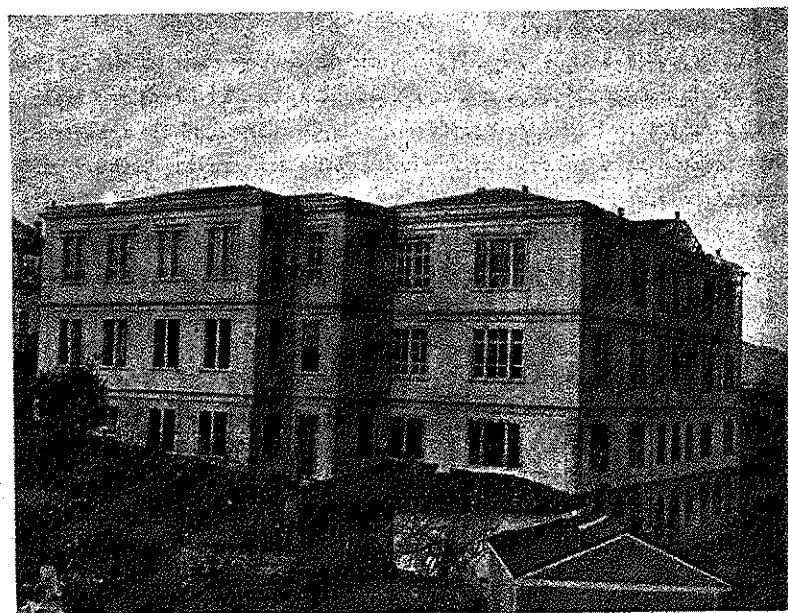
1 Ἐπ. α. μ. Θ. Κυριακίδης, «Βιογραφίαι τῶν ἐκ Τραπεζοῦντος καὶ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρις ἡμῶν ἀκμαστάντων Λογίων». Ἀθῆναι, 1897, σελ. α'-η', 9-276.

προκειμένης μελέτης μου. Ἀλλὰ κρίνω ἐπιβαλλόμενόν μοι, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῶν ἐπιφανῶν ἐπὶ μορφώσει καὶ παιδείᾳ ἀνδρῶν, τῶν ἐξ ἐκείνων τῶν μερῶν ἐλκόντων τὴν καταγωγὴν, νὰ σημειώσω ἐνταῦθα, ὡς ἐν προσήκοντι τόπῳ, ὅτι ἐντεῦθεν κατήγοντο καὶ δύο τῶν ἐπιφανεστάτων Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, αἵτινες μεγίστης ἀπέλαυσαν εὐνοίας παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ καὶ εἰς ὕψιστα ἀνέχθησαν ὑπὸ τῶν Σουλτάνων ἀξιώματα καὶ πολλὰς εἰς τὸ Γένος αὐτῶν παρέσχον ὑπηρεσίας καὶ ἐκδουλεύσεις. Ἐννοῶ τοὺς Ὑψηλάντας καὶ τοὺς Μουρούζας. Καὶ οἱ μὲν Ὑψηλάνται, ὧν ἡ γενεὰ ἀνέρχεται εἰς τὸν 10ον αἰῶνα, εἴλοντο τὸ γένος ἀρχῇθεν ἐκ τῆς παρὰ τὸν Ὀρίν κώμης Ὑψηλῆς. Εἶδομεν δὲ ἤδη ὅτι εἰς τῶν Ὑψηλάντων, ὁ Ἰωάννης Ἀλέξανδρος Ἰωάννου, Ἡγεμὼν Οὐγγροβλαχίας ὦν, ἐξέδωκε (1775) Χρυσόβουλλον μετὰ δωρεᾶς ὑπὲρ τῆς Μονῆς Σουμελάς. Οἱ δὲ Μουρούζαι, ἐκ τῆς ἐν Χαλδίᾳ κώμης Μουρουζάντης μετοικήσαντες ἐπὶ Κομνηνῶν εἰς Τραπεζοῦντα, διέμειναν ἐκεῖ μέχρι τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος· τότε δὲ μετόκησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῶν Ὑψηλάντων. Καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου Μουρούζης, Ἡγεμὼν πάσης Μολδοβλαχίας, ἐξέδωκεν ὑπὲρ τῶν σχολείων τῆς Τραπεζοῦντος (1803) Χρυσόβουλλον, δι' οὗ, «τὴν ἀνέκαθεν ἐκ προγόνων τιμῶν πατρίδα», θεσπίζει χρηματικὴν δωρεὰν ὑπὲρ τῶν σχολείων αὐτῆς.

Ἡ συνύπαρξις καὶ ἡ ὡς ἐν ἀδικοπάστῳ ἀλύσει διαδοχὴ καὶ σειρά τῶσων πεφημισμένων ἀνδρῶν καὶ τῶσων πεφωτισμένων δικαιοῶν μαρτυρεῖ καὶ ἐξηγεῖ τὴν ἀδιάλειπτον λειτουργίαν Σχολῶν ἐν τῇ Τραπεζοῦντι καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσι καὶ ἐν ταῖς τρισὶν Ἱερῇς Μοναῖς. Μίαν τῶν Σχολῶν τούτων, πυρσὺν φεγγαῖον, ἐστὶν αὐτὴν θερμουργὸν παιδείας καὶ μορφώσεως τοῦ Γένους, φιλοστόργως περιέχλειεν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ἡ Τραπεζοῦς ἐπὶ αἰῶνας, διετήρησε δὲ καὶ διεφύλαξε καὶ παρέδωκεν εἰς τὴν νῦν γενεὰν τῶν κατοίκων περίλαμπρον καὶ ἔνδοξον. Ἡ Σχολὴ αὕτη εἶναι τὸ **ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΝ** τῆς Τραπεζοῦντος, ἰδρυθὲν τῷ 1682 ὑπὸ τοῦ αἰοδύμου ἀνδρὸς Σεβαστοῦ Κυμινήτου, τέκνου καὶ τούτου τῆς περὶ τὴν Τραπεζοῦντα χώρας, γεννηθέντος τῷ 1630 ἐν τῷ χωρίῳ Χότσι ἢ Κύμινον, χιλιόμετρό τινα ἀπέχοντι τῆς Τραπεζοῦντος, ὑπάρξαντος δ' ἐκ τῶν ἀρίστων λογίων. Τὸ Φροντιστήριον ἰδρύθη εἰς ἀντικατάστασιν ἄλλων προϋπαρχουσῶν Σχολῶν. Διελθὼν δὲ ποικίλας περιπετείας ἐπὶ 220 ἤδη ἐνικυτοῦς, οὐδέποτε ὅμως ἡ

ἐλάχιστα διακλιπὼν ἐν τῇ λειτουργίᾳ αὐτοῦ, συνέβηκεν αἰετοῦ πολὺ ἢ ὀλίγον εἰς δικτήρησιν καὶ ἐξάπλωσιν τῆς παιδείας. Ἡ μακρὰ ἱστορία τοῦ φωταεῖου τούτου κέντρου ἐν τῷ Πόντῳ διαφεύγει τὰ ὅρια τῶν σημειώσεων τούτων, ἀλλ' ἡ νῦν ἀκμὴ αὐτοῦ τυγχάνει ἑξὶς ἀνγκυρῆς μετὰ θερμῶν συγχρητηρίων καὶ δικαίων ἐπαίνων, ὀφειλομένων εἰς τοὺς φιλοτίμους καὶ φιλομούσους Τραπεζοῦντίους. Ἐὰν ἐν τισὶ σημείοις τοῦ παρελθόντος, ἐν χρόνοις δεινοῖς καὶ χαλεποῖς, τὸ Φροντιστήριον ἐλειτούργει, διδάσκον ἐν ὅλῳ, ὀλιγίστας δεκάδας μαθητῶν· σήμερον ὅμως τὸ ὅλον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸ καὶ περὶ αὐτὸ σχολείων κατὰ ὀλιγίστας μόνας δεκάδας ὑπολείπεται τῶν χιλίων!

Περὶ τοῦ Φροντιστηρίου γινόμενου τοῦ λόγου, σταματῶ πρὸ αὐτοῦ μετὰ συγκινήσεως, μετὰ βαθυτάτης καὶ εἰλικρινοῦς ἐκτιμήσεως πρὸς τοὺς Τραπεζοῦντίους, μετ' εὐχαρμοσύνης, ὡς ὁμοεθνῆς καὶ ὡς φίλος τῶν γραμμάτων, μετὰ τιμῆς πρὸς τὰ ἀπαράμιλλα αἰσθημὰ τῆς φιλομουσίας καὶ γενναιοδωρίας αὐτῶν. Ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου τὸ περίλαμπρον τοῦτο καὶ ὑπὸν Διδακτῆριον καθ' ἕκαστον τὸν Πόντον, τὸ

Τὸ Φροντιστήριον

αἰωνόδιον Φροντιστήριον, ἐκτέλονται ἴδιον οἶκημα, ἄξιον τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν γραμμάτων, τῆς παιδείας καὶ τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Φροντιστηρίου κατ' ἀπαντὰ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τῶν γραμμάτων, ἐξαιρουμένων μόνον τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου, δύο μόνον ἐτέρων ἑλληνικῶν διδασκτηρίων ἐκ τῶν ἐν ὅλῃ τῇ Τουρίκῃ ἔρχεται δεύτερον : τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς καὶ τοῦ Ζακπείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κτισθέν, κατὰ λαμπρὸν σχέδιον δοκιμωτάτου Τραπεζουντίου ἀρχιτέκτονος, τοῦ κ. Ἀλεξ. Κακουλίδου, ἐπιθιλάσιον, τετραώροφον, περιλαμβάνει τεσσαράκοντα περίπου αἰθούσας καὶ δωμάτια. Ὡκοδομήθη κατ' ὅλους τοὺς κανόνες τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς παιδαγωγικῆς, καταλλήλως φωτιζόμενον, πληρέστατα ἀερίζομενον καὶ δι' ὑποκλύστων (calorifère) θερμινούμενον. Διὰ τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ ἐδαπανήθησαν 12,900 λίραι Τουρίκας. Τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο θ' ἀνῆρχετο εἰς 15,000, ἐὰν μὴ ἐγορηγεῖτο ὑπὸ τῆς Τουρικῆς Διοικήσεως προστατευτικῇ ἐλάττωσις τῶν δασμῶν ἐπὶ τῶν εἰσγομένων ὕλικῶν. Πρὸς δὲ ἐδαπανήθησαν πρὸς ἀγορὰν ἐπίπλων καὶ ὀργάνων φυσικῆς καὶ χημείας λίραι 1000 καὶ ἐπέκειντο.

Ἀλλὰ πόθεν λοιπὸν λαμβάνονται τὰ μεγάλῃ ταῦτα ποσά, ἀτινὰ κατ' ἔτος προσκυζάνονται καὶ ἐξογκοῦνται κατὰ 2,100-2,200 λίρας, ὅσας ἀπαιτεῖ ἡ συντήρησις πάντων τῶν ἐν Τραπεζοῦντι σχολείων ; Ἡ φιλομουσίς, ἡ φιλοτιμία, ἡ γενναιοδωρία καὶ γενναιοφροσύνη τῶν Τραπεζουντίων ἐπαρκεῖ εἰς πάντα ταῦτα ! Τῆς διὰ τὸ Φροντιστήριον δαπάνης τὰς μὲν 2,000 λίρας τέσσαρες μόνον φιλογενεῖς ἄνδρες κατέβαλον, ἕκαστος ἀνὰ 500, τὸ δὲ λοιπὸν ποτὸν συνεπλήρωσαν οἱ ἄλλοι Τραπεζοῦντιοι, οἳ τε ἐν τῇ πόλει οἰκοῦντες καὶ οἱ ἐν ταῖς παρικκυσίαις πόλεσι καὶ κώμῃς τῆς Ρωσσίας ἀποδημοῦντες, δι' ἐθελουσίου ἐράνου 109, ἢ 80, ἢ 50, ἢ ὀλιγωτέρων λιρῶν ἕκαστος. Ἐν ταῖς πρὸς ταῦτα ἐνεργείαις πρωτοστατεῖ καὶ διευθύνει ἡ Α. Σ. ὁ Μητροπολίτης, παρεχομένης ὑπὸ τῆς Α. Ἐξουχότητος τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ πάσης εὐνοίας καὶ προστασίας, συντρέχει δὲ καὶ συμβάλλει ἡ φιλοτιμία ἀπαξκάντων τῶν Τραπεζουντίων, ὧν προεξάρχει, ὡς ἀκούω, ἐπὶ φιλομουσίᾳ καὶ προθυμίᾳ πρὸς πᾶν καλὸν ὁ κ. Κωνσταντῖνος Θεοφύλακτος, ὁ καὶ ἐπὶ πλούτῳ προέχων τῶν λοιπῶν, συνέπονται δ' αὐτῷ συμπράκτορες καὶ συνάμηλοι ὁ κ. Φωκίων Κούσης καὶ ὁ Παναγ. Ἀκρίτας, πάν-

τες οὗτοι *Μεγάλοι Εὐεργεταὶ* τῆς Κοινότητος Τραπεζοῦντος ἀνακηρυγμένοι. Διὰ τοιούτων εἰσφορῶν καὶ ἀνεγείρονται τοιαῦτα Ἐκπαιδευτήρια καὶ συντηρεῖται ἡ ἐν αὐτοῖς παρεχομένη δαφιλῆς καὶ ὑγιᾶς πνευματικὴ τροφή. Καὶ ταῦτα πάντα, διότι οἱ Τραπεζοῦντιοὶ οὐδέποτε ἐπιλανθάνονται, ὅτι οἰκοῦσι πόλιν ἱστορικὴν, πόλιν ἐνδοξόν, πόλιν ἐπιφανεῖσαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε αἰώνων καὶ ἐπέκειντο. Ἐκτοτε δὲ ἀείποτε διακριθεῖσαν, πόλιν, ἔχουσαν καὶ νῦν ἔτι ἐν συνεχείᾳ προορισμὸν ὑπὲρ τῆς δικδότητος τῶν φώτων, τῆς παιδείας καὶ τοῦ ἐξ αὐτῶν πολιτισμοῦ.

Ὅτε εὐρισκόμην ἐν Τραπεζοῦντι, ἡ οἰκοδομὴ ἦτο σχεδὸν ἐν τῷ περατοῦσθαι· ἐπεσπεύδετο δὲ δραστηρίως ἡ συντέλεσις αὐτῆς, ἵνα κατὰ τὴν ἐτοίμη νὰ δεχθῇ τοὺς μαθητὰς ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1902, ὅπερ καὶ συνέβη. Ἐπεστέφθη τότε αὐτὴν ὀλόκληρον, μετὰ πάσης λεπτομερείας ἐξετάσας τὰ πάντα. Πολλὴν δ' ἡσθάνθη χάριν καὶ ἀγαλλίασιν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ προόδῳ τῆς παιδείας ἐν Πόντῳ, καὶ προφρόνως ἐξέφρασα τὰ αἰσθήματά μου τοῖς παρτυγχάνουσι Τραπεζουντίοις καὶ ἰδίᾳ τῷ πολυσεβάστῳ Γυμνασιάρχῃ κ. Παρανάκῃ καὶ πᾶσι τοῖς ἄλλοις, οὓς μετὰ ταῦτα συνέτυχον· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα πάλιν προσφωνῶ γηθούσως : *Εὖγε τοῖς Τραπεζοῦντιοῖς !*

Καὶ νῦν ρίπτω λεπτομερέστερον βλέμμα ἐπὶ τὰ σχολεῖα τῆς Τραπεζοῦντος, ὧν τινὰ μὲν περιλαμβάνονται καὶ τελοῦσιν ὑπὸ τὸ Φροντιστήριον, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ἡ ἐξαρτῶνται ἀμέσως ἀπὸ τούτου, ἢ τελοῦσιν ἐμμέσως ὑπὸ τὴν ἀμφιλαφεὴ σκιὰν καὶ τὴν ἡθικὴν δύναμιν αὐτοῦ.

Α' ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΝ. Τοῦτο περιέχει :

1ον «*Κεντρικὸν Δημοτικὸν Σχολεῖον*». τετρατάξιον μετὰ μιᾶς προκαταρκτικῆς τάξεως, ἐπεχούσης θέσιν νηπιγωγείου. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο φοιτῶσιν ἐν μὲν τῇ προκαταρκτικῇ τάξει 81, ἐν δὲ τῇ Α' 78, ἐν τῇ Β' 84, ἐν τῇ Γ' 101, καὶ ἐν τῇ Δ' 95· ἥτοι ἐν ὅλῳ 439¹.

2ον «*Σχολαρχεῖον*», περιλαμβάνον μαθητὰς ἐν μὲν τῇ Α' τάξει 69, ἐν δὲ τῇ Β' 67, καὶ ἐν τῇ Γ', ἢ ἀνωτέρᾳ, 61· ἥτοι ἐν ὅλῳ 197.

3ον «*Γυμνάσιον*», περιλαμβάνον μαθητὰς ἐν μὲν τῇ Α' τάξει 34, ἐν δὲ τῇ Β' 30, ἐν τῇ Γ' 16 καὶ ἐν τῇ Δ' 13· ἥτοι ἐν ὅλῳ 93.

¹ Ἀπαντες οἱ ἀριθμοὶ αὗτοι τῶν ἐν ταῖς σχολαῖς τῆς Τραπεζοῦντος φοιτῶντων μαθητῶν ἀναφέρονται εἰς τὸ σχολικὸν ἔτος 1901-1902.

Β' ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ, πλὴν τοῦ εἰς τὸ Φροντιστήριον προσηρτημένου, λειτουργοῦσιν ἐν ταῖς τρισὶ πολυπληθεστέροις συνοικίαις τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν τῆς πόλεως τρία· ταῦτα δ' εἰσὶ τὰ ἑξῆς:

1ον, τῆς συνοικίας Δαφνοῦντος, περιλαμβάνον μαθητὰς	129
2ον, τῆς συνοικίας Θεοσκεπάστου, περιλαμβάνον μαθητὰς	69
3ον, τῆς συνοικίας Ἐξωτείχων, περιλαμβάνον μαθητὰς	47
Ὡστε τὰ τρία ταῦτα ὁμοῦ περιλαμβάνουσι μαθητὰς	245

Οὕτως ἔπαιντα τὰ σχολεῖα ἀρρένων τῆς Τραπεζοῦντος περιλαμβάνουσι τὸν ἑξῆς ἀριθμὸν μαθητῶν:

Γυμνάσιον	93
Σχολαρχεῖον	197
Κεντρικὸν Δημοτικὸν Σχολεῖον	439
Παρχρτήματα	245
ἦτοι ἐν ὅλῳ μαθητὰς	974

Γ' ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΝ, περιλαμβάνον ὁκτὼ τάξεις, ἦτοι μίαν κατωτάτην καὶ προκαταρκτικὴν νηπιαγωγείου, τέσσαρας ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τὰς τοῦ Δημοτικοῦ καὶ τρεῖς Σχολαρχείου.

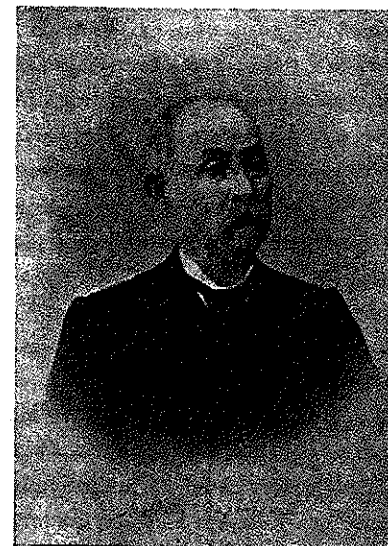
Δ' ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΘΗΛΕΩΝ λειτουργοῦσιν, ὡς παρχρτήματα τοῦ Παρθεναγωγείου, ἕτερά δύο ἐν ταῖς δυσὶ συνοικίαις τῆς πόλεως, Ἐξωτείχων καὶ Δαφνοῦντος. Ἐν ταῖς Σχολαίαις τούτοις, τῷ τε Κεντρικῷ Παρθεναγωγείῳ καὶ τοῖς Παρχρτήμασιν αὐτοῦ, φοιτῶσιν ἐν συνόλῳ μαθήτριάς 576. Καὶ ταῦτα μὲν διηύθυνε τότε ἡ κ. Ἄννα Σεργιάδου, βοηθουμένη ὑπὸ δύο διδασκάλων καὶ δέκα διδασκαλισσῶν.

Τὸ δὲ Φροντιστήριον καὶ τὰ ἀπ' αὐτοῦ ἐξαρτώμενα σχολεῖα διευθύνει, τὰ δ' ἄλλα πάντα ἐποπτεύει ὁ Γυμνασιάρχης κ. Ματθαῖος Παρανίκας, πρὸς ὃν ἐν ἐπιγνώσει καὶ δικαιοκρασίᾳ προσαπονέμω μεθ' ἀπάσης τῆς Τραπεζοῦντιακῆς κοινωρίας καὶ τοῦ λοιποῦ κόσμου τῶν γραμμάτων τὸν τίτλον τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς διὰ τὸν ἀνεξάντλητον πλοῦτον τῶν γνώσεων, διὰ τὰς πολλὰς καὶ σοφὰς συγγραφὰς αὐτοῦ, διὰ τὴν ἀπειρίαν τῶν δικτριῶν, διαλέξεων καὶ ἀναγνώσμάτων, εἰς ἃ κατηνάλωσε τὸν βίον, διὰ τὴν ἐπὶ πολλὰς δεκάδας ἐτῶν εὐδοκίμως τὰ διδασκαλίαν αὐτοῦ ὡς Γυμνασιάρχου ἐν Χαλκηδόνι, ἐν Σμύρῃ, ἐν Ἀδριανουπόλει, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐν τῷ Ζακπείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ, εἰς ἣν ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ

λοιδίμου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Διονυσίου Ε' ὡς διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς, καὶ τέλος ὡς Διευθυντοῦ τοῦ Φροντιστηρίου τούτου τῆς Τραπεζοῦντος, ἐν ᾧ διδάσκει ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. Ὁ περὶ τῶν συγγραφῶν τοῦ ἀνδρὸς τούτου λόγος, λίαν μικρὸς ὢν διὰ τὸ πλῆθος αὐτῶν, θὰ ἦτο θέμα ἰδίᾳ μελέτης. Μνημονεύω μόνον τῆς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἐν Μνάχῳ ἀκμάζοντος καὶ νῦν ἔτι σοφοῦ καθηγητοῦ κ. W. v. Christ ἐκδοθείσης πολυτίμου συγγραφῆς «Anthologia Graeca carminum christianorum» (Leipzig, 1871), ἥτις νέαν πάντη ἔταμεν ὁδὸν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο τῶν μελετῶν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Παραλείπω δὲ κατ' ἀνάγκην τὰς ἄλλας, σημειῶ μόνον ὅτι ὁ «Παρνασσός» τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» καὶ τὸ «Περιοδικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου» Κωνσταντινουπόλεως βρίθουσι σοβαρῶν πραγματειῶν τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρὸς. Ἐτοίμη δὲ συγγραφή ἄλλη περὶ ἱστορίας καὶ τοπογραφίας τῆς Τραπεζοῦντος πρόκειται πρὸς ἔκδοσιν. Ταῦτα, ἐν βραχυτάτοις, περὶ τοῦ κ. Παρανίκου.

Ἐν τῷ Φροντιστηρίῳ διδάσκουσι παρ' αὐτῷ ἕτεροι ἐπτά μὲν καθηγηταί, ὧν εἰς μὲν τῆς ρωσικῆς γλώσσης, ἕτερος τῆς τουρκικῆς καὶ ἄλλος τῆς γαλλικῆς, δεκατρεῖς δ' ἔτι διδάσκαλοι, ἐν οἷς συναριθμῶ καὶ τοὺς ἐν τοῖς Παρχρτήμασι τῶν συνοικιῶν.

Ἀλλὰ διὰ τούτων δὲν προτίθεμαι νὰ βεβαιώσω, ὅτι αἱ προσπάθειαι τῶν ἐνταῦθα τε καὶ τῶν ἐν ταῖς Μοναῖς καὶ ἀλλαχοῦ ἐλληνοφώνων καὶ τουρκοφώνων Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν ἀφίχοντο εἰς τὸ ἔπακρον. Τούτωντι φρονῶ ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐργασία πάντοτε δεόν νὰ θεωρῆται ἐλάσσων τῆς προσηκούσης καὶ ὅτι μεθ' ὅσα καὶ ἂν ἐπετελέσθησαν

Ὁ κ. Ματθαῖος Παρανίκας

πάντοτε ὑπολείπονται καὶ πολλὰ ἄλλα. Ἰδίως οἱ ἐν ταῖς τρισὶν Ἱεραῖς Μοναῖς ἔχουσι μέγιστα καθήκοντα πρὸς ἐκπαίδευσιν καὶ διανοητικὴν μόρφωσιν τῶν ἐμπειστευμένων αὐτοῖς πληθυσμῶν. Ταῦτα δὲ λέγων, πεπεισμαι — ἐπὶ ἀποδείξεων καὶ ἰσχυρῶν ἐνδείξεων βεβαιούμενος — ὅτι ταχέως θέλει καταδειχθῇ ἡ εὐκταία ἐπίτασις τῶν προσπαθειῶν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κρείσσονος. Ἀλλὰ δὴ καὶ εἰσηγοῦμαι αὐτοῖς τήνδε τὴν γνώμην: Νὰ ιδρύσωσιν ἐν Τραπεζοῦντι, δι' ὁλόκληρον τὸν Πόντον, διδασκαλεῖον πρὸς μόρφωσιν τῶν μελλόντων διδασκάλων, κατὰ τὰ νεώτατα παιδαγωγικὰ συστήματα. Ἀναντιρρήτως τὴν ἐγκύκλιον μόρφωσιν ἐν δαψιλείᾳ πολλῇ παρέχουσι τὰ πρὸς διάδοσιν αὐτῆς ἰδρυμένα σχολεῖα καὶ γυμνάσια ἢ ἡμιγυμνάσια τοῦ Πόντου (Τραπεζοῦντος, Ἀμισοῦ, Κερκασοῦντος κλπ.), ἀλλ' ἡ παιδαγωγία ἀποτελεῖ ἄλλο, ἴδιον ὅλως καὶ ἰδιάζον, σύστημα μορφώσεως. Ἡμιστὰ δ' ἐπαρκοῦσιν εἰς αὐτὸ οἱ ἐκ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς ἢ ἐκ τῶν Ζαριφείων διδασκαλείων ἢ ἐκ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς τῆς Σμύρνης προερχόμενοι. Ἀλλ' ἕκαστος δύναται νὰ φαντασθῇ πόσον καλῶς, πόσον τελείως ἤθελε πληρωθῇ ἡ ἀνάγκη αὕτη, ἐὰν ἀπὸ κοινῆς συνεννόησεως τῶν τε ἐν Τραπεζοῦντι προϋχόντων καὶ τῶν ἐν τῇ Μονῇ Σουμελά ἀπεφασίζετο ἡ ἱδρυσις ἐν αὐτῇ τῇ Μονῇ Ἱεροδιδασκαλείου, πρὸς μόρφωσιν κληρικῶν καὶ διδασκάλων ἐν ταύτῃ. Τοιοῦτό τι ἱδρυμα ὑπῆρχε καὶ ἐλειτούργησεν ἐν Τραπεζοῦντι ἄλλοτε, πρὸ τριακονταετίας. Τῷ 1872 ἡ «Ἱερὰ Μέριμνα», εὐαγὲς σωματεῖον αὐτόθι, συνέστησεν ἐν τῇ Μονῇ τῆς «Θεοσχεπάστου» Ἱερατικὴν Σχολήν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ λογιστάτου Τραπεζοῦντιοῦ ἀνδρὸς Χρυσάνθου Ἱεροκλέους, τοῦ μετὰ ταῦτα Μητροπολίτου Μαρωνείας. Ἡ Σχολὴ αὕτη διετηρήθη μέχρι τοῦ 1875. Ἐὰν δὲ νῦν πάλιν ἀνασυνιστᾶτο, ἡ ἱδρύετο νέα τοιαύτη Σχολὴ ἐν Σουμελά, ὡς προτείνω, τότε ἀληθῶς ἤθελεν ἀναζήσει ἐν πάσῃ τῇ ἐκτάσει τοῦ ἀρχαίου σκοποῦ καὶ τοῦ ἐπὶ αἰῶνας ἐκτελεσθέντος προορισμοῦ αὐτῆς ἡ Ἱερὰ Μονὴ αὕτη. Τότε ἤθελον ἐπαναλάβει καὶ ἐγὼ προφρόνως τὸ παρὰ τοῦ Φαλλμεράϋερ ἐκείνου λεχθὲν περὶ τῆς Μονῆς Σουμελά, ὑπερ ἐν τῇ μεταφράσει μετατρέπω μικρόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς ἐξῆς: «Οὐδὲν μέρος ἐν τῷ κόσμῳ τυγχάνει προσφορώτερον πρὸς ἱδρυσιν τοιοῦτου ἐντευκτηρίου τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Παιδείας, ἢ οἱ πλήρεις μαγαίρας δρυμῶνες οὗτοι τοῦ Κολχικοῦ ὄρους Μελά».

Βέβαιον ὅμως ἐστίν, ὅτι παντοία φιλολογικὴ καὶ φιλεκπαιδευτικὴ

κίνησις ὑπῆρχε πάντοτε ἐν Τραπεζοῦντι, ἐξακολουθεῖ δ' ἔτι καὶ νῦν. Ἰδίως ἀναγραφῆς ἀξίαν κρίνω τὴν ἐνέργειαν τοῦ αὐτόθι Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου «Ξενοφώντος». Οὗτος ἱδρυθεὶς τῷ 1870, ἐκαλεῖτο τὸ πρῶτον «Σύλλογος τῶν Φιλομαθῶν» καὶ ἀπεστελεῖτο ἐκ λογίων πολιτῶν, οἵτινες σκοπὸν προετίθεντο τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ διὰ καταλλήλων δημοσίων μαθημάτων, οἷον θρησκευτικῶν, ἠθικῶν, φυσιολογικῶν, ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν, ἐμπορικῶν καὶ ἄλλων τοιούτων. Κατὰ μικρὸν ὅμως ἐπεξέτεινε τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ πέραν τῆς πόλεως, ἀνὰ τὴν ὑπαιθρον χώρην· καθόσον μάλιστα τὰ σχολεῖα τῆς πόλεως, ὁσημέραι βελτιούμενα, ἐπήρχον εἰς τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τοῦ λαοῦ. Οὕτως ὁ Σύλλογος, μετατραπείς εἰς Φιλεκπαιδευτικόν, ἐπηύξησε τὰ μέλη αὐτοῦ διὰ τῆς ἐγγραφῆς καὶ ἄλλων, ἐχόντων τὴν εὐγενῆ προθυμίαν νὰ συμπράξωσιν εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ στοχαζομένου σκοποῦ, ὅστις ἦν ἐθνικός, καὶ ἐπελήφθη τοῦ ἔργου καὶ κατώρθωσε, διὰ συστηματικῆς καὶ δραστηρίας ἐνεργείας τῶν εὐγενῶς ἐμπεφορημένων μελῶν αὐτοῦ, νὰ ἱδρύσῃ ἐν πλείστοις χωρίοις τοῦ Πόντου Σχολεῖα, νὰ ἐκπέμπῃ διδασκάλους καὶ νὰ διανέμῃ πρὸς πάντας προγράμματα καὶ βιβλία· τὸ δὲ κυριώτατον, ἐπεσκέπτετο κατ' ἔτος τὰ σχολεῖα δι' ἐξεταστικῶν ἐπιτροπῶν, ἐξήλεγε τὴν ἐργασίαν τῶν διδασκάλων, παραθαρύνων αὐτοὺς καταλλήλως, καὶ ἐνέβαλλε τοῖς ἀγρόταις τὸν πρὸς τὰ γράμματα ἔρωτα. Διὰ τούτων πάντων ἐπετεύχθη νὰ ἱδρυθῇ παντοῦ, καὶ εἰς χωρὶς ἀπέχοντα πολλῶν ἡμερῶν πορεῖαν ἀπὸ τῆς θκλάσσης, ὅπου ἐκαλεῖτο ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἔστω καὶ παρεφθαρμένη, καὶ νὰ ὑπάρξῃ παρὰ τὸν Νεὸν τοῦ Ὑψίστου καὶ ἑτερον οἰκοδόμημα, μικρὸν ἢ μέγα ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ, τὸ Σχολεῖον. Ἀλλ' ὅμως ὁ Σύλλογος ἐκεῖνος ἠναγκάσθη, ἐνεκὰ διχόρων περιστάτικῶν, ἐπηρεασάντων αὐτόν, νὰ διακόψῃ τὴν ἐνεργητικὴν δρασίαν αὐτοῦ ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη. Εὐτυχῶς, ἀπὸ τριετίας πάλιν, τῇ φιλοτίμῳ ἐνεργείᾳ ἀνδρῶν προϋχόντων ἐν τῇ πόλει, καὶ τῇ πολυτίμῳ συναρωγῇ τοῦ Σ. Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος, ἀναλαβόντος τὸν Σύλλογον ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ, ὡς ἐξάρτημα τῆς Μητροπόλεως, ὁ «Ξενοφών» ἐπανελάβε τὸ διακοπέν ἔργον μετὰ μείζονος σθένους καὶ μετὰ μειζόνων ἐλπίδων. Νῦν πλὴν τῶν ἐνδημούντων ἐκτὸν μελῶν αὐτοῦ, ἄτινα καὶ ταῦτα ὁσημέραι πληθύνονται, κέκτηται καὶ ἄλλα διπλάσια ἐν Ρωσσίᾳ, ἄτινα συντρέχουσι προθύμως εἰς τὸ ὅραϊον ἔργον τοῦ Συλλόγου διὰ χρημάτων

Ἄλλὰ καὶ περιοδικὸν ἐξεδίδετο ἐνταῦθα πρὸ 20ετίας, ἐβδομηκονταίον, ὁ «*Εὐξείνιος Πόντος*». Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν Δ. Σιφιλίνου καὶ Δ. Κτενίδου, ἀπὸ 2 Ἰουνίου 1880 μέχρι 7 Αὐγούστου 1881, ὁ πρῶτος τόμος, τεύχη 54, σελίδες 864, διευθύνοντος τὴν ἐκδοσιν τὸ μὲν πρῶτον τοῦ Ἀριστ. Ἱεροκλέους, εἶτα δὲ τοῦ Θ. Χ. Ε. Γραμματικοπούλου. Τὸ δ' ἐπόμενον ἔτος ἐξεδόθη ὑπὸ μόνου τοῦ πρώτου τῶν ἀνωτέρω δύο ἐκδοτῶν, ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου 1881 μέχρις 28 Αὐγούστου 1882, ὁ δεύτερος τόμος, τεύχη 26, σελίδες 592. Τότε ἀνεστάλη ἡ ἐκδοσις αὐτοῦ. Εἶτα ὅμως ἐπανελήφθη ἡ ἐκδοσις, ὡς συνέχειαι τοῦ πρώτου, ὑπὸ νέαν ἐπιγραφὴν, ὁ «*Ἀστὴρ τοῦ Πόντου*», παρὰ τοῦ διδασκάλου τοῦ Φροντιστηρίου Θ. Γραμματικοπούλου, κατὰ τὰ ἔτη 1885-1886 μόνον. Τότε ἐπαύσατο ὀριστικῶς ἐκδιδομένον¹.

Σημειωτέον προσέτι, ὅτι περὶ Τραπεζοῦντος, περὶ τῶν Μονῶν, περὶ ἄλλων πόλεων τοῦ Πόντου καὶ περὶ τοῦ Πόντου καθόλου ἐγράφησαν ἄχρι τοῦδε ὡς πλεῖστα, βιβλιοθήκη ἀληθῶς ὅλη. Εἰς ἀναγραφὴν τῆς ἐκτενοῦς ταύτης βιβλιογραφίας οὐδόλως προτίθεμαι νὰ εἰσέλθω. Ταύτην συνέταξεν ἤδη διὰ τὰ μέχρι τοῦ 1889 ἐκδεδομένα ἐλληνιστὶ ἔργα εἰς τῶν φιλοπονωτάτων ἐν Ἑλλάδι ἀνδρῶν, ὁ κ. Ἀντ. Μηλικράκης, μετὰ τῆς ἀκριβείας καὶ ἀληθοῦς ἐμβριθείας, ἥτις διακρίνει πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ². Καὶ μετὰ τὸ ἔτος 1889 ἐγράφησαν πλεῖστα ἄλλα ἐν ἰδίῳ τόμῳ, ἐν περιοδικῷ καὶ ἐν ἡμερολογίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλη παντοία πνευματικὴ καὶ φιλολογικὴ κίνησις ἐγένετο ἐν Τραπεζοῦντι τε καὶ ἀλλοῦ παρὰ τοῖς Τραπεζοῦντιοῖς. Ἐλειτούργησε δὲ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ Ἀδελφότης τῶν Τραπεζοῦντιῶν «Πρόνοια» κλπ.

Καὶ ἡ μουσικὴ καλλιεργεῖται ἐν Τραπεζοῦντι, διὰ τοῦ φιλοπροόδου σωματείου «Φιλαρμονικῆς». Ἰδιαιτέρος καθηγητῆς τῆς χοροφθίας καὶ τῶν ὀργάνων, μετὰ κληθεὶς ἐκ Γερμανίας, ἔθηκεν ἀσφαλεῖς βάσεις εὐδοκίμησης καὶ προόδου. Καὶ θέατρον δ' ἐκτίσθη ἴδιον, φιλοπόλιδι με-

¹ Ἐσχάτως ἐξεδόθη ἐν Τραπεζοῦντι ὑπὸ τοῦ κ. Ι. Ἰωαννίδου (ἐκ τοῦ Τυπολιτογραφείου Δ. Χ. Σερᾶς) «Ἡμερολόγιον τοῦ Πόντου καὶ Ὀδηγὸς τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῶν περιγύρων τοῦ ἔτους 1903», μικρὸν 8ον, σελίδες 174.

² Ἀντ. Μηλικράκης, «Νεοελληνικὴ Γεωγραφικὴ Φιλολογία, ἥτοι κατὰ λόγον τῶν ἀπὸ τοῦ 1800-1889 γεωγραφηθέντων ὑπὸ Ἑλλήνων», σελ. α-δ', 1-125, Ἀθῆναι, 1889.

ρίμνη καὶ δαπάνη τοῦ κ. Κωνστ. Θεοφυλάκτου. Καὶ ἕτερον εὐεργετικὸν καὶ ἐνδεικτικὸν τοῦ πολιτισμοῦ ἱδρυμα ὑπάρχει αὐτόθι, ἡ «Φιλόπτωχος Ἀδελφότης», λειτουργοῦσα τελεσφόρως ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ ἀρωγὴν τοῦ Σ. Μητροπολίτου κ. Κωνσταντίου, καὶ ἐπιτυχάνουσα τοῦ εὐγενοῦς σκοποῦ, ὃν μαρτυρεῖ τὸ ὄνομα. Ἐσχάτως δέ, ὡς μανθάνω, πολὺς γίνεται λόγος ἐν Τραπεζοῦντι περὶ ἀνεγέρσεως Νοσοκομείου τῆς Κοινότητος τῶν Ὀρθοδόξων, ὅπερ προσφέρεται νὰ κτίσῃ ἐξ ἰδίων, διὰ δαπάνης 5,000 λιρῶν, μεγάλουμον τέκνον τῆς πόλεως ταύτης, ὁ κ. Παναγ. Ἀκρίτας, διαμένων ἐν τῇ παρακαυκασίῳ πόλει Αἰκατερινοδάρ, νὰ δωρήσῃ δ' αὐτὸ τῇ Τραπεζοῦντι καὶ νὰ προικοδοτήσῃ εἶτα διὰ 500 λιρῶν ἐτησίως πρὸς λειτουργίαν καὶ συντήρησιν. Καὶ ἦδη ἡγοράσθη τὸ γήπεδον, καταρτίζονται ἡ καταρτίσθησαν τὰ σχέδια, ὅσον δ' οὐπω ἄρχεται ἡ οἰκοδομή.

Ἐπίσης πρόκειται ν' ἀνεγερθῇ αὐτόθι, διὰ τῆς γενναιοδύρου προσφορᾶς ἐτέρων φιλοτίμων Τραπεζοῦντιῶν, νέον Παρθεναγωγεῖον ἀντὶ τοῦ νῦν ὑπάρχοντος, πρὸς ἀνεωτέραν λειτουργίαν τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἱδρυσιν ἐν τοῖς ἄνω ὀρφοῖς αὐτοῦ οἰκοτροφείου, εἰς ὃ νὰ δύνωνται ν' ἀποστέλλωσι τὰς κόρας αὐτῶν οἱ ἐν Ρωσίᾳ Τραπεζοῦντιοί. Ἀλλ' ἡ σκέψις τῆς ὑλικῆς μεγεθύνσεως τοῦ Παρθεναγωγείου συνδυάζεται καὶ πρὸς ἄλλην, τὴν τῆς προαγωγῆς τοῦ Διδασκῆριου τούτου εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα, ἵνα παρέχῃται ἐν αὐτῷ καὶ γυμνασιακὴ μόρφωσις εἰς τὰς νεάνιδας καὶ διδασκαλίαν ξένων γλωσσῶν. Οὕτω δὲ θὰ ἀνακοπῇ πλέον ἡ κρατήσασα ἐπὶ τινὰ κειρὸν τάσις τῶν Τραπεζοῦντιῶν πρὸς εἰσαγωγὴν τῶν τέκνων αὐτῶν εἰς σχολὰς ἀλλοδόξων, ἰδίᾳ δὲ Καθολικῶν, διὰ τὴν ἐκμάθησιν ξένων γλωσσῶν. Καιρὸς δ' ἦν πλέον, νὰ παύσῃ τὸ ἄτοπον τοῦτο.

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων, συνάγεται ὅτι κίνησις ζωηρὰ καὶ σφριγος ἀκμαῖον κρατοῦσιν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς πνευματικῆς καὶ διανοητικῆς μορφώσεως ἐν Τραπεζοῦντι, ὑπὸ πνεῦμα γενικῆς κοινωνικῆς ὁμοιοῦς καὶ ἀγάπης, ἣν κινεῖ καὶ ταράσσει μόνη ἡ σπουδὴ τῆς ἀμίλλης τοῦ μὲν, ἵνα διαπράξῃ γενικὸν τι καλὸν ὑπὲρ τὸν δέ, ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ὑπὲρ πάντας. Εὐτυχῶς ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν πλέον, πέπεισμαι δ' ὅτι οὐδὲ θ' ἀναφανῶσι ποτε εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, σί ὀξείαι ἔριδες τῶν ἐτῶν 1850-1853, ἡ αἱ τελευταῖαι, αἱ λήξασαι τῷ 1896, αἵτινες καὶ ἡπέιλσαν αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν τῆς Κοινότητος τῶν Ὀρθοδόξων. Αἰφνης

ὅμως ἔκτοτε, ὡς διὰ θείας ἐμπνεύσεως, συνετίσθησαν οἱ πάντες, ἀπερριψάν μακρὰν τὰς ἐριδας καὶ τὰς διαμάχας, ἔδωκαν τὰς χεῖρας πρὸς ἀλλήλους καὶ ὑπὸ τὴν πατρικὴν διεύθυνσιν τῆς Α. Σεβασμιότητος τοῦ Μητροπολίτου χωροῦσιν ἀκάθεκτοι πρὸς τὴν πρόδον καὶ ὀργῶσι πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰ καλὰ, ἄνευ φόβου, ἄνευ ὑπονοίας, ἄνευ σκίᾶς ὑπονοίας, ὅτι θὰ ἐκτραπῶσι ποτε πάλιν τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ, ἣν νῦν διανύουσιν, ἵνα ἐμπέσωσιν εἰς τὰς πλήρεις ἀκανθῶν καὶ τριβύλων δυσχωρίας καὶ ἀτραπούς τῶν κακῶν.

Πολλάκις ἤδη ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐγένετο ἐν παρέργῳ λόγος περὶ τῆς εἰς τὰς παρὰκαυκασίους χώρας τῆς Ρωσσίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας ταύτης, μεταναστεύσεως τῶν Τραπεζούντιων καὶ ἄλλων κατοίκων τῆς χώρας τοῦ Πόντου. Μεταναστευτικὸν πνεῦμα κατέχει τοὺς κατοίκους πασῶν τῶν παρχλιῶν πόλεων τοῦ Πόντου ἀπὸ Τραπεζούντος μέχρι Κοτυώρων· ἐπίσης καὶ τοὺς ἐν τῷ βάθει οἰκοῦντας, ὡς εἶπον ἐν τοῖς περὶ Σάντας καὶ Κρώμνης. Αἱ πρῶτοι μεταναστεύσεις ἐγένοντο πρὸ τριῶν τετάρτων αἰῶνος· δι' αὐτῶν δὲ ἐκινδύνευσαν καὶ κινδυνεύουσιν ὁλόκληροι περιφέρειαι, κατοικοῦμεναι ὑπὸ Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, νὰ ἐρημωθῶσι τέλειον. Κατὰ τὰ τελευταῖα μάλιστα ἔτη, τὸ ρεῦμα τῶν μεταναστεύσεων ἐξαγωγὴν σφύρα· δεκά δὲ ἢ δεκαπέντε μυριάδες Χριστιανῶν Ὀρθοδόξων κατοικοῦσι νῦν ἐν Ρωσίᾳ, εἴτε ὀριστικῶς, εἴτε παρρηθίμως. Περὶ τούτου τοῦ ζητήματος, ὡς καὶ ἀλλοχού που ἔλεγον, πολλάκις ἐγένοντο συζητήσεις ὡς πρὸς τὸ σύμφορον δηλαδὴ ἢ οὐ τῶν μετοικεσιῶν τούτων καὶ ὡς πρὸς τ' ἀποτελέσματα αὐτῶν. Εἰσάγεται βεβαίως ἐκείθεν ἱκανὸν ποσὸν χρημάτων εἰς τοὺς τόπους τῶν ἀποίκων, ὧν ἀναπτύσσεται ἡ εὐπορία, ἀλλ' ὁ ἐθνισμὸς αὐτῶν ὑφίσταται ζωντανὴν ἀφρίμωξιν.

Οὐδόλως προτιθέμενος, οὐδὲ δικαιούμενος ὥτως νὰ εἰσέλθω εἰς μακροτέρην ἐξέτασιν τοῦ θέματος, παρὰτίθημι ἐνταῦθα ἀπλοῦν καὶ ξηρὸν σχεδὸν κατὰλογον τῶν πόλεων καὶ τῶν κωμῶν καὶ τῶν χωρίων, ἣ καὶ ἀπλῶς τῶν σταθμῶν, ὅπου ἐγκατεστάθησαν οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος μεταβάσκει ἐκ τῆς χώρας τοῦ Πόντου :

1) Βατούμ· 2) Ἀλχασόν, προάστειον τοῦ Βατούμ καὶ ἀποικία Σαντζιῶν καὶ τινων Σουρμενιτῶν· 3) Ἀσχοβ· 4) Τάκοβ· 5) Κόδερμα· καὶ τὰ τρία ταῦτα χωρία εἰσὶν ἀποικίαι Σαντζιῶν, διατηρούντων ἐν αὐτοῖς σχολεῖα καὶ Νεοῦς· 6) Πότι· 7) Σουχοῦμ· περὶ τοῦτο δὲ εὐρί-

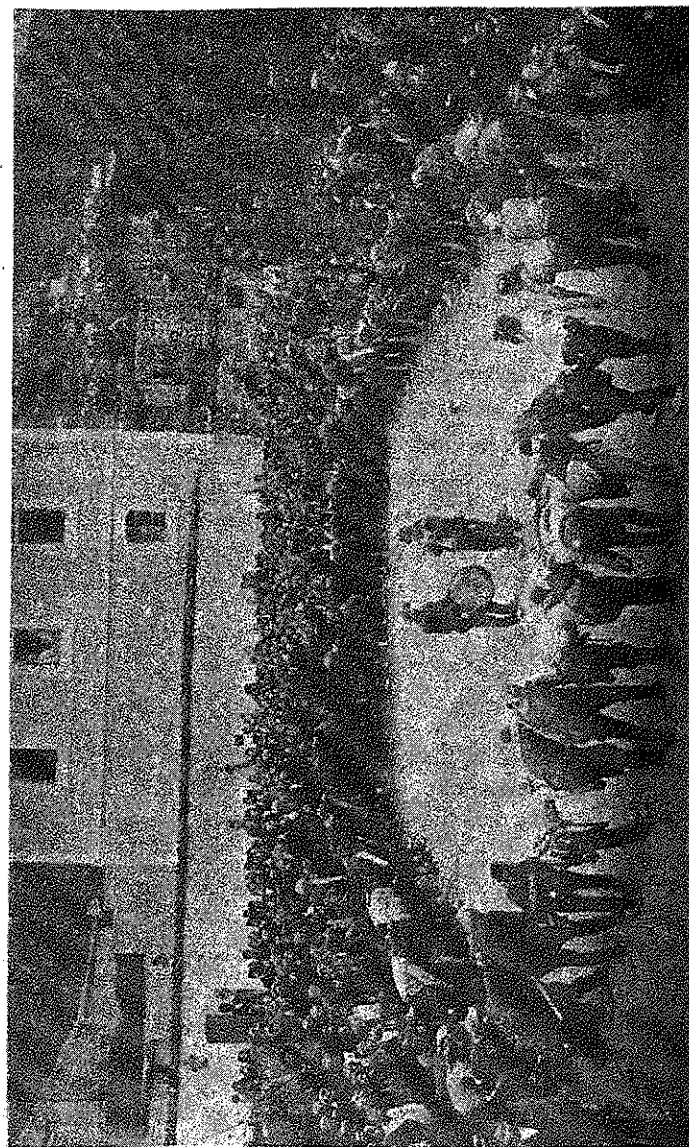
σκονταὶ τὰ ἐξῆς τρία χωρία : 8) Κούμα (ρωσιστὶ Μιχαηλόβσκη), 9) Ἰσχανάντων (ρωσιστὶ Ἀλεξανδρόβσκη) καὶ 10) Ζουρναζάντων· καὶ τὰ τρία ἀποικίαι Σαντζιῶν, ἔχουσαι σχολεῖα καὶ Νεοῦς· 11) Κρίμσκαγιχ, σταθμός· ἐν δὲ τοῖς περὶ αὐτῆς μικραὶ ἀποικίαι ἐκ τῶν περὶ τῆς Ἀμισοῦ χωρίων καὶ ἐκ τινων περὶ τὴν Τραπεζοῦντα. Αἱ ἀποικίαι αὗται διατηροῦσι κοπιωδῶς σχολεῖα ἑλληνικά, καὶ ταῦτα οὐχὶ μόνιμα· 12) Αἰκτερινοδά· 13) Μαγιακώπ· 14) Κάρος· ἐν δὲ τοῖς περὶ τούτου εὐρίσκονται τὰ ὑπὸ Σαντζιῶν κατοικοῦμενα χωρία : 15) Τσορμικ· 16) Γιαμισλῆ· 17) Γενήκιοι καὶ 18) Πεληκπάσκι· ὡσαύτως δὲ τὰ χωρία 19) Τσιμπρί· 20) Ἀρδαχάν· 21) Παρτσιζ· 22) Ναρμάν καὶ ἄλλα πολλά, περὶ τὰ 70 ἐν ὧν, ὧν ὅμως ἡ ἐξακριβώσις καὶ ἀναγραφή δὲν μοι ἐγένετο εὐκολος.

Περὶ τὴν Τιφλίδα, ἔδραν τοῦ ὁμωνύμου Κυβερνείου καὶ πρωτεύουσιν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ τοῦ Καυκάσου, εὐρίσκονται τὰ χωρία : 23) Σεκιτλῆ (ρωσιστὶ Ἰβανόβσκη)· 24) Φτελέν· 25) Χαρατζάντων, 26) Χουντζούρ, καὶ ταῦτα ἀποικίαι τῆς Σάντας. Ἐν δὲ τῇ περιφερείᾳ Κεχέτ τὰ χωρία : 27) Τελάβ καὶ 28) Πέσ-τασί. Ἐπίσης ἐν τῇ περιφερείᾳ Τζιάλκας τὰ χωρία : 29) Σαντά· 30) Γιαϊλάν· 31) Κούλτσιζ· 32) Χελάγκ, καὶ ἕτεραι οὐκ ὀλίγαι, σχηματισθέντα ἐξ ἀποίκων τῶν περὶ τὴν Ἀργυρόπολιν καὶ Ἐρζερούμ χωρίων. Ἀφ' ἐτέρου πάλιν περὶ τὴν Κρίμσκαγιχ, τὰ χωρία : 33) Ἀπὴν, 34) Ἀρμαθέρ, 35) Ἀνάπα. Ἐκεῖθεν δὲ τοῦ Σουχοῦμ εὐρίσκεται πολίχνη 46) Ἀτίλερ· εἶτα δὲ προσθετέον τοὺς κατοικοῦντας καὶ εἰς ταύτας τὰς πόλεις : 37) Ὀδησσόν· 38) Σεβαστούπολιν· 39) Ἰάλταν· 40) Θεοδοσίαν· 41) Εὐπατόριαν· 42) Νοβορωσσίσκη· 43) Κόρτις· 44) Ταγγανρόγ· 45) Ροστόβ ἐπὶ τοῦ Τανάϊδος· 46) Βακού ἐπὶ τῆς Κασπίας θαλάσσης. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι παρέλιπον τοὺς ἐν 47) Ἰσκαγιχ καὶ 48) Γιέισκ καὶ 49) Τσικτούργ, ἵσως δὲ καὶ ἐν ἄλλοις τόποις τῆς Ρωσσίας κατοικοῦντας ἢ παρρηθιμούντας.

Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οἱ Τραπεζούντιοι καὶ οἱ ἐκ τοῦ Πόντου καθόλου ἀποικοὶ εὐρίσκουσιν ὁμοδόξους Χριστιανούς, οὐδένα διατρέχοντες, ὡς καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι νῦν, κίνδυνον διὰ τὴν θρησκείαν αὐτῶν. Ἀλλ' ἔχουσι πλὴν ταύτης καὶ ἑτέραν υποχρέωσιν, ἐξ Ἰσοῦ ἱερὰν καὶ ταύτην : νὰ περισώσῃ καὶ τὸν ἐθνισμὸν αὐτῶν, αὐτοὶ οἱ καταγόμενοι ἐκ τοῦ περιφανεστάτου τῶν λαῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου. Σπανίως δ' εὐ-

ρέθη τις, Ἑλλήν τὸ γένος, ὅστις, λησμονήσας τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν αὐτοῦ, ἐξεφυλίσθη. Ἀποδείξεις δὲ τῶν ζωνῶν αἰσθημάτων τοῦ φιλεθνισμοῦ τῶν ἐν Ρωσσίᾳ Γρικίων εἶναι ἡ συνεχὴς καὶ μετὰ τρυφερωτάτης στοργῆς ἐκδηλουμένη φιλογένεια διὰ τῆς δαφίλους καὶ γενναϊοφρονος συνδρομῆς, ἣν ὑπὸ παντοίας μορφᾶς καὶ ἐν παντοίαις εὐκαιρίαις ἐκδηλοῦσι πρὸς τὴν γενέτειράν ἕκαστος. Ἀποδείξιν δ' ἄλλην περὶ τούτου ἔχομεν αὐτὴν τὴν διὰ λόγους ἀνεξηγήτους ἀποτυχοῦσαν, δυστυχῶς, μετοικεσίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐκ Καυκάσου Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας ἀποδείξεις περὶ τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν παρέχουσιν οὗτοι, περὶ ὧν ὅμως ἄλλος τις Τραπεζούντιος, ἢ Σικιντίας, ἢ Κρωματίος, ἢ Τριπολίτης, ἢ Κερασούντιος, ἢ Κοτυωρίτης, ἢ Ἀμισινοῦς, ἔσται ἀρμοδιώτερος νὰ γράψῃ, ἵνα διερυνήσῃ τὸ ζήτημα εὐρύτερον ἀπὸ οἰκονομικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀπόψεως. Ἐγὼ δ' ἐπ' ἀνέρχομαι εἰς τὰ ἐν Τραπεζοῦντι, ὅπου πολλὰ ἔτι εἰσὶν ἐξεταστέα, ἥτινα ὅμως πάντα δὲν δύναμαι νὰ ἐξετάσω, διότι αἱ σελίδες αὐταί μοι περιορισμέναι καὶ κατ' ἀριθμὸν καὶ κατ' ἔκτασιν.

Θέματα δὲ πρόκεινται πολλὰ, οἷον τὰ περὶ ἡθῶν καὶ ἐθίμων καὶ ἡρώων καὶ χορῶν καὶ ἄλλων κοινωνικῶν χαρακτηρισμῶν τῆς τε πόλεως καὶ τῆς πέριξ χώρας. Ἐκ πάντων τούτων, πλὴν τῆς παραθέσεως εἰκόνων τινῶν, δεικνυσουσὴν τὰς ὁραίας καὶ γραφικωτάτας ἀμφιέσεις ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, κρίνω ἀνγκάζειν νὰ μνημονεύσω μόνον τῶν περιφήμων χορῶν τῆς Τραπεζούντος. Οὗτοί εἰσι κυριώτατα δύο : ὁ πρωτοτυπώτατος καὶ ρυθμικώτατος *πηδηκτὸς* ἢ *λαγκευτὸς*, χορευόμενος κυκλικῶς ὑπὸ μεγάλου ἀριθμοῦ χορευτῶν, κρατομένων ἀπὸ τῶν χειρῶν, καὶ ὁ ἐπίσης ἐν κύκλῳ χορευόμενος πολεμικὸς *Σέρρα-Χορὸς*, εἰς ὃν συνήθως λαμβάνουσι μέρος χορευταὶ φέροντες ὀλόκληρον τὴν πανοπλίαν αὐτῶν καὶ ἐνδεδυμένοι τὴν ἐπιχώριον στολήν, τῆς *Ἰλπας*. Τὸ ὄνομα τοῦ χοροῦ τούτου προέρχεται ἐκ τοῦ περὶ τὰ Πλάτανα ποταμοῦ Σέρρα. Παρὰ τοῦτον ὑπάρχουσι δύο χωρί, ὧν αἱ κάτοικοι ἐφημίζοντο ὡς οἱ κάλλιστοι χορευταὶ τοῦ ὄντος δυσκολωτάτου ἁλλὰ καὶ θαυματικωτάτου τούτου χοροῦ. Αἱ κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις κινήσεις τοῦ σώματος, ἡ στενὴ πρὸς ἀλλήλους τῶν χορευτῶν σύσφιξις, ἡ βίαια πρὸς τὸ δάπεδον στροφή, τῶν ποδῶν οἱ κτύποι καὶ τῶν ὤμων οἱ γδοῦποι, αἱ συσπάσεις τῶν μυῶν τοῦ σώματος, ὁ ἐνθουσιασμὸς ὁ καταλαμβάνων τοὺς χορευτάς, τῶν θεωμένων αἱ ἐπευφημίαι, ἡ πνιταχοῦ ἐν εἵδει σπινθη-

ὁ χορὸς πρὸς τὸν Ὄ.

ρος μεταδιδόμενη συγκίνησις, πάντα ταῦτα προσδίδουσι τοιαύτην πρωτοτυπίαν καὶ τοσαύτην αἰγλήν εἰς τὸ χορευτικὸν σύμπλεγμα, ὥστε διακαίως θὰ ἡδυνάτῃ τις νὰ κατατάξῃ τὸν *Σέρρα-Χορόν* μεταξύ τῶν διασημοτέρων χορῶν ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου.

Ἐπίσης νομίζω ἀξίαν ἀναγραφῆς καὶ ἄλλην τινὰ διάταξιν τῆς Τραπεζούντος. Ὡς καὶ ἄλλαχοῦ, εἰσῆχθη καὶ ἐνταῦθα ὡς ἔθος καὶ νόμος ἡ μεγάλη πολυτέλεια κατὰ τὰς βαπτίσεις τῶν παιδίων καὶ ἡ ὑπερογκος δαπάνη ἐκ μέρους τοῦ ἀναδόχου, ἀλλὰ καὶ τῶν γονέων τοῦ παιδίου. Πρὸ πάντων ὅμως αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τὸν ἀνάδοχον δαπάναι ἦσαν τοιαῦται, ὥστε σπανίως πλέον εὐρίσκετο τοιοῦτος, πολλὰ δὲ παιδία ἔμμενον ἐπὶ μακρὸν ἀβάπτιστα. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν πρῶτον Μητροπολίτην Τραπεζούντος, τὸν αἰδιμον Κωνστάντιον, νὰ λάβῃ σύντονα μέτρα πρὸς περιστολὴν τοῦ κακοῦ καὶ νὰ θεσπίσῃ τῷ 1866 «Κανονισμόν τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαπτίσματος», ὡς ὠνόμασεν αὐτόν, ἀξίον πολλῆς προσοχῆς. Διὸ μεταγράφω ἐνταῦθα κατὰ λέξιν, ὁλόκληρον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο κείμενον, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ εὕρῃ καὶ ἄλλαχοῦ ἐφαρμογὴν. Κατὰ τὸν Κανονισμόν τοῦτον (ὅστις ἐντυπος εὐρίσκεται ἀνηρτημένος εἰς ἅπαντας τοὺς Νεοὺς), αἱ διὰ τὸ Βάπτισμα δαπάναι εἰσὶν αὗται :

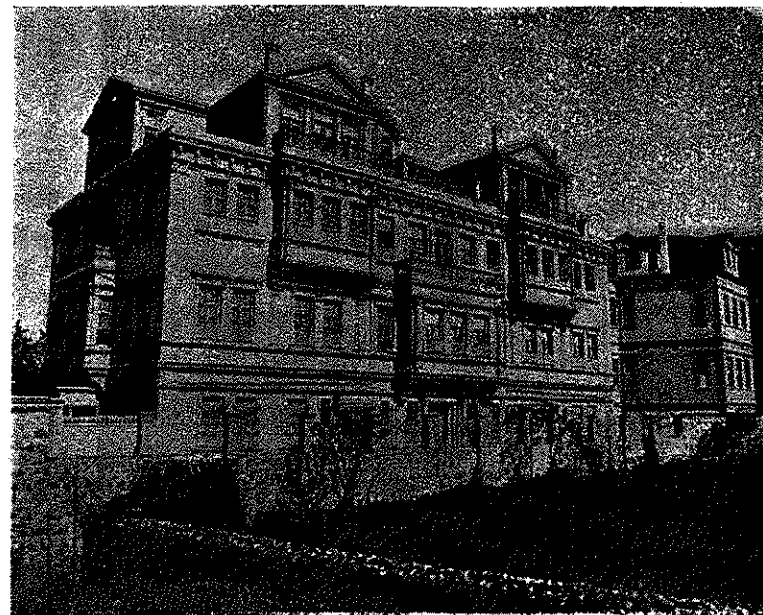
Ἱερέως, καὶ ἂν ὧσι καὶ ἄλλοι, δι' ὅλους μόνον	Γρ.	5.—
Σχολείων	»	5.—
Ἐκκλησίας βοήθεια	»	7.—
Σταυρὸς ἀγοραζόμενος ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἡμίσεως δραμίου καθαροῦ ἀργύρου ἵνα δωρήσῃ ὁ ἀνάδο- χος πρὸς τὸ βαπτιζόμενον	»	3.—
Μαμῆς	»	5.—
Κολυμβήθρας χύσιμον καὶ ἀνάγνωσμα. Ἀπὸ πα- ράδες εἰκοσι	»	1.—
Τρία δεκάγια κηρία ἐπὶ τῆς κολυμβήθρας παράδες		30
	Γρ.	26.30

Κηρία διανομῆς εἰς τοὺς παρευρεθέντας ἀνὰ ἓν, παραδῶν πέντε. Κουκούλα, ὑποκάμισα καὶ λοιπὰ προσφέρονται εἰς τὸ βαπτιζόμενον παρὰ τῶν γονέων του, οὐδέποτε δὲ παρὰ τοῦ ἀναδόχου. Περιποιήσις γονέων τοῦ βαπτιζομένου, πρὸς τὸν ἀνάδοχον καὶ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ὅταν τοῦ προσφέρῃ τὸ βαπτιζόμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ, θέλει γίνεαι δι' ἐνὸς καφέ, ὡσαύτως καὶ εἰς τὰ λαδογάλατα χωρὶς ἄλλο τι.

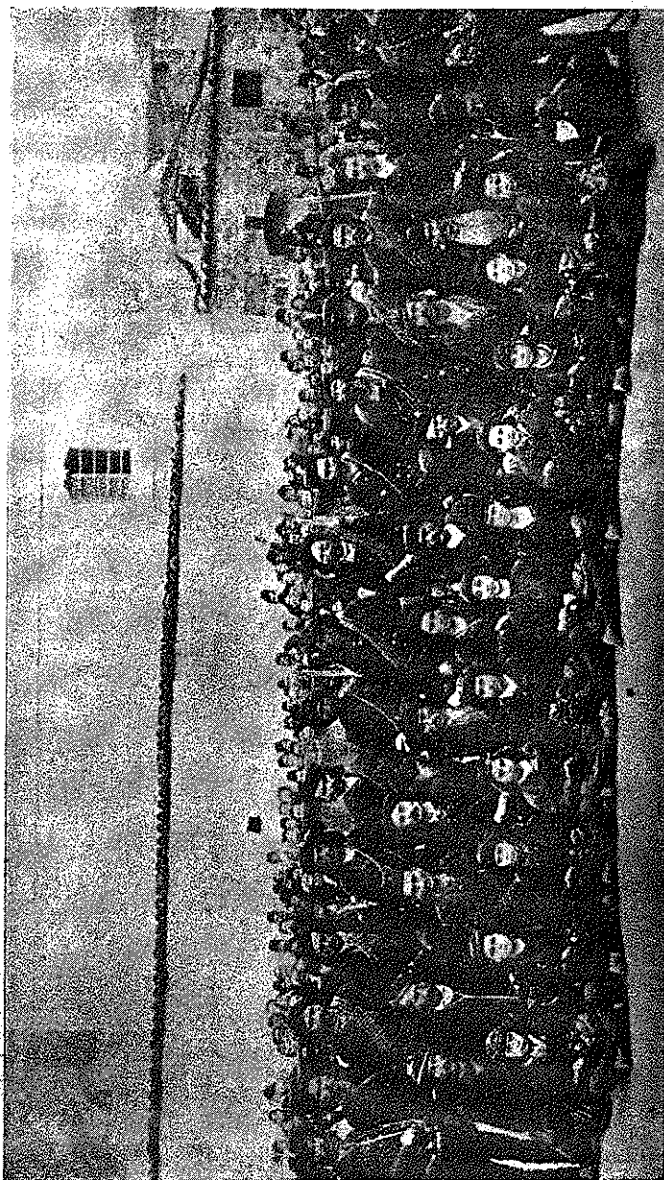
Ἡ παράδοσις τῶν ἀνωτέρω θέλει καταδικάσῃ τὸν προσφέροντα καὶ τὸν δεχόμενον εἰς πληρωμὴν πέντε λιρῶν Τουρκίας εἰς τὰ Σχολεῖα.

(Ἐν Τραπεζούντι, 20 Ἰανουαρίου ἔτος 1866).

Ἀλλὰ καὶ τὸ ζήτημα τῆς Κυρικῆς ἀργίης ἐλύθη ἐν Τραπεζούντι διὰ Θεσπίσματος τοῦ νῦν ἀξιοτάτου Μητροπολίτου κυρίου Κωνσταντίου, κανονίσαντος ἀπὸ τοῦ 1898 τὰ πάντα προσφύεστατα. Ἑορτολόγιον, μεγαλωστὶ καὶ καλλιτεχνικῶς τετυπωμένον, ἀνηρτημένον ἐν ἅπασι τοῖς Ναοῖς, διαγράφει τὰς λεπτομερείας καὶ τὰς ἀναγκαίας ἐξαιρέσεις. Οἱ παραβάται τιμωροῦνται, ἀνκλόγως τῆς τάξεως, εἰς ἣν ἀνήκουσι, διὰ προστίμου τριῶν λιρῶν, ἡ μιᾶς, ἡ ἡμισείας, ὑπὲρ τοῦ τμηρίου τῶν σχολείων. Κεῖ τοῦτο ἀξίον μνησέως.

Ἡ ἐν Τραπεζούντι οἰκία τῶν βαθυπλούτων Ὀθωμανῶν
Ἀδελφῶν Νεμλῆ-Ζαδὲ

Τούρκοι ἐκ τῶν πέριξ τῆς Τραπεζοῦντος ἐν ἐπιχωρίῳ ἀμφιέσει καὶ πανοπλίᾳ

ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ

Εἰς τὸν Πόντον

ΙΓ'

Ἡ ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ

3. Οἱ ΜΥΡΙΟΙ ΕΝΤΑΥΘΑ

ΜΠΟ ἰδιον κεφάλαιον ἐσκιγράφησα ἀπὸ τῆς ὥρτιας ἐκείνης Μο-
νῆς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τὴν ὑπὸ τὸν Κύρον στρατείαν τῶν
Μυρίων, ὡς ἐπεκράτησε νὰ ὀνομάζηται, περιέγραψα ἐν συν-
τόμῳ τὰς τύχας καὶ τὰς περιπετείας αὐτῶν καὶ εἶπον, ὅτι ἔφθασαν
τέλος εἰς Τραπεζοῦντα καὶ ἐστάθμευσαν ἐν αὐτῇ ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας
καὶ ἐτέλεσαν ἀγῶνας γυμνικούς, οὓς ἐν θαυμαστῇ βραχυλογίᾳ, ἀλλὰ
καὶ μετὰ σαφηνείας καὶ χάριτος πολλῆς περιγράφει ὁ Ξενοφῶν. Τοὺς
Μυρίους λοιπὸν ἐπανευρίσκων ἐνταῦθα, ἐπιχειρῶ νὰ ἐξετάσω τὰ κατ'
αὐτοὺς δι' ὀλίγων ἐν ταῖς ἐπομένοις.

Ἡ Τραπεζοῦς, ἡ «Ἑλληνὶς πόλις, ἡ οἰκουμένη ἐν τῷ Πόντῳ ἐν τῇ
τῶν Κόλχων χώρα», εἰς ἣν μετὰ τόσα παθήματα ἔφθασαν οἱ Ἕλληνες,
ὡς πόλις ἦτο μικρὰ καὶ στενὴ, περικεκλεισμένη ἐντὸς τῶν τειχῶν
αὐτῆς, μικρὰν δ', ὡς ἔστιν εἰκάσαι, εἶχε περὶ ἑαυτὴν περιοχὴν· κατὰ
δὲ τὸ Ἀνατολικὸν μέρος ἴσως οὐχὶ πέραν τοῦ Πυξίτου, ὅστις ἐσχημά-
τιζε τὸ μεθόριον αὐτῆς πρὸς τοὺς Κόλχους. Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν οὔτε νὰ
στρατοπεδεύσωσιν ἠδύναντο ὅλοι ἐν τῇ φιλίῳ δεχθείη αὐτοὺς πόλει,
οὔτε νὰ στεγασθῶσιν ἐν αὐτῇ, διότι βεβλῆως ὑπερέβαιον τὰς 10,000
μετὰ τοῦ συνακολουθοῦντος ὄχλου γυναικῶν καὶ γυναιῶν καὶ παίδων
καὶ παιδίων καὶ δούλων. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ καταλάβῃ τὰς πρὸς τὴν
Τραπεζοῦντα ἐγγυτέρως κόμας τῶν Κόλχων καὶ νὰ κηταυλισθῶσιν ἐν
αὐταῖς. Τὸ στρατηγεῖον ὅμως, κατὰ τὴν κοινὴν ἐκδογὴν, ἀλλὰ καὶ

κατὰ τὰς τοπογραφικὰς ἐνδείξεις, ἐστῆθη, φαίνεται, ἐντεῦθεν τοῦ Πυξίτου. Ἐπεξέλλετο δ' ἄλλως εἰς τοὺς ἀριστεῖς τοῦ στρατοῦ ἐκαίνο¹

Ὁ λόφος τῶν Μυρῶν

νὰ εὐρίσκωνται ἐγγὺς τῶν ἀρχόντων τῆς φιλικῆς πόλεως, ἵνα συνεννοῶνται μετ' αὐτῶν περὶ τῆς προμηθείας τῶν ἀναγκαίων πρὸς συντήρησιν, περὶ τῶν πέριξ φίλων καὶ πολεμίων καὶ περὶ ἄλλων τοιούτων ζητημάτων, μάλιστα δὲ περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων τῆς περαιτέρω πορείας. Ἡ ἀκριβὴς θέσις τοῦ ὄρους, «ἐνθα περ ἐσκήνουν», ὀρίζεται καὶ ὑπὸ τοῦ πολυτίμου ἀρχιεπισκόπου τῆς Τραπεζοῦντος κ. Παρηνίκα πρὸς Α τῆς πόλεως, πέραν τῆς συνοικίας Δαφνοῦντος, πρὸς τὸ ΒΑ μέρος τοῦ Φαιοῦ Λόφου (Μπόζ-τεπέ) ἐντεῦθεν τοῦ Πυξίτου. Ὁ λόφος οὗτός ἐστιν ὁ διασχιζόμενος, ἐν μέρει δὲ καὶ παραμορφούμενος νῦν ὑπὸ τῆς ἀμαξιτοῦ Τραπεζοῦντος-Ἐρζερούμης, τὴν μὲν κορυφὴν πετρώδης, τὸ δὲ λοιπὸν ἄχρι τῆς θαλάσσης ἐπιπέδως ἐπικλινής, ἀληθῶς κατὰλληλος πρὸς στρατοπεδεῖαν. Τῆς πόλεως ἀπέχει περὶ τὰ δύο χιλιόμετρα¹.

Ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας διέμειναν οἱ Μύριοι ἐν Τραπεζοῦντι καὶ τῇ παρακειμένη χώρᾳ τῶν Κόλχων. Κατὰ τὸν χρόνον

¹ Ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ εἰκόνι ὁ λόφος φαίνεται ὅπως ἐκ τῶν ἰσθμίων τῶν πλοίων.

τοῦτον, παρὰ μὲν τῶν Τραπεζοῦντιων ἐτύγχανον καὶ ξενίας φιλικωτάτης καὶ δώρων, ἅτινα εἶχον οὐκ ὀλίγην ὕλικὴν ἀξίαν, οἶον: βόες, ἄλευρα, οἶνος· κατὰ δὲ τῶν Δριλῶν ἐπεξεληθόντες ὑπὸ ὀδηγούς Τραπεζοῦντιους καὶ νικήσαντες αὐτοὺς ἀφῆρσαν τὰ πρὸς τὸν βίον ἐπιτήδεια· ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν Κόλχων, ἐπὶ τέλους, συνδιαπραττόντων τῶν Τραπεζοῦντιων, ἔτυχον εὐμενοῦς προσιρέσεως καὶ ἔλαβον δῶρα βόας. Οὕτω κανονίσαντες τὰ τῆς διαμονῆς καὶ τῆς δικίτης αὐτῶν καὶ ἀναπαυθέντες ἀπὸ τῶν πολυμήνων μόχθων τραχυτάτης στρατείας διὰ μέσου ἐχθρικωτάτων καὶ βαρβάρων λαῶν, εὐρισκόμενοι δὲ νῦν παρ' ὁμοφύλῃ καὶ φίλῃ πόλει, ἔσχον τὸν ἀρμόζοντα καιρὸν νὰ προῶσι καὶ εἰς ἄλλα ἔργα, ἔργα εὐσεβείας, εἰρήνης καὶ ψυχγωγίας. Καὶ ἐν πρώτοις μὲν ἐτέλεσαν θυσίας κοινὰς πρὸς τὸν Δία Σωτῆρα καὶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς πορείας Ἡρακλῆ· ἰδίως δὲ προσήνεγκον ἕκαστος θυσίας πρὸς ὃν θεὸν ἠῤῥατο ἐν εἰδικῇ τινὶ ἀνάγκῃ. Εἶτα δ' ἀναμνησθέντες τοῦ οἴκου βίου καὶ ἐπιθυμοῦντες ἴσως νὰ παράσχῃσι θέαμα ἀγαστὸν μὲν τοῖς φίλοις, ἐνδεικτικὸν δὲ τῆς ἰσχύος καὶ ρώμης καὶ δεξιότητος αὐτῶν τοῖς πέριξ ἐχθροῖς, ἀπεφάσισαν νὰ τελέσωσι γυμνικοὺς ἀγῶνας, κατὰ τὰ οἴκοι ἐθιζόμενα. ἐν τῷ ὄρει, «ἐνθα περ ἐσκήνουν». Συλλέξαντες λοιπὸν μετὰ τὴν θυσίαν τὰ δέρματα τῶν βοῶν, παρέδωκαν αὐτὰ τῷ Σπαρτιάτῃ Δρακόντι¹, ἵνα ὀρίσῃ αὐτὰ ὡς ἔπαθλα καὶ βραβεῖα τῶν διαφόρων ἀγωνισμάτων, ἀνέθηκάν δ' αὐτῷ καὶ τὴν περὶ τῶν ἀγῶνων φροντίδα.

Ὁ τραχὺς καὶ ἀπείριτος Σπαρτιάτης, θεωρήσας πάντῃ περιττὸν νὰ λειάνῃ δρόμους καὶ νὰ καταρτίσῃ στίβους ὑπὲρ τῶν δρομέων καὶ τῶν ἄλτων ἢ σκάμματα ὑπὲρ τῶν παλαιστῶν καὶ τῶν πυγμαχῶν, ἐκήρυξεν ἐν τάχει τὴν ἑναρξίν τῶν ἀγῶνων. Ὅτε δ' εἶπον πρὸς αὐτὸν νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς μέλλοντας ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκεῖ, ὅπου εἶχε κατεσκευασμένον τὸν δρόμον καὶ τὸν στίβον, ἐκεῖνος δεῖξας τὸν τόπον, ἐφ' οὗ ἐτύγχανον ἐστηκότες: «Οὗτος ὁ λόφος, ἔφη, κάλλιστος τρέχειν, ὅπου ἂν τις βούληται». «Πῶς ὅμως, εἶπον αὐτῷ, δυνήσονται παλαίειν ἐν τόπῳ οὕτως σκληρῷ καὶ δασεῖ; Ὁ Δρακόντιος τότε, ὁ ἀνατραφεὶς οἶκος ὑπὸ τὸ κράτος τῶν νόμων τοῦ Λυκούργου διὰ μέλανος ζωμοῦ καὶ τραχέων ἀγῶ-

¹ Ὁ Δρακόντιος οὗτος εὐρέθῃ ἐν τινὶ πόλει τῆς Ἰωνίας καὶ ἐκεῖθεν ἠκολούθησε τῇ στρατείᾳ, διότι ἔφευγεν ἐκ τῆς γενετείρας πόλεως Σπάρτης ἐνεκα φόνου ἐξ ἀμελείας, ὃν διέπραξεν ἐκεῖ, παῖς ὢν κατ' ἄλλου παιδός, «εὐνήλη πατάξας» Ξενοφ. Ἀνίσθ. Δ', 8, 25.

νων καὶ ὀδυνηρῶν μαστιγώσεων ἔτι, ἔδωκε τὴν σπικριατικωτάτην ταύτην ἀπάντησιν : «Μᾶλλον τι ἀνίσταται ὁ καταπεσών». Τέλος οἱ ἀγῶνες ἐτελέσθησαν. Καὶ οἱ μὲν παῖδες, ὧν οἱ πλεῖστοι αἰχμάλωτοι, ἡγωνίσθησαν εἰς δρόμον σταδίου, τὸν παρ' ἡμῖν 200 μέτρων περίπου. Κρηττές δέ, ἀνέκαθεν, ὡς φαίνεται, ἀελλόποδες, πλείονες ἢ ἐξήκοντα ἑλαβον μέρος εἰς ἀγῶνα δολίχου, ἥτοι μακροῦ δρόμου, 2,000 μέτρων. Ἐτεροι δὲ ἡγωνίζοντο εἰς πάλην καὶ πυγμὴν, ὅτε τὸ θέαμα κατέστη τερπνὸν καὶ λαμπρὸν, διότι πλεῖστοι ἦσαν οἱ περιεστηλότες καὶ παροτρύνοντες τοὺς ἀγωνιζομένους ἐταῖροι, ἕκαστος κατὰ τὰς ἰδίας συμπαθείας. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἀστειότερον, καὶ μάλιστα κωμικὸν κατέστη τὸ θέαμα κατὰ τὸν ἵππικὸν ἀγῶνα, ὅτε πλεῖστοι, κατερχόμενοι τὴν κατάντη πλευρὰν τοῦ λόφου, ἐκυλινδοῦντο κάτω πρὸς τὴν θάλασσαν· οἱ δ' ἐπικαστρεφόμενοι, ἵνα φθάσωσιν εἰς τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τέρμα, μόλις ἠδύναντο νὰ ὀδηγῶσι τοὺς ἵππους βάδην διὰ τὸ ἀπότομον τοῦ ἐδάφους, «ἐνθα πολλὴ κραυγὴ καὶ γέλως καὶ παρκαλέσεις ἐγίνετο».

Καὶ νῦν καταλείπω τούτους ἐνταῦθα ἐν τῇ ἐκ τοῦ ὠραίου θεάματος τῶν γυμνικῶν ἀγῶνων θυμηδίᾳ καὶ ἐν ταῖς προπαρασκευαῖς πρὸς ἀναχώρησιν ἐκ Τραπεζοῦντος, εἴτε κατὰ γῆν εἴτε κατὰ θάλασσαν, καὶ τρέπομαι πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἱστορικῆς καὶ πάντοτε ἐπισήμου πόλεως ταύτης ὑπ' ἄλλην ἔποψιν, τὴν ἐμπορικὴν καὶ τὴν ναυτιλιακὴν.

Τραπεζουντιακαὶ ἀμφιέσεις

ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ

Εἰς τὸν Πόντον

ΙΖ'

Ἡ Τραπεζοῦς

4. ΕΜΠΟΡΙΟΝ ΚΑΙ ΝΑΥΤΙΛΙΑ

Η Τραπεζοῦς καὶ τὴν πρώτην ἐποίκησιν αὐτῆς κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους χρόνους (756 πρὸ Χριστοῦ), καὶ τὴν εὐδοκίμησιν, ἐν ᾗ εὗρον αὐτὴν ὕστερον οἱ Μύριοι μετὰ τοῦ Ξενοφῶντος, τῷ 400 πρὸ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἀξιόλογον θέσιν, ἣν μετὰ ταῦτα πάντοτε διετήρησεν, ἕως οὗ ἐξελέγη ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν ὡς πρωτεύουσα τῆς νέας Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῷ 1204, ταῦτα πάντα ὤφειλεν εἰς τὴν ἔξοχον γεωγραφικὴν θέσιν αὐτῆς. Τυγχάνει δ' ὄντως προσφορωτάτη ἡ θέσις αὕτη, ἂν ἐξετάσῃ τις αὐτὴν ἐνθεν μὲν ἐν σχέσει πρὸς τὸν Εὐξεῖνον Πόντον καὶ τὰς περὶ αὐτὸν κειμένας χώρας, ἐνθεν δ' ἐν σχέσει πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Περσίαν, τὴν Κασπίαν θάλασσαν καὶ τὸν Περσικὸν κόλπον καὶ τὰς μετ' αὐτῶν συναλλασσομένας Ἀνατολικὰς ἢ Εὐρωπαϊκὰς χώρας· διότι ἀποτελεῖ ζωηρότατον μὲν ἐμπορικὸν κέντρον καθόλου, τὴν κεφαλὴν δ' ἰδίᾳ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀμαξιτοῦ, ἣν ἤδη καλῶς γνωρίζομεν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς γεωγραφικῆς ὑπεροχῆς αὐτῆς ἐπὶ πασῶν τῶν λοιπῶν πόλεων τῆς μακροτάτης μεσημβρινῆς παραλίας τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἡ Τραπεζοῦς πλεονεκεῖ ἐκείνων καὶ κλιματολογικῶς· διότι ἡ ἀπ' αὐτῆς ἀρχομένη καὶ εἰς Περσίαν ἢ περαιτέρω ἄγουσα ὁδὸς οὐδέποτε ἀποκλείεται τέλεον ὑπὸ τῶν χιόνων τοῦ χειμῶνος, οὐδ' ἡ δι' αὐτῆς ἐκτελουμένη συγκοινωνία διακόπτεται. Δικαίως λοιπὸν κρατεῖ καὶ τοῦ ἐμπορίου τὰ σκῆπτρα ἐν ἐκείνῃ τῇ πλευρᾷ· οὕτω δ' ἐξηγεῖται καὶ τὸ μέγεθος τοῦ δι' αὐτῆς

ἐνεργουμένου ἐμπορίου διὰ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀνάγκας, ὡς πόλεως καὶ ὡς κέντρον περιφερείας, καὶ διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐνδοτέρων Νομῶν Ἐρζερούμης Σεβαστείας ἐν μέρει, Μαμουρέτ-οὐλ-Ἀζίζ, Βάν, Μοσοῦλ καὶ Βαγδατίου ἔτι, ἀλλὰ καὶ τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου τῆς Περσίας, ἥτις ταύτην μόνον ἔχει ἐγγυτάτην καὶ εὐθηνωτάτην ὁδὸν πρὸς τε τὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολὴν — Τουρκίαν, Ρουμανίαν καὶ Ἑλλάδα — καὶ πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, μεθ' ὧν συναλλάσσονται οἱ ὑπήκοοι τοῦ Σάχου — Αὐστρίαν, Γαλλίαν, Ἀγγλίαν, Βέλγιον, Ὁλλανδίαν καὶ ἄλλας. Τοιαύτην δὲ σημασίαν ὡς πρὸς τὸ Περσικὸν ἐμπόριον προσέλαβεν ἡ ὁδὸς αὕτη ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1883, ὅτε ἡ Ρωσσία ἀπέκλεισε τὴν ὁδὸν τοῦ Καυκάσου εἰς τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον τῆς Περσίας· ἔκτοτε ἡ Τραπεζοῦς ἐπανεκίνησε τὴν προτέραν αὐτῆς ἐμπορικὴν σημασίαν. Ἐγένετο μάλιστα τότε σκέψις καὶ περὶ κατασκευῆς σιδηροδρόμου ἀπὸ Τραπεζοῦντος πρὸς τὸ ἐσωτερικόν· ἀλλ' αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη. Ἡ νῦν ἀμαξιτὸς ἀπὸ Τραπεζοῦντος μέχρι τῶν Τουρκοπερσικῶν συνόρων ἔχει μῆκος 595 χιλιομέτρων, ἥτοι ἀπὸ Τραπεζοῦντος μέχρι Ἐρζερούμ 314 χιλιομέτρα· ἀπὸ Ἐρζερούμ μέχρι Βαγιαζήτ 264 καὶ ἀπὸ Βαγιαζήτ μέχρι τῶν Περσικῶν συνόρων 17 χιλιομέτρα.

Ἡ Τραπεζοῦς καὶ ἐν τῷ παρελθόντι, κατὰ τὴν πρὸ μιᾶς χιλιάδος ἐτῶν λαμπρὰν σταδιοδρομίαν αὐτῆς, ἦτο κέντρον ἐνεργοτάτου καὶ ἀκμαιοτάτου ἐμπορίου· τούτου δ' ἕνεκα καὶ κεφαλὴ ἡ ἀφετηρία τεσσάρων μεγίστων χερσαίων ἐμπορικῶν ὁδῶν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τούτων ἦγε πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας καὶ τὰς Ἰνδίας καὶ αὐτὴν τὴν Κίναν, διὰ τῆς πόλεως Ἀρζης, τῆς νῦν Ἐρζερούμης· ἡ δὲ δευτέρα ἔφερε πρὸς τὸν Φάσιν ποταμὸν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸν Καύκασον· ἡ τρίτη διηυθύνετο διὰ τοῦ Ταύρου πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἡ δὲ τετάρτη διὰ τοῦ Ἀνω Εὐφράτου πρὸς τὴν Συρίαν. Τότε ἐφημίζοντο καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ἡ δραστηριότης καὶ ἡ σύνεσις τῶν κατοίκων τῆς Τραπεζοῦντος, ἐθαυμάζετο δ' ἡ ὠραιότης τῆς φυλῆς αὐτῶν¹. Κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ἡ Τραπεζοῦς εἶχε χαρακτῆρα καὶ ὄψιν καὶ ἐνέργειαν διεθνούς πόλεως. Τὰ ἐξ ἐρίου καὶ λίνου λεπτὰ καὶ πολύχρωμα ὑφάσματα αὐτῆς, ἰδίᾳ δὲ τὰ μεταξωτά, οἱ εὐγενεῖς οἶνοι, οἱ ὠραῖοι τάριχοι — ἐξ ἀρχαιοτά-

¹ Τὴν εὐμορφίαν καὶ εὐμέλειαν τῶν κατοίκων τῆς χώρας παρατηρεῖ τις ἔτι καὶ νῦν, ὡς εἶπον ἤδη ἄνωτέρω καὶ ὡς δεικνύουσιν αἱ ἐκ συγχρόνων φωτογραφίων ληφθεῖσαι εἰκόνες, αἱ πολλαχοῦ μεταξὺ τῶν σελίδων τούτων παρεντιθέμεναι.

του ἤδη χρόνου ἦσαν γνωστοί, οἱ «ποντικοὶ» τάριχοι — ὡς καὶ ἄλλα πολλὰ προϊόντα καὶ τεχνουργήματα τῆς Τραπεζοῦντος ἦσαν πανταχόθεν περιζήτητα. Ἐξ ἄλλου δὲ πάλιν συνέρρεον εἰς αὐτὴν πάντοθεν διάφορα ἄλλα, ὧν εἶχεν ἀνάγκην, διότι τὸ ἐμπόριον αὐτῆς μεθ' ἀπάσης τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἦν πολλῶ μείζον πάσης βιομηχανικῆς παραγωγῆς ἐν αὐτῇ. Ἀπασα ἡ Ἑλληνικὴ Χερσόνησος ἐπεμπεν ἐκεῖσε διὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅ τι ἂν εἶχεν ἐκλεκτόν. Ὁ Βορρᾶς διὰ τῶν

Τύποι, ἀμφιθέσεις καὶ πανοπλῖαι Τραπεζοῦντιῶν Χριστιανῶν

πόλεων τῆς Χερσῶνος — νῦν Κριματίας — διεβίβαζεν εἰς Τραπεζοῦντα τὰ προϊόντα ἐκλεκτῆς διφθερουργίας. Μύρα καὶ ἀρώματα καὶ ἤλεκτρον ἤρχοντο ἐξ Ἰνδιῶν· ἐπίσης δὲ τὰ λεπτὰ ὑφάσματα ἐκ βάμβακος, οἱ περιφήμοι τάπητες, οἱ μαργαρίται καὶ οἱ πολύτιμοι λίθοι τῆς Κεϋλάνης καὶ τῆς ἐν τῷ Ἰνδοστάν πρωτευούσης πόλεως Γολκόνδης. Πρὸς τοῦτοις ἐδέχετο ἡ Τραπεζοῦς τὰ μεταξωτὰ τῆς Κίνας, τὸ μέλι τῆς ἐν τῷ Καυκάσῳ Μιγγρελίας, τὰ χρυσυφῆ καὶ ἀργυροφῆ τοῦ Καίρου καὶ τῆς Βαγδάτης¹. Τὴν ἐμπορικὴν ταύτην ἀκμὴν διетήρησεν ἡ πόλις σχεδὸν ἀκαταία μέχρι ἐσχάτων. Μόνον δὲ κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους ὑπέστη μείωσιν τινα. Τὴν πραγματικὴν καὶ ἀκριβῆ ἐμπορικὴν τῆς Τραπεζοῦντος κίνησιν δεικνύουσιν αἱ κατωτέρω παρατιθέμεναι σημειώσεις, ἃς ὀφείλω εἰς τὴν ὑπηρεσιακὴν φιλοτιμίαν καὶ φιλοπονίαν τοῦ ἐν Τραπεζοῦντι Προξένου τῆς Ἑλλάδος κ. Βιτάλη. Ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις, τοῖς οὐ πρὸ πολλοῦ ἂν ἤμῳ, ἡ ἐμπορικὴ κίνησις τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τὸ δι' αὐτῆς ἐκτελούμενον διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον τῆς Περσίας ἦσαν πολλὰ ἀκμαϊότερα. Νῦν περιεστάλησαν. Πρὸς τοῦτο δὲ συνετέλεσαν διάφοροι λόγοι, περὶ ὧν οὐ τοῦ παρόντος. Οἱ ἀριθμοί, οὓς καταγράφω περὶ τέρω, ἀνάγονται εἰς τὸ ἔτος 1900.

Ἡ καθόλου ἔξαγωγή τοῦ λιμένος Τραπεζοῦντος κατὰ τὸ ἔτος 1900, ἡ δι' ἀτμοπλοίων ἢ ἰστιοφόρων γενομένη, εἴτε εἰς ξένας ἐπικρατείας, εἴτε εἰς ἄλλας χώρας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀνέρχεται εἰς χιλιόγραμμα 23,232,250, ἀξίας φράγκων 13,819,374. Τούτων δὲ τὰ 24,552,950 χιλγμ. ἐξήχθησαν δι' ἀτμοπλοίων, τὰ δὲ 657,550 δι' ἰστιοφόρων. Ἡ δι' ἰστιοφόρων ἐξαγωγή περιορίζεται εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Τουρκίας, τὰς χώρας τοῦ Δουνάβεως καὶ τὴν Ρωσίαν. Ἐκ τοῦ ὅλου ποσοῦ τῶν ἐξαχθέντων ἐμπορευμάτων αὐτῆς ἡ Τραπεζοῦς ἀπέστειλεν

εἰς τὰς χώρας	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Τουρκίαν καὶ Αἴγυπτον	13,675,350	7,564,035
Ρωσίαν	485,900	855,420
Δούναβιν	101,500	74,770
Ἀγγλίαν καὶ ἀποικίας	350,700	393,382
Αὐστρίαν καὶ Γερμανίαν	6,484,900	2,576,496
Γαλλίαν	2,291,400	1,737,560

¹ Ὅρα περὶ τούτων Gustave Schumberger, «L'Épopée Byzantine à la fin du Xme siècle». Paris, 1896-1900. Τόμος Β', σελ. 512-513.

Βέλγιον, Ὀλλανδίαν, Δανίαν	486,800	379,130
Ἰταλίαν, Ἀμερικὴν	610,400	198,702
Ἑλλάδα	66,000	39,879

Κυριώτατα τῶν ἐξαχθέντων ἐμπορευμάτων εἰς τὰ κατωτέρω ἀναγραφόμενα, ὧν τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν τροφίμων, οἷον ἀραβόσιτος, φασόλια, πρόβατα, βόες, κατηυθύνθησαν εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Τουρκίας.

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Ἀραβόσιτος	4,673,000	467,300
Λεπτοκάρυα μετὰ καὶ ἄνευ φλοιοῦ	4,291,300	4,485,600
Φασόλια	3,306,500	529,040
Πρόβατα καὶ βόες	4,563,200	2,737,920
Καπνὸς	1,735,600	2,277,500
Βούτυρον καὶ ὠά	659,700	725,670
Ἰχθυέλαιον	331,700	82,925
Παστουρμάς	401,000	320,820
Αἰγοδέρματα	393,300	550,620
Λινόσπορος	221,800	39,924
Ὀπῶραι καὶ λαχανικά	596,000	111,800
Υφάσματα Σάκκοι	110,000	165,000

Ἡ δ' εἰς Τραπεζοῦντα Εἰσαγωγή κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1900, δι' ἀτμοπλοίων τε καὶ ἰστιοφόρων, ἀνῆλθεν εἰς χιλιόγραμμα 61,876,500, ἀξίας 22,963,884, φράγκων. Ἡ δι' ἰστιοφόρων εἰσαγωγή προέρχεται ἐπίσης ἐκ τῶν αὐτῶν χωρῶν, Τουρκίας, Δουνάβεως καὶ Ρωσσίας. Κατὰ χώρας ἡ εἰσαγωγή τῆς Τραπεζοῦντος μερίζεται ὡς ἑξῆς:

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Ἐκ Τουρκίας καὶ Αἰγύπτου	23,126,900	5,419,975
» Δουνάβεως	183,800	357,650
» Ρωσσίας	14,764,400	2,024,250
» Ἀγγλίας καὶ Ἀποικιῶν	9,294,500	6,960,275
» Αὐστρίας καὶ Γερμανίας	3,953,500	3,721,203
» Γαλλίας	8,616,900	2,896,830
» Ἑλλάδος	150,100	119,100
» Ἰταλίας καὶ Ἑλβετίας	451,000	814,804
» Βελγίου, Δανίας, Σουηδίας	1,192,500	
» Ἀμερικῆς	142,900	124,720

Κυριώτατα δὲ τῶν εἰσχυθέντων προϊόντων καὶ ἐμπορευμάτων κατὰ χώρας προελεύσεως εἰδικῶς εἰσι τὰ ἑξῆς :

ΕΚ ΡΩΣΣΙΑΣ

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Ἀρخبόσιτος	9,690,000	969,000
Ἀλευρον	713,500	129,000
Κριθή	345,000	34,500
Ὀπῶραι	231,000	23,100
Πετρέλκιον	2,777,000	333,240

ΕΚ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Ἄλας	1,852,000	111,120
Ἰχθῦς	1,500,000	150,000
Ὀπῶραι	952,000	95,200
Καπνός	487,600	1,450,400
Εὐλα καύσιμα	5,590,000	167,700

Ἐν συνόλῳ δ' ἐκ τῆς Ρωσσίας καὶ Τουρκίας ποσὸν εἰς χιλιόγραμμα 24,138,100, ἀξίας εἰς φράγκα 1,863,260.

ΕΞ ΑΓΓΛΙΑΣ

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Τσίον	416,000	624,450
Υφάσματα	1,774,000	5,322,000
Σάκκοι κενοὶ	172,000	86,300
Μέταλλα	731,000	634,000

ΕΚ ΓΑΛΛΙΑΣ

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Ἀλευρον	3,271,400	
Πλίνθοι	1,544,600	
Ἀσβεστός		
Δέρματα	65,300	195,900
Σάκχαρον	3,146,000	

ΕΞ ΑΥΣΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Σάκχαρον	1,969,000	
Υφάσματα	71,300	1,126,000
Ἐνδύματα	168,300	504,900

Ἐκ Ρωσσίας σάκχαρον χιλιόγραμμα 303,000 ἀξίας φράγκ. 90,900.

Ἐκ Τουρκίας ἔλαιον χιλιόγραμμα 213,800 ἀξίας φρ. 170,000.

ΕΞ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Ἐλαιον	51,000	40,080
Σῦκα κλπ.	21,000	6,300
Μακαρόνια	11,600	5,800
Οἶνοι, ποτὰ	21,000	21,000
Δέρματα κλπ.	15,000	20,000
Σάπωνες	500	200
Βιβλία	2,000	3,000
Διάφορα (Ὀργανα μουσικῆς τηλεγραφ. εἶδη, ἐπιπλα)	353,100	284,380
Κενὰ βαρέλια	18,000	18,000

Ἰδιαιτέρως ἀναγράφω ἐνταῦθα τὰ εἰσαγόμενα εἰς Τραπεζοῦντα ἐμ. πορεύματα, ἵνα ἐκεῖθεν διαβιβασθῶσιν εἰς Περσίαν.

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Πυρεῖα	291,000	150,550
Βαμβακερά, νήματα	30,600	67,320
Πανικά, βαμβακερά	1,650,500	3,504,900
Υφάσματα λινὰ	288,700	2,541,600
Τσίον	1,012,000	1,518,000
Πορσελάνη, ὑαλικά	258,600	281,121
Σιδηρικά	192,000	166,200
Σάκχαρον	852,000	340,800
Μεταξωτά, βελούδα	50,200	838,000
Διάφορα ἄλλα	370,800	734,390
Ἐν ὅλῳ	5,196,400	10,142,881

Ἐκ τούτων ἡ Ἀγγλία ἀποστέλλει εἰς Περσίαν τὰ πλεῖστα τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τὰ τῆς μείζονος ἀξίας, ἥτοι χιλιόγραμμα 2,646,600, ἀξίας φράγκων 7,790,200. Ἐπονται εἴτα ἡ Αὐστρία καὶ Γερμανία ἠνωμένοι, χιλιόγραμμα 826,700 φρ. 2,249,400. Ἐρχεται εἴτα ἡ Γαλλία 1,409,600 χιλιόγραμμα ἀξίας φρ. 1,609,600. Ἰταλία καὶ Ἑλβετία χιλιόγραμμα 96,000 φράγκα 393,000. Σουηδία, Βέλγιον, Ὁλλανδία χιλιόγραμμα 104,000 φρ. 385,500. Ἡ Ἀμερικὴ χιλιόγραμμα 34,000 φράγκα 65,000 καὶ ἡ Ρωσία (διὰ ταύτης μόνον τῆς ὁδοῦ) χιλιόγραμμα 5,000 φράγκα 15,000.

Ἀντὶ τῶν εἰσαγομένων τούτων ἐμπορευμάτων ἀξίας ἐν ὅλῳ, ὡς εἶδομεν, φράγκων 10,142,881, ἡ Περσία ἐξάγει ἕτερα, μάλιστα τὸ ἥμισυ τῆς ἀνωτέρω ἀξίας ἀντιπροσωπεύοντα, ἥτοι 5,612,380 φράγκα. Ἀκριβῶς δ' ἐξάγονται διὰ Τραπεζοῦντος τὰ ἐξῆς :

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Châles (σάλια) ὑφάσματα μεταξωτὰ	39,000	1,094,800
Ξηροὶ ὀπῶραι	156,800	188,160
Ἐρια, αἰγοδέρματα	5,600	6,720
Σουλτανίνα (Σταφίδες)	945,500	567,300
Μέταξα, κουκούλια	5,500	110,000
Τάπητες	596,700	3,580,200
Τουμπεκί (οὐχὶ καθ' ὅλα τὰ ἔτη.)		
Διάφορα (ἀρχαιότητες, πτερὰ κλπ.)	256,000	65,200
Ἐν ὅλῳ	2,005,100	5,612,380

Κατὰ χώρας δὲ διανεμόνται τὰ ἐκ Περσίας ἐμπορεύματα ὡς ἐξῆς :

Εἰς Τουρκίαν	ἀξίας	φρ.	
» Δούναβιν	»	»	23,480
» Ἀγγλίαν	»	»	524,280
» Αὐστρίαν, Γερμανίαν	»	»	486,400
» Γαλλίαν	»	»	154,320
» Ρωσσίαν	»	»	4,500
» Βέλγιον, Ὁλλανδίαν, Δανίαν	»	»	4,600
» Ἰταλίαν, Ἀμερικὴν	»	»	169,200
» Ἑλλάδα	»	»	162,000

Τὸ ἐμπόριον τῆς εἰς Τραπεζοῦντα εἰσαγωγῆς, πλὴν τοῦ διεξαγομένου δι' ἰστιοφόρων ἐκ Τουρκίας, Δουνάβεως καὶ Ρωσσίας, ὡς εἶπον ἤδη, διενεργεῖται διὰ τῶν ἐξῆς ἀτμοπλοικῶν ἐταιρειῶν :

Ἐταιρεία	Σημαία	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Paquet et Cie	(Γαλλ.)	10,364,500	8,200,000
Πανελλήνιος	(Ἑλλην.)	5,575,600	6,000,000
Μαχουσέ	(Ὁθωμ.)	4,738,000	3,900,000
Λούδ	(Αὐστρ.)	4,406,000	4,500,000
Κουρτζῆ	(Ὁθωμ.)	3,013,700	3,000,000
Ἐταιρ. Ὀδησσοῦ	(Ρωσσ.)	2,643,200	2,500,000
Florio e Rubattino	(Ἰταλ.)	999,500	1,200,000
Γερμ. Ἀνατολ. Γραμμὴ	(Γερμ.)	814,500	600,000
Stefano Dandria	(Ἀγγλ.)	600,000	44,594
Messageries Maritimes	(Γαλλ.)	537,000	600,000
Ἐταιρ. Δουνάβεως	(Ρωσσ.)	43,200	5,000

Ὡστε, κατὰ σημερινὴν ὑπολογιζομένης τῆς εἰσαγωγῆς, πρώτη μὲν ἔρχεται ἡ Γαλλικὴ, δευτέρα ἡ Ὁθωμανικὴ, τρίτη ἡ Ἑλληνικὴ, τετάρτη ἡ Αὐστριακὴ, πέμπτη ἡ Ρωσσικὴ, ἕκτη ἡ Ἰταλικὴ, ἑβδόμη ἡ Γερμανικὴ καὶ ὀγδόη ἡ Ἀγγλικὴ.

Ἡ δ' ἐκ Τραπεζοῦντος ἐξαγωγή δι' ἀτμοπλοίων, πλὴν τῆς δι' ἰστιοφόρων ἐνεργουμένης πρὸς Τουρκίαν, Δούναβιν καὶ Ρωσσίαν, ἐγένετο κατὰ τὸ 1900 διὰ τῶν ἐξῆς ἀτμοπλοικῶν ἐταιρειῶν :

Ἐταιρεία	Σημαία	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Κουρτζῆ	(Ὁθωμ.)	5,288,000	5,040,000
Lloyd	(Αὐστρ.)	4,188,000	4,000,000
Πανελλήνιος	(Ἑλλην.)	3,351,000	3,000,000
Paquet et Cie	(Γαλλ.)	2,000,118	2,000,000
Ἐταιρ. Ὀδησσοῦ	(Ρωσσ.)	1,222,000	1,100,100
Florio e Rubattino	(Ἰταλ.)	996,000	1,000,000
Γερμαν. Ἀνατολ. Γραμμὴ	(Γερμ.)	986,000	1,000,000
Messageries Maritimes	(Γαλλ.)	887,700	1,000,000
Μαχουσέ	(Ὁθωμ.)	705,000	887,854
Ἐταιρ. Δουνάβεως	(Ρωσσ.)	42,000	60,000

Ὡστε, κατὰ σημερινὴν ὑπολογιζομένης τῆς ἐξαγωγῆς, πρώτη μὲν ἔρ-

χεται ἡ Ὄθωμανική, δευτέρα ἡ Αὐστριακή, τρίτη ἡ Ἑλληνική, τετάρτη ἡ Γαλλική, πέμπτη ἡ Ρωσική, ἕκτη ἡ Ἰταλική, ἐβδόμη ἡ Γερμανική. Ἡ Ἀγγλική οὐδὲν ἔχει ἐντεῦθεν ἐν τῇ ἐξαγωγῇ¹.

Ἀτμπολοια δὲ προσήγγισαν εἰς Τραπεζοῦντα κατὰ τὸ 1900, 487 ὄν:

Ὄθωμανικά <i>Μαχουσέ, Κουρτζή</i>	151
Αὐστριακά <i>Lloyd Austriaco</i>	104
Γαλλικά <i>Paquet et Cie, Messageries Mes</i>	75
Ρωσικά <i>Ἐτ. Ὁδησοῦ, Ἐτ. Δουνάβεως</i>	65
Ἑλληνικά <i>Παρελλήριου</i>	49
Ἰταλικά <i>Florio e Roubattino</i>	26
Γερμανικά <i>Deutsche Levante Linie</i>	16
Ἀγγλικά <i>Stefano Dandria</i>	1

Ἐπιβάται δὲ εἰσῆλθον καὶ ἐξῆλθον διὰ τοῦ λιμένος Τραπεζοῦντος κατὰ τὸ 1900 διὰ τῶν δικωδίων ἀτμπολοϊκῶν Ἐταιρειῶν ὡς ἑξῆς:

Ἐταιρεία	Ἀφίκοντο	Ἀνεχώρησαν
<i>Μαχουσέ</i>	6,000	6,700
<i>Lloyd</i>	4,213	3,259
<i>Κουρτζή</i>	4,000	1,577
<i>Paquet et Cie</i>	3,400	1,826
<i>Πανελλήνιος</i>	3,000	1,449
<i>Ἐταιρεία Ὁδησοῦ</i>	2,500	2,000
<i>Florio e Rubattino</i>	697	616
<i>Messageries Maritimes</i>	600	500
<i>Ἐταιρεία Δουνάβεως</i>	386	200
Τὸ ὅλον	24,796	18,127

Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω πινάκων, ὧν τὴν δημοσίευσιν ἔκρινα χρησιμωμάτην εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἐμπόρους καὶ ἐφοπλιστὰς καὶ διευθυντὰς ἀτμπολοϊκῶν Ἐταιρειῶν, ποιοῦμαι τὰς ἑξῆς βραχείας παρατηρήσεις, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν τελευταίων. Καὶ δὴ:

Πρῶτον ὅτι μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς παραγωγῆς, φυσικῆς τε καὶ βιομηχανικῆς, καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Τραπεζοῦν-

¹ Κατὰ νεωτέρας πληροφορίας μου, ἐπισήμους καὶ ταύτας, διὰ τὸ ἔτος 1901 ἡ Ἑλληνικὴ τηκία ἔρχεται δευτέρα, ἔτσι ἀμέσως μετὰ τὴν Τουρκικήν.

τος ἀφ' ἑτέρου, ὑπάρχει μικρὰ σχετικῶς καὶ χαλαρὰ δυστυχῶς σχέσις· ἀλλ' ἡ ὑφισταμένη πᾶσα ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν «Πανελλήνιον Ἀτμπολοϊαν», πρὸς ἣν πολὺς καὶ δίκαιος ὀφείλεται ἔπαινος. Ἄνευ ταύτης οὐδεμία θὰ ὑπῆρχεν, οὐδ' ἡ ἐλαχίστη, ἐπαφὴ τῶν δύο πόλεων ἐπὶ προφανεῖ ζημίᾳ ἀμφοτέρων.

Δεύτερον δὲ παρατηρῶ ὅτι ἐν μὲν τῷ εἰσαγωγικῷ ἐμπορίῳ τῆς Περσίας ἡ Ἑλλάς οὐδαμοῦ ἐμφανίζεται, ἐν δὲ τῷ ἐξαγωγικῷ ἀντιπροσωπεύεται διὰ φρ. 162,000, ἀτινὴ πέμπει εἰς τὴν χώραν τῶν Περσῶν δι' ἀγορὰν ταπητῶν κυρίως (χιλγμ. 26,000, φρ. 156,000) καὶ τινῶν σαλίων (χιλγμ. 300, φρ. 6,000).

Τρίτον δὲ ὅτι ἐν τῷ ἐμπορίῳ τῆς Τραπεζοῦντος κατὰ μὲν τὴν *Εἰσαγωγὴν* τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ἡ Ἀγγλία, τὴν δευτέραν ἡ Τουρκία-Αἴγυπτος, τὴν τρίτην ἡ Αὐστρία-Γερμανία, τὴν τετάρτην ἡ Γαλλία, τὴν πέμπτην ἡ Ρωσσία καὶ τὴν ἐσχάτην ἡ Ἑλλάς. Κατὰ δὲ τὴν *Ἐξαγωγὴν* τὴν μὲν πρώτην θέσιν κατέχει ἡ Τουρκία-Αἴγυπτος, τὴν δευτέραν ἡ Αὐστρία-Γερμανία, τὴν τρίτην ἡ Γαλλία, τὴν τετάρτην ἡ Ρωσσία, τὴν πέμπτην ἡ Ἀγγλία καὶ τὴν ἐσχάτην πάλιν ἡ Ἑλλάς.

Τὸ ἐξαγόμενον τῶν παρατηρήσεων τούτων μὲ λυπεῖ σφόδρα καὶ εὐλικρινῶς. Ἐγγραφον κατὰ τὸν παρελθόντα Ἀπρίλιον (1901) εἰς τὸ 2ον τεῦχος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐκδιδόμενου ἀξιολόγου Περιδικίου «Ναυτικῆς Ἑλλάδος», χαιρετίζων τὴν ἐμφάνισιν αὐτῆς, τὰ ἑξῆς, ἀτινα εὐκαίρως, φρονῶ, δύναμαι νὰ ἐπαναλάβω καὶ ἐνταῦθα.

«Ἡ ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου πρέπει νὰ ὑπηρετῇται ἀποκλειστικῶς παρ' ἡμῶν, Ἑλλήνων καὶ Ὄθωμανῶν, πολλῶ δὲ μᾶλλον καὶ πρὸς βορρᾶν συνεχεῖς ἐσωτερικαὶ θάλασσαι καὶ τὰ στενά. Ἑλληνες ὑπὸ Ὄθωμανικὴν σημαίαν καὶ Ὄθωμανοὶ ὑπὸ Ἑλληνικὴν δέον νὰ καμπῶνται τὰς θαλάσσας ἀπὸ κοινοῦ, κοινῇ ἐπαναλαμβάνοντες, ἐν προσομοίᾳ σχεδὸν ἐννοίᾳ, τὴν ἐπ' ἄλλῃ αἰτίᾳ ἐξενεχθεῖσαν ρῆσιν τοῦ Περικλέους πρὸς τοὺς Ἀθηναίους: «*Ἡμῖν δὲ ἐστὶ γῆ πολλὴ καὶ ἐν ἡγήσοις καὶ κατ' ἡπειρον*»¹. Τ' αὐτὰ ἐπανελάθον καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῆς περιηγήσεώς μου ταύτης ἐπάνοδον εἰς Ἀθήνας ἐν συνεντεύξει πρὸς τὸν διευθυντὴν τῆς αὐτῆς «Ναυτικῆς Ἑλλάδος», ἐρωτῶντά με ἐπὶ σχετικοῦ ζητήματος. «Εἶναι ἀδίκον — ἔλεγον αὐτῷ — εἶναι ἐπιζήμιον, εἶναι

¹ Θουκυδίδου Α', 143.

»ἀξιόμεμπτον, εἶναι *κρέμα* ἐπὶ τέλους, νὰ ἐξωσθῶμεν ἐκ τῶν ἰδίων ἡμῶν
»θέσεων, ἐκ τῶν ἰδίων ἡμῶν ἐμπορικῶν ὀχυρωμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ
»παρὰ τῶν ξένων. Τοῦτο δὲ λέγων ἐννοῶ καὶ τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν
»Τουρκικὴν σημαίαν, διότι ἡ ζήμια θὰ ἐπιπέσῃ ἐξ ἴσου κατὰ τε τῆς
»Τουρκικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ναυτιλίαν. Ἡ γνώμη μου δ' αὕτη
ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ ἐκείνῳ ¹. Τ' αὐτὰ ἀρμόζει νὰ λεχθῶσι καὶ
ἐπαναληφθῶσι περὶ τοῦ ἐμπορίου μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν, Τουρκίας καὶ
Ἑλλάδος, αἵτινες, ὡς παριστῶσιν οἱ ἄνω παρατεθέντες κατάλογοι τῶν
προϊόντων ἑκατέρας, ἔχουσι πλεῖστα ὅσα πρὸς ἀνταλλαγὴν. Τί δὲ συμ-
βαίνει; Ἐπὶ συνόλου ἐξαχθέντων ἐκ Τραπεζοῦντος 23,232,250 χι-
λιογράμμων ἐμπορευμάτων, ἀξίας 13,819,374 φράγκων, εἰς τὴν Ἑλ-
λάδα ἐστάλησαν ἐμπορεύματα βάρους μὲν 66,000 χιλιογράμμων, ἀξίας
δὲ 39,879 φράγκων, ἥτοι λεπτομερῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ ἑξῆς:

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Φασόλια	5,400	864
Ἀραβόσιτος	11,000	1,100
Λεπτοκάρυα	7,100	5,680
Κόλλα (τσιρίσι)	10,400	4,160
Βούτυρον, ὠά	20,500	22,550
Ψαρέλαιον	10,100	2,525
Διάφορα (μάχαιραι, ἀργυρώματα, ἐπιπλα)	1,500	3,000
Ἐν ὅλῳ χιλγμ.	66,000	φρ. 39,879

Ἐπὶ δὲ τῆς εἰς Τραπεζοῦντα εἰσαγωγῆς ἐμπορευμάτων ἐξ Ἑλλάδος
οἱ ἀριθμοὶ παρίστανται πενιχρότεροι ἔτι. Διότι ἐπὶ συνόλου εἰσαγωγῆς
δι' ἀτμοπλοίων καὶ ἰστιοφόρων, ὡς εἰπὸν που ἦδη, 61,876,500, ἀξίας
22,963,884 φράγκων, ἡ Ἑλλὰς πέμπει ἐκεῖσε ἐμπορεύματα βάρους
μὲν 150,100 χιλιογράμμων, ἀξίας δὲ 119,100 φράγκων, ἥτοι λεπτο-
μερῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ ἑξῆς:

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Ὀπωρικὰ ξηρά (σῦκα κλπ.)	21,000	6,300
Ἐλαιον	51,000	40,800
Μακαρόνια, πισκότα	11,600	5,800

¹ Ὁρα «Ναυτικῆς Ἑλλάδος» τεύχος 23ον, 16 Σεπτεμβρίου 1901, σελ. 358.

Ἐμπορεύματα	Χιλιόγραμμα	Φράγκα
Ἑλαιάι	10,000	4,000
Οἶνοι, ποτὰ	21,000	21,000
Δέρματα βοῶν, κέρκτα	10,000	10,000
Σάπωνες	500	200
Δέρματα, ὑποδήματα, σκυτοτομ. εἶδη	5,000	10,000
Βιβλία, τυπογραφ. εἶδη	2,000	3,000
Διάφορα (Ὀργανα μουσικῆς, τηλεγρ. εἶδη, ἐπιπλα, κενὰ βαρέλια)	18,000	18,000
Ἐν ὅλῳ	150,100	119,000 ¹

Ἀπέναντι δὲ τῶν πενιχρῶν ἀληθῶς ἀριθμῶν τούτων, ἤκουον αὐτόθι
παρὰ πολλῶν ἐμπόρων, ὅτι ἡ Τραπεζοῦς δι' ἐαυτὴν καὶ διὰ τὸ περαι-
τέρω ἐμπόριον αὐτῆς ἔχει ἀνάγκην πολλῶν ἐκατοντάδων χιλιάδων ὀκά-
δων σάπωνος (λευκοῦ καὶ γνησίου καὶ ἀνοθεύτου), ἐλαίων, ἐλαίου, στα-
φίδων, σῦκων, ὑφασμάτων (*Ρεσίνα*) μαλλίνων καὶ βαμβακερῶν, πέλων
ψαθίνων, δερμάτων, ὑποδημάτων ἐτοίμων ἀνδρικῶν καὶ γυναικειῶν
κλπ. κλπ. ὅσα δύναται ν' ἀποστέλλῃ ἐκεῖσε ἡ Ἑλλὰς. Ἀντιθέτως δὲ
πρὸς ταῦτα δύναται νὰ πέμπῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ Τραπεζοῦς πλεῖστα
ἄλλα ἐμπορεύματα ἐκ τοῦ μικροῦ καταλόγου, ὃν παρέταξα ἀνωτέρω.
Ὁ κ. Βιτάλης πολλὰκις εἶπε καὶ ἐλάλησε περὶ τούτου. Εὐχόμεναι, ἐπὶ
τῷ συμφέροντι ἀμφοτέρων τῶν χωρῶν, καὶ δὴ τῶν δύο πόλεων Πει-
ραιῶς καὶ Τραπεζοῦντος, νὰ μὴ λαλήτω καὶ ἐγὼ εἰς ὧτα μὴ ἀκούοντων.

Ἀλλὰ τὸ ἐμπόριον τῆς Τραπεζοῦντος. τὸ τε εἰδικὸν καὶ τὸ διαμε-
τακομιστικόν, ἀπειλεῖ νέος κίνδυνος, ἄγνωστος τέως, ὃν οὐδὲ νὰ ὑπο-
πτεύσῃ καὶν ἡδύνατο ἡ καλὴ αὕτη πόλις: Ὁ σιδηρόδρομος Βοσπόρου-
Ἀγκύρας-Βαγδάτης καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τῆς ἐπὶ τοῦ περσικοῦ κόλπου κει-
μένης Βασσόρας. Ὁ ἀκατάσχετος πολιτισμὸς τοῦ λήξαντος αἰῶνος εὗρε
τρόπον νὰ συντάμῃ κατὰ μῆνης ὅλους τὴν ἐξ Εὐρώπης πρὸς τὰς Ἰνδίας
ὁδόν· τὴν διὰ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Καλῆς Ἑλπίδος μακρὰν πορείαν κατ-
έστησε βραχεῖαν διὰ τῆς τομῆς τοῦ Ἰσθμοῦ τοῦ Σουέζ. Ἀλλ' ἐπι-
ζητεῖται καὶ ἐτέρη, βραχυτέρη ἔτι ὁδὸς πρὸς τὰς Ἰνδίας. Ὁ νέος αἰὼν

¹ Κατὰ νεωτέρας πληροφορίας μου, ἐπίσης ἐπισήμους, ἡ κατὰ τὸ 1901 εἰσα-
γωγὴ ἐξ Ἑλλάδος εἰς Τραπεζοῦντα ἠῤῥήθη κατὰ τι, ἀνελθούσα εἰς φράγκα
152,000, ἐνῶ τούναντίον ἡ ἐξαγωγή ἐκείνη εἰς Ἑλλάδα ἡλαττώθη εἰς 34,266.

ἄρχεται διὰ τοῦ μεγίστου τούτου ἔργου, ὅπερ προῶτως φαίνεται ὡνειρεύθη καὶ ἐσχεδιάζετο πρὸ τετάρτου αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα ὁ Σουλτᾶνος "Αἰδ-οὐλ-Ἀἰῖζ. Ἡ Τουρκία, ἀποφασίσασα νῦν τὴν κατασκευὴν τοῦ μεγίστου τούτου ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου, ἐξεχώρησεν αὐτὸ, ἀρχομένου τοῦ 1902, εἰς Γερμανούς. Ὅταν μετὰ τινὰ ἔτη, ἡ πρώτη ἀτμάμαξα, ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου, φθάσῃ συρίζουσα εἰς Βαγδάτην καὶ Βασσόραν, τότε ἡ Τραπεζοῦς θὰ μειωθῇ σημαντικῶς ἐν τῇ ἐμπορικῇ ἀξίᾳ αὐτῆς. Αἱ βραδυκίνητοι βοήλατοι ἄμαξαι, αἱ συνήντων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐρζερούμης, θὰ καταργηθῶσιν· οἱ φορτηγοὶ ἵπποι καὶ ἡμίονοι τῆς αὐτῆς ὁδοῦ θὰ ἐλαττωθῶσιν· ἴσως δ' αἱ μεγάλαι κάμηλοι τηρήσωσιν ἐπὶ ἔτη τινὰ τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν τῆς Τραπεζοῦντος ἐν σχετικῇ ἀκμῇ. Διὰ τοῦτο ἡ Τραπεζοῦς ὀφείλει νὰ λάβῃ μέτρα ἀμύνης κατὰ τοῦ ἐπερχομένου ἐμπορικοῦ κινδύνου, μέτρα διατηρήσεως τῆς κεκτημένης ὑπεροχῆς. Ἀλλὰ περὶ τοῦ θέματος τούτου οὔτ' ἐνταῦθα ἐστὶν ὁ κατάλληλος χώρος, οὔτ' ἐγὼ εἰμι κεκλημένος νὰ ἀποφανθῶ γνώμην.

Τύποι καὶ ἀμφιέσεις χωρικῶν τῆς Τραπεζοῦντος